

This book is provided in digital form with the permission of the rightsholder as part of a Google project to make the world's books discoverable online.

The rightsholder has graciously given you the freedom to download all pages of this book. No additional commercial or other uses have been granted.

Please note that all copyrights remain reserved.

About Google Books

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Books helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

מאפילה

לאורה

זכרונות חיים
מאת: מנחם קרול

הוצאה מחודשת, תשע"ה

Digitized by Google

דברים אחדים במלאת שנה לפטירתו

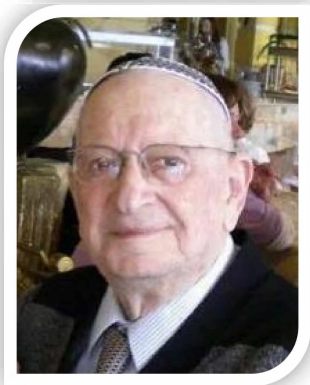
של ר' מנחם הרול זצ"ל

”וְהָיָה אֱמוּנַת עֲתִידַי חֶסֶן

יְשׁוּעַת חֲכֵמַת וְדַעַת

יְרֵאָת ה' הִיא אוֹצְרוֹ”

(ישעיהו לג, ו)

אני כותב כעת על סבא מנחם ולנגד עיני תמונותיו האחרונות כפי שנחרטו בזיכרוני. ימים אחדים לפני חנוכה, רויטל ואני מתקשרים להודיע על לידתה של בתנו השלישית, איילה מרים. סבא, שהיה נתון מזה תקופה ארוכה לייסורי תופת, שמח שמחה גדולה. ברוך ה', זכיתי לראות מרויטל נינה, הוא אמר, אֲשֶׁרִי שזכיתי להגיע לרגע הזה. סבא היה צלול, אך כל גופו היה מכאובים שנשכחו ממנו לשעה קלה. לא היה מאושר ממנו באותה העת.

כמה ימים לאחר מכן סבא הובהל לבית החולים. החמצן בגופו התדרדר לרמות מסוכנות. כוחותיו לא עמדו לו. נסענו לבקר אותו והוא שמח לבקרנו.

טעם מיוחד היה בדבריו. טעם של חיים, טעם של גבורה וענווה. כל מילה הייתה נאמרת בשלווה, בעדינות, ברוך, במאור פנים. אהבת חיים הייתה בו – אהבה שביקש להנחיל לקרוביו ולאוהביו. דיבורו היה שקול, נינוח, של אדם שדבק בדרך חיים של אמת ואמונה, פשטות וצניעות, יהודיות וישראליות.

סבא אהב את התורה והיא הקיפה את עולמו. מדי יום היה מעביר שיעור דף יומי בבית הכנסת, ובעצמו סיים את הש"ס כמה וכמה פעמים. משכים ומעריב היה לבתי כנסיות, והוגה בדברי תורה תמיד. לא פסקה תורה מפיו עד יומו האחרון. סבא היטיב לדרוש

והיכב במיוחד "וורטים" שראויים להיאמר בכל עת ובכל שעה – בשבתו על שולחנו, בנסיעה ובטלפון – תמיד היה לו חידוש, במלעיל, אותו שמח לשתף.

במשך שנים רבות סבא התנדב ב"יד שרה". עד לאמצע שנות ה-80 לחייו היה מגיע למשרדי העמותה, ומסייע לחולים בנפש רחבה.

בחייו חווה מאורעות קשים. הוא שרד את אושוויץ כשלגופו רק עור, עצמות ונשמה, איבד את משפחתו והיה עד לזוועה הגדולה בתולדות האנושות. אך עובדה זו לא הייתה ניכרת בו. הוא ביקש מאיתנו, קודם כל, להתחבר אל החיים עצמם ולראות בהם את הטוב. להתחבר בעיקר אל ה"תקומה" ופחות להתעסק בזוועות ה"שואה".

מחשבותיי נדדו – אך סבא החזיר אותי אליו, אל בית החולים. סבא התרומם קצת ממיטתו – ועבר לפוליטיקה. "מה המצב במדינה", שאל אותי כשהוא מטושטש מתרופות. "כרגיל", עניתי, "אין חדש". הוא שאל ואני נזכרתי בפעמים בהם ביקרתיו וראיתי אותו יושב, בפינת הספה הארוכה, רואה חדשות, מאזין בשקיקה לכל מילה הבוקעת מהמסך. "היום החיים

אחרים", היה אומר, "כשאנחנו הגענו לארץ, גרנו באוהלים זמניים שקרסו מעומס השלג של שנת 52'. היה מובן שלמדינה חדשה יש קשיים טבעיים". סבא לא אהב לשמוע תלונות על המדינה. הייתה לו פרספקטיבה של מי שראה את הרע ואת הטוב, ולכן התקשה לשאת ביקורת על המדינה וראשיה.

"ומה שלום הילדים" שאל סבא מתוך מיטת חוליו – ושוב החזיר אותי ממחשבותיי שנדדו, אליו, אל בית החולים. הוא שאל, ואני נזכרתי כיצד תמיד הקפיד לדרוש בשלומם של הילדים, וכמה שמח, יחד עם סבתא, לראותם.

נזכרתי כיצד נאבק בכל כוחו לשמור על צלילותו וכבודו. גם בשעות שכוחו לא עמד לו – הוא לא חש בנוח להזדקק לעזרת הבריות. נזכרתי בלבושו המוקפד עד ליומו

האחרון; בספרים שתמיד הקפיד לעיין בהם – גם בימים בהם התקשה לקרוא בהם; בפניו שהמשיכו להאיר גם כשמצבו הבריאותי התדרדר; בניסיונו לשמור על דמותו האצילית, לארח, להאיר פנים, לשדר אופטימיות, לא לבקש עזרה, לענות "הכל בסדר, ברוך ה'" גם כשבריאותו הייתה רופפת, לספר על כאביו רק אם שואלים.

פעם אחת ביקש שנחדש לו בפרשת השבוע. סיפרתי לו וורט קטן, והוא מיד עטף אותו בקישוטים ובסיפורי חסידים. סבא היה תלמיד חכם מופלג ששקד על תלמודו כל ימי חייו, ברצף, בעקביות, אך התעקש תמיד שיראו בו יהודי פשוט, שחי חיי תמימות, שמתרחק ממחלוקות ומדנים.

יחד עם הקושי והכאב באובדן הפרטי של סבא, קשה לא פחות אובדנו של החוט המקשר בין העולם היהודי שחבר לבין עולמנו החדש. הדור האחרון של הגולה, שנשא על שכמו את תורתו של העם היהודי במשך 2000 שנה, הולך ונעלם. העדויות המכוננות ששמעתי מסבא על קהילות לודג' והסביבה, על בעל ה"אמרי אמת", על עולם התורה המפואר שנבנה כנגד כל הסיכויים בסביבה עוינת, על המגמות והרוחות החדשות שִנְשְׁבוּ בקהילה היהודית, על המנהגים, הסיפורים, ההלכות, האתוס החסידי, אורחות החיים ומכלול האמונות והרעיונות המנחים ששיקפו את עולמן של הקהילות היהודיות לפני המלחמה – העדויות הללו, שזכינו לשמוע ממקור ראשון, כבר לא יסופרו עוד.

כחודש אחרי לידתה של איילה נולדה – סבא נפטר. הצער הכבד על פטירתו, נמהל בעוצמות החזקות שהותיר לנו בלכתו, עוצמות של אדם שלא הפסיק להאמין עד יומו האחרון.

חבל על דאבדין ולא משתכחין.

תהא מנוחתו בגן עדן.

אלירם אלגרבל, טבת תשע"ה

מוקדש:

לרעיתי הנאמנה והמסורה מרת בלה רבקה קרול שתחי' עמו"ש
לבתנו יחידתנו, צפורה נחמה בראונשטיין שתחי' עמו"ש
לחתני היקר, הרב שמואל יעקב בראונשטיין נ"י בתורה ובחכמה עמו"ש
לנכדיי:

ורד הניה שתחי' עמו"ש
ראובן משה נ"י עמו"ש
רויטל חנה שתחי' עמו"ש
אהרון יוסף נ"י עמו"ש

לזכרון נכח:

אבי מורי אהרון יוסף קרול הי"ד
אמי מורתי מרת פייגה קרול הי"ד
אחותי ריזל קרול הי"ד
אחי משה יעקב הי"ד
אחותי רבקה [ריבצ'ק] קרול הי"ד

פרק מסכם {כעין הקדמה}

בסיכום תולדות חיי הסוערים, שבהם הייתי עד ראייה לשואה הגדולה ביותר שפקדה את עמנו בתולדות עם ישראל, וגם לתקומת העם במדינתו הריבונית, עלי לחלק את ימי חיי לשלוש תקופות עיקריות:

1. תקופת הילדות והבחרות בגולה הגדולה של מדינת פולין, שבהם בא לידי ביטוי החינוך שספגתי לתוכי מהורי היקרים הי"ד, שעיקריהם היו, אמונה שלמה וחסידות ובטחון בה.
2. תקופת החשכה והסתר הפנים בזמן מלחמת העולם השנייה והאכזבה הגדולה שלאחריה שאז נודע לי על גודל האסון והחורבן שקרה לעמנו ולמשפחתנו במיוחד, שערערו במקצת את החינוך שספגתי מהורי וממורי הי"ד.
3. תקופת הקליטה וההתבססות במדינה הצעירה שנאבקה על חייה בהתחלה, ואח"כ ביססה את עצמה בטחונית וכלכלית, ומאוחר יותר נהיתה לעובדה קיימת שאין עליה עוררין.

בתקופה זו פילסתי את דרכי, וביססתי את חיי משפחתי ושלי, אך המעבר הזה היה חריף למדי ולכן למרות התבססותי בארץ ויצירת משפחה, קבלת עבודה וגם יצירת בסיס כלכלי לי ולבני משפחתי, אלה לא הצליחו להשכיח את עברי את חיי בגולה ובעיקר את השואה האיומה, והאמת ניתנה להיאמר שגם לא הצלחתי בהצלחה יתרה, להעביר את רגשותי ואת היצמדותי וחקרי את תקופת הגולה והשואה, לא לבתי ולא לנכדי ונוצר כעין ניתוק ופער, מצד אחד אני עם עברי בגולה ובשואה ומצד שני בתי שנולדה כבר במדינתנו העצמאית ומרגישה חפשית ועצמאית, ולכן תקופתי שהשתרעה על פני שתי התקופות דלעיל, יצרה מעין סתירה ונעשיתי קצת פרנואידי עם פיצול אישיות. מצד אחד אני נמשך לעבר המפואר בגולה ולהתעמקותי בשואה האיומה, ומדי פעם בתת הכרתי, אני עובר תקופה איומה זו, ומצד שני ההווה המסודר והמבוסס, שלמרות רווחתו היחסית אינו מצליח לנתק אותי מהעבר, והקונפליקט הזה בנפשי נותן אותותיו בערעור שווי המשקל הנפשי שלי ובסערות פנימיות לפעמים די חזקות, שבני משפחתי אינם מסוגלים להבינם, ואני מודה ומתוודה שלא הצלחתי להסביר להם זאת ולהעביר להם מסר זה, אולי אם יקראו פעם דברים אלה ויתעמקו בהם, יוכלו אולי לחבין אותי במקצת מן המקצת. להלן אפרט ביתר פירוט את שלושת התקופות דלעיל:

1. תקופת הילדות והבחרות

כאמור נולדתי בגולת פולין אשר בה חי רכוז יהודים גדול בן שלושה וחצי מיליון יהודים, מתוך כחמשה עשר מיליון יהודים בעולם, העיר השנייה בגודלה בפולין היא העיר לודז' שבה חיו כרבע מיליון יהודים מתוך אוכלוסיה כללית של שלושת רבעי מיליון נפש, היינו שליש האוכלוסיה בעיר היו יהודים, היהודים בפולין היו מפוזרים על פני מדינת פולין על כל חלקיה, אך רובם התרכזו בערים הגדולות כמו ורשה הבירה, לודז' קראקע, למברג, לובלין, וילנה וכו'. היהודים בפולין חיו חיי תרבות עשירים והם בלטו בכל התחומים, כמו, רפואה, מדע וכו' והם תרמו רבות להתפתחותה התרבותית והכלכלית של המדינה, בזכותם נהפכה פולין שהיתה בעיקר מדינה חקלאית נחשלת ושדוב אוכלוסיתה היו אכרים ונבערים מדעת, למדינה תעשיתית מודרנית ובעלת תרבות שתרמה רבות להתפתחותה המודרנית של איירופה, היו בה סופרים יהודיים בעלי שם וכמו כן אנשי מדע מפורסמים, אך בעיקר בלטו יהודי פולין בלמדנותם, השקיעו המון מרץ וכסף לפתיחת תלמודי תורה, ישיבות בעלי שם עולמי כמו, ישיבת חכמי לובלין, כתר תורה, ישיבת וולוז'ין ועוד, חיו בה חכמי תורה ודעת כמו, החפץ חיים, חידושי הרי"ם, בעל ה"מנחת חינוך", מהרש"א, מהרי"ם, בעל "מגלה עמוקות" הרמ"א, ה"מגן אברהם", הש"ך והב"ח הגר"א מוילנא והבעש"ט ועוד מחברים מפורסמים שנהפכו לשם דבר בחיי התורה וההלכה, ובכלל כל כובד המשקל של למדנות שהיתה בתקופת חבנייים באשכנז, עברה במאה שעברה לפולין ושם נהיה מרכז הלמוד וההלכה, יהודי פולין שהיו פעם יהודים פשוטים תמימים ואף בורים, נהפכו פתאום לתלמידי חכמים ולמרכז שלשם פנו כל שוחרי תורה והלכה, אך בעיקר התפתחה בפולין תורת החסידות על כל גווניה וגדולי אדמו"רי החסידות התגוררו בפולין, החל מה"בעל שם טוב" מייסד החסידות דרך החוזה מלובלין, היהודי הקדוש, ר' בונים מפרשיסכא, ר' מנחם מנדל מקוצק, המגיד מקוזניץ ועד לבעל "חידושי הרי"ם ואדמו"רי גור ואלכסנדר, סוחצ'וב, וורקע, וכלה באדמו"רי גליציה, מבלז, סדיגורה וריזין, בחגים היו חצרות האדמו"רים מלאים בחסידים שבאו להסתופף בצל רבם ומנהיגם, החסידות גרמה ליהודי פולין שלא יתערבו בגויים ובכל מקום שחיו יהודים היו ניכרים בלבושם, בלשונם ובמנהגייהם השונים, רוב רובה של היהדות הדתית [שהיתה ברובה דתית] היתה חסידית, בערי פולין ובעיירותיה נפתחו אלפי שטיבלך שבהם התפללו החסידים, כל שטיבל לפי מנהג אדמו"רם, כמו כן כמעט כל אדמו"ר דאג לפתיחת ישיבות ומרכזים ללמוד תורה וחסידות וגם למוסדות צדקה וחסד, ובגלל ההתחרות הזאת בבחינת "קנאת סופרים תרבה חכמה" זכתה פולין לכל כך הרבה ישיבות ומרכזי תורה וגם להמון מוסדות צדקה וחסד שבלטו כמעט בכל מקום שם התגוררו יהודים ובעיקר בערים הגדולות, העיקר, יהודי פולין ראו כתכלית העיקרית של החיים הצלחה בלמוד תורה, "כי היא חיינו ואורך ימינו" בעת שידוכין, השאיפה של כל בת יהודית היתה לזכות בחתן בן תורה, ולמוד התורה נחשב לא כמקצוע אלא כתכלית בחיים, ולכן גם, תלמיד חכם ויודע תורה זכה לכבוד רב מצד הסובבים אותו למרות היותו עני ואביון. גם מבחינה כלכלית השתלבו היהודים יפה, והם שלטו כמעט שליטה מוחלטת בתעשיית הטכסטיל של המדינה, בענף זה היו גם אילי תעשייה יהודיים, כמו: אשר כהן, אטינגון, פונזנסקי ועוד. גם בענפי תעשייה אחרים שלטו יהודים כמו, צביעת צמר ואף

כימיקליים, גם במקצועות החפשיים ובמדע היו הרבה יהודים, רק בתחום של עבודה שחורה, שרותים צבוריים ועובדי מדינה, כמעט לא היו יהודים, פשוט לא נתנו ליהודים לגשת למקצועות אלה ובעיקר גם היהודים לא רצו ולא יכלו לעסוק בהם בעיקר בגלל שמירת שבת, לעומת זאת המסחר כמעט כולו היה בידי היהודים ובעיקר המסחר הקמעונאי, וכל יהודי המכבד את עצמו נהפך לסוחר. ובכלל השאיפה של כל אם יהודית היתה שבנה יהיה סוחר גדול, בענף זה אפשר היה לשמור שבת ולהתנהג כמו יהודי וזה היה העיקר בשביל יהודי. גם בענף המלאכה הזעירה, לקחו חלק הרבה יהודים, והיו הרבה סקציות של בעלי מלאכה במקצועות שונים, כמו: חייטות, ספרות, סריגת כפפות, סנדלרות וסריגת סוודרים ואף במסגרות ובנגרות.

למרות ההשתלבות של היהודים כמעט בכל המקצועות, בכל זאת פרנסתם היתה בלתי יציבה כי בכל הענפים שהזכרתי לעיל, חסרה היתה התחושה של קביעות ויציבות והפרנסה היתה תמיד תלויה בפרוספריטי של הענף האמור וגם במצב הכלכלי בפולין, ולכן בפרנסתם של היהודים בפולין היו עליות ומורדות, היתה תקופה של התאוששות ופרוספריטי בעיקר אחרי מלחמת העולם הראשונה והיתה תקופה של ירידה ושפל בעיקר בשנים שלפני מלחמת העולם השנייה שאותה אני הכרתי שאז העוני היה מנת חלקם של היהודים, ולמעלה מארבעים אחוז של האוכלוסיה היהודית העירונית חיו בתנאי עוני מחרידים ובפרט כשהילודה בקרב האוכלוסיה היהודית היתה מוגברת ובכל משפחה חיו בערך שבע עד תשע נפשות והם היו זקוקים לעזרה, היו אמנם הרבה מוסדות צדקה ועזרה וחסד, אך הקומץ לא השביע את הארי והעוני היה שולט ברחוב היהודי וגם הקבצנות, היו גם יהודים מכובדים לשעבר עשירים שהגיעו עד לפת לחם והם התביישו להיזקק לעזרת הצבור ולהם היה מר ומצוק וכאלה התרבו להרבה אחוזים ולא פעם נדחמנו לראות משפחות שמבחוץ היו נראים כאנשים מכובדים "בעל בעמיו" ובבית לא נמצא להם שום דבר חוץ ממים ומלח ואף לא פרוטה לפרוטה, וכך לא פעם הלכו לישון משפחות שלמות רעבים, אלה שמחו בעיקר להשתתף בשמחה יהודית בכדי לזכות לארוחה דשנה, הקהילה היהודית נחלצה לעזרת העניים החדשים האלה, אך ידם קצרה מלהושיע, גם מפני רבוי הנזקקים וגם מפאת מיעוט האמצעים, וכך חדלות שררה בהרבה בתים יהודיים ולכך היתה השפעה גדולה על דרכי הנוער היהודי בפולין כדלקמן:

כאמור רוב היהודים בפולין חיו באמונתם, בתמימות והיה להם בטחון עצום בהם. הם דאגו להקנות ערכים אלה גם לבניהם אחריהם, ולכן הוקמו כל כך הרבה חדרים, ישיבות ותלמודי תורה, וגם בתי אולפנא לבנות, כמו, "בית יעקב", חבצלת, וכו'. ולפיכך רוב היהודים, העיקר היה אצלם קיום מצוות חדת היהודית ולמוד תורה, ואף אנשים ממפלגות ציוניות וסוציאליסטיות הקפידו על קיום מצוות התורה ולמוד התורה וערכיה. אך המצב הכלכלי המעורער, כפי שתואר על ידי, לעיל, הביא בעיקר את הנוער לידי הרהור שני וכשהם ראו את בני עמם בעניים ובמצוקתם, החלו לחפש דרכים אלטרנטיביות לפתרון בעית המצוקה של היהודים, חלק מהם ראה את הישועה ברוסיה הסובייטית שהחלה להתבסס אז, והיא אף הקימה מעין שלטון מקומי יהודי אוטונומי בבירוביג'ן הסובייטית, והרבה נוער מבתים חסידיים שבעצמם היו יראים ושלמים נפלו ברשת התעמולה הקומוניסטית הזו, והיו הרבה שעזבו את בתם והוריהם שהתבוססו בעניים ובמצוקתם ונהפכו לקומוניסטים והרבה

מהם אף ברחו בדרך לא דרך "לגן העדן" הקומוניסטי, הרבה מהנוער היהודי נתפסו במלכודת זו וכיום אינם יותר, או שנמקו בבתי הסוהר הסובייטיים או שנטמעו לגמרי בתוך העם הרוסי, ומאוטונומיית בירוביגן לא נשאר זכר, הרבה מנוער זה אף התגייס לעזרת הרפובליקנים במלחמת האזרחים העקובה מדם שהשתוללה אז בספרד, מלחמת האזרחים שם התמשכה למשך כמה שנים בין הכוחות הרפובליקניים לבין צבאות פרנקו הפאשיסטיים, רוב הנוער היהודי שהתגייס למלחמה זו נפל שם בגולה הרחוקה של ספרד, במלחמה לא להם, הנשארים נחלו אכזבה מרה ונוראה מכל התורה הקומוניסטית ונוכחו לדעת כי תורה זו לא תושיע את ישראל, ואדרבה, ידוע כיום שאנטישמיות פעילה קיימת דוקא ובעיקר בארצות ובחוגים הקומוניסטיים בעולם. חלק אחר של הנוער פנה עורף ליהדות החרדית של בני עמם ומשפחתם בפולין ופנו לציונות, הם ראו את ישועת ישראל בעיקר ע"י בנית מולדת עצמאית לבני עמם, והיות והמצוקה הכלכלית של יהודי פולין זוהתה בעיקר בגלל נוקשות הדת היהודית, שבגלל שמירת שבת ומצוות אחרות לא יכלו להשתלב בעבודה יצרנית ובסיסית ולפרנסה יציבה וקבועה, לכן בעטו לגמרי בערכים יהודיים האלה, והם פנו להכשרות ציוניות לשם עליה ארצה, ובכדי להצטרף שם לקיבוצים ויחד עם זאת זרקו לגמרי מעל עצמם עול תורה ומצוות, ורצו לבנות חיים יהודיים חדשים ועצמאיים ללא ערכי דת וללא מנהגי הגולה שהיתה מאוסה בעיניהם, מבין הנוער שפנה לציונות היו גם כאלה ששילבו סוציאליזם עם ציונות והם בנו כמין קומונה סוציאליסטית נוסח רוסיה הסובייטית אבל במדינה עצמאית בפלסטין, ורק קומץ בודדים, וגם די מאוחר הקימו גם ציונות דתית בנוסח "המזרחי" שגרסו שמירה על ערכי היהדות והמסורת הדתית והקפדה על שמירת מצוות התורה, ויחד עם זאת שלילת הגולה והשתתפות יחד עם התנועה הציונית בבנית מולדת עצמאית בארץ ישראל, אך כאמור, תנועה זו הקיפה רק מעט מהפוטנציאל הדתי הגדול בגולת פולין והיא קמה מאוחר מדי, ולכן גם נוסדו מעט קיבוצים דתיים במדינה והרוב המכריע של הישוב היהודי בארץ ישראל היה חילוני, וחבל מאוד, הדבר תוקן קצת אחרי הקמת המדינה והעליה ההמונית ארצה שביניהם היו הרבה יהודים דתיים והם תקנו קצת את המאזן השלילי שבין החילוניים לדתיים לטובת הדתיים, אך עדיין החילוניים מהווים רוב גדול במדינה.

היה גם חלק מהנוער שראה את ישועת היהודים בפולין ע"י עבודה יצרנית בתוך הגולה וע"י השתלבותם בעם הפולני ועזיבת הדת היהודית, והם הקימו את ה"בונד הסוציאליסטי" שהחל לשגשג בעיקר בפולין ובארצות הברית, הם היו מין יצור שהיו נגד הקומוניסטים ורוסיה הסובייטית וגם נגד הציונות, כי רצו להשתלב ולהשאר בגולה, אך בעיקר הם היו נגד הדתיים והעתון היומי הבונדאי היה היחידי מבין העתונים היהודיים שהופיע בורשה גם בשבת, תנועה זו ירדה מהפרק לגמרי ופשטה את הרגל בעיקר אחרי השואה האיומה, שהראתה שאין אפשרות של קיום יהודי בגולה ועוד פחות אי אפשרית השתלבותם בין הגויים. אבל רוב הנוער נשאר נאמן להוריהם ולדרכם ושמרו על ערכי למוד התורה וקיום המצוות ואף הגבירו חיל, ותחסידות פרחת וגם חצרות האדמורים השונים שעודדו את צבור החסידים שלהם הלך וגדל, והעם שנאנח תחת עול הגלות המרה והחשוכה ותחת עול פרנסה שהיתה קשה מקריעת ים סוף, שאב עידוד ומחסה בים התורה והתלמוד ובחיים יהודיים טהורים, מלאי תורה ומצוות, גמילות חסדים וצדקה, הנוער הזה הקים לעצמו הרבה מסגרות נוער

כך היתה נראית פחות או יותר גולת פולין בת אלף השנים שעליה אמרו מורינו שפולין היא נוטריקון של "פה-ליך", היינו גולה שבה שגשגו החיים היהודיים ועלו עד לשוא, אבל לבסוף נפלו נפילה קשה ואיומה וירדה שאולה בתקופת השואה, היא ירדה ירידה עצומה עד כדי כך עד שכיום היא לא קיימת עוד. בתוך גולת עשירת ערכים זו חייתי את תקופת חיי הראשונים בגיל הילדות והבחרות עד הגיעי לגיל עשרים, ומבשרי חזיתי את החיים היהודיים שם, כפי שתיארתי לעיל.

בגיל הילדות, חייתי בבית שמבחינה כלכלית היתה מבוססת, ונשלחתי לחדרים טובים, שבהם שמו דגש עיקרי על למוד תורה וגפ"ת, בתוך חממה חסידית שהעיקר היה למוד תורה לשמה, כמו כן ספגתי לתוכי את רוח החסידות - חסידות גוראית - שעיקריה היו אמונה ובטחון בה' ולמדנות, נחשבתי תמיד לתלמיד ממוצע טוב, בעל תפיסה וזכרון טובים, סובבני חברים רבים מהחדר, אך בעיקר תלמידים טובים בעלי תפיסה מחירה, כשלמדנו בחברותא, תמיד קבלתי חבר קצת יותר חלש, בכדי להשפיע עליו מידיעותי, ויש לומר שהיתה לי התמדה בלמודים, ונחשבתי כתלמיד חרוץ ומתמיד, עם התבגרותי אהבתי לקרוא גם ספרים חיצוניים, חילוניים ומדעיים, אך שלא כאחרים שנפגעו מכך בדתם ובאמונתם, אני לא נפגמתי במאומה לא באמונה ולא בדרך החסידות שלי, אדרבה, נהייתי אפילו יותר דתי וחסיד ושאפתי אף להיות למדן וחסיד, הקפדתי על כל תג של מצוה וראיתי בה את תכלית החיים. בעיקר הגעתי לרוח עילאית בימי שבת וחג, שאז שרתה עלי מין רוח קדושה ושמחה, ותמיד הקפדתי בעיקר במצוות השבת וחג המסויים. רוחי האיתנה לא הרשתה לי לסטות במלוא הנימה מדרך זו שספגתי לתוכה גם בבית וגם בחדר ובשטיבל, לא שמתי לב אפילו לצעירים אשר סטו מהדרך שמאלה או ימינה, כי ברוחי הצעירה הבנתי שכל דרכם תהו הבל ושטות, ובלבי פנימה ריחמתי עליהם על שנמנע מהם ליהנות מהחיים מלאי שמחה, דבקות ובטחון בה'.

כשהגעתי לגיל עשר, חל מפנה לרעה מבחינה כלכלית בבית, שהיה שרוי לפעמים במחסור חמור, לא פעם לא היה במה להכין צרכי שבת וחג, וחורי, כל מאווייהם היו בעיקר בענייני פרנסת הבית, אני נורא סבלתי מכך, כי הרגשתי כי חורי רוצים בכל כוחם להעניק לי מכל טוב, אך הדבר נבצר מהם, אך למרות הסבל לא נפלתי ברוחי והמשכתי ביתר שאת בלמודים ובחסידות, אך בגיל יותר מתקדם, היינו, עם היותי לבר מצוה, יצאתי לעבודה, תחלה אצל "מינסטר" שהיה בעל בית חרושת לייצור "שלייקות" וחגורות למכנסיים, ואח"כ אצל חברו של אבי ר' לייבל שלדייבסקי בהעברת חוטים מגלגלים לחבילות לשם צביעתם, קבלתי שכר שבועי בכל יום ששי, סכום זעום מאוד, אך בכל יום ששי מסרתי הכסף שהרווחתי לאבא ונהניתי מאוד מכך שאני עוזר במקצת לפתרון מצוקת הבית, גם אחי ואחיותי עבדו ועזרו לכלכלת הבית ונהיה קצת פחות לחוץ, אך הרגשתי וראיתי על פניהם של חורי שלבם בל עליהם, כי מאוד היו רוצים שאמשיך בלמודי, כמו שאחי ואחיותי עשו, כי הם בגרו עוד כשהמצב בבית היה טוב, ולכן עשיתי מאמצים והשתדלתי מאוד ללמוד בעצמי, התחברתי לחבורה של קבוצת צעירים חסידיים מחסידי גור, ששם למדו שיעורי תורה בקר וערב, ובכל רגע פנוי למדתי או קראתי בספרים ומאוד רציתי להוכיח שידיעותי ויכולתי לא נפגמות עקב יציאתי לעבודה, ובמקצת אף הצלחתי בכך.

זכורני כי בערב קייצי אחד אחרי העבודה, בקרתי אצל חבר, שם אכלתי ארוחת ערב, ובדרכי חזרה הביתה, נכנסתי לשטיבל להתפלל מנחה וערבית, שם ראיתי יהודים אחרי תפלת ערבית יושבים ולומדים שיעור בתלמוד והם התעמקו בלמוד, ואני, נכנסה בי מין כמיהה עזה ללמוד, הוצאתי גמרא והתחלתי ללמוד בהתמדה ובהתעמקות בניגון ערב, וחמשכתי כך ללמוד עד ששמש השטיבל נגש אלי ואמר לי שעליו לסגור את השטיבל, הסתכלתי בשעון וראיתי שהשעה מאוחרת, חבל היה לי להפסיק, אך בלית ברירה סגרתי את הגמרא ורצתי מהר הביתה ושם היתה מהומה, לא ידעו איפה אני והם אף הלכו למשטרה להודיע על אבדן בנם, כשנכנסתי הביתה השמחה היתה רבה, אך לא רציתי לספר שהתעמקתי בלמודים והמצאתי תירוץ, שביליתי עם חברי אצלו בבית, טוב שלא שאלו את חברי על כך. וזאת לדעת כי בילדותי לא זכיתי לשום תפנוקים ואף סוכריות ושוקולדה קבלתי רק בהזדמנויות מיוחדות מדודים שבאו לבקר או בשמחות מיוחדות.

לקראת ראש השנה תרצ"ז, אבי הי"ד לקח אותי אתו בפעם ראשונה להאדמור מגור זצ"ל, אמי עשתה הכנות רבות לקראת המאורע ואף קנו לי קפוטת משי חדשה לשבת, לכבוד הנסיעה, בפעם הראשונה זכיתי לראות את הדרת המלכות של חסידות גור, וגם לראות את הדרת פניו של האדמו"ר זצ"ל, הייתי נפעם מהתרגשות, והתבוננתי שם בכל דבר וספגתי לתוכי עוד יותר את רוח החסידות, בדרך חזרה מגור, אבי לקח אותי לורשה והשאיר אותי בורשה אצל סבי זצ"ל ואצל דודי הי"ד, טיילתי הרבה בורשה העיר והייתי עם סבי בכל אשר הלך, אבי חזר הביתה ללודז' ואני נשארתי בורשה עד ערב חג הסוכות. ביום כפור התפללתי עם סבי בשטיבל אשר ברחוב נובוליפיה מספר ששים, וראיתי את הכבוד הרב שמעניקים לסבי שנחשב לגאון ותלמיד חכם גדול, תלמידו של הבעל "אבני נזר" ו"אגלי טל", סבי הקדיש הרבה תשומת לב אלי ודבר אתי הרבה, ראיתי והתבוננתי גם בהתנהגותו ובמדותיו הנעלות והנאצלות והתפעלתי מהם הרבה, בערב חג הסוכות, נסענו אני וסבי ללודז' הביתה, וסבי נשאר אצלנו עד אחרי חג הסוכות, בחג הזה שררה בבית מין שמחה וקדושה עילאיים עקב נוכחותו של סבא, הוא הרבה לשוחח בדברי תורה עם שכנו הרב יצחק שטרן ז"ל, והלה התפעל מסבי, וגם אחרי חזרתו הביתה לורשה התכתבו ביניהם בעיקר בדברי תורה. בהיותי בגיל 14, השתפר קצת המצב הכלכלי בבית, אבי קבל סוכנות למכירת כימיקליים בלודז' מטעם פירמה גדולה בורשה, ובתחלה אף הצליח בכך ולכן רווח לנו במקצת.

באותו זמן דובר שידוך לאחי ז"ל, כלתו היתה מבית עשיר ומסיבת התנאים התקיימו ברוב פאר וחדר אצל אבי הכלה במוש"ק פ' בראשית של שנת תרצ"ט, כצעיר המשפחה עזרתי הרבה לשמחה זו, ובשבת פ' נח, נערך קידושא רבא בביתנו והשמחה שררה במעוננו.

בשנת תרצ"ט, למדתי כמה שבועות בישיבת "כתר תורה", אך ישיבה זו לא התאימה לי כי הלמודים שם היו על רמה נמוכה מדי עבורי, ולכן אבי בקש מחברו, תלמיד חכם עצום בשם ר' משה אקסלרוד שזאיל ללמד אותי שיעור בכל יום אחה"צ, בשעות שלפני הצהריים עזרתי לאבי במסחר הכימיקליים ואילו שעות אחה"צ היו קודש ללמודים, הוא לימד אותי ברמה גבוהה, למדנו מסכת עירובין עם פירוש "לשון הזהב", עד שרבי ומורי חלה ל"ע ואז כשהלכתי לבקר חולים אצלו, נודע לי

שבביתו שוררת חדלות ואין כלום בה מה לאכול ואף לא פרוטה לפורטה, היה לו בן יחיד אשר ראה במצוקת אביו, והוא עזב את למודיו והחל לעבוד, אביו הצטער מאוד על כך ונדר שלא ליהנות מעבודת בנו, אשר החל לקצץ בפיאותיו ואף סטה לגמרי מדרך התורה והמצוות, ספרתי על המצוקה שמצאתי בביתו של ר' משה אקסלרוד לאבא, אשר אירגן מיד עזרה וסעד למשפחת אקסלרוד, אך עקב מחלתו הוא יותר לא למד אתי, אני הצטערתי מאוד על כך, כי מאוד נהניתי משיטת הלמוד שלו, ראיתי אותו שוב בגיטו לודז' בזמן המלחמה ושם הוא התפייס עם בנו שעזר למשפחתו גם שם.

לשבת קודש פ' בהעלותך של שנת תרצ"ט, אחרי חג השבועות, נסעתי שוב לאדמור מגור, אך הפעם לא בלוית אבי, אלא עם החברותא, בילינו שם שבת בצוותא, ואז האדמור"ר איחל לנו הצלחה בחיי החברותא (אז יצרנו את החברותא), עם חברותא זו נשארתי בקשר גם בגיטו אח"כ, כשיצרנו קיבוץ בשדות "מרישיץ" שבקצה הגיטו, על קבוצה זו ועל החיים בה בגיטו כבר ספרתי במקום אחר ואין כאן מקום להאריך בכך.

בסוף הקיץ ממש לפני פרוץ המלחמה חליתי במחלת הדיזנטריה (אחרי שחזרתי עם אחיותי מהקולוניה בהרי הטטרים) הייתי ממש חולה מסוכן, במשך שבועיים קדחתי מחום של 40 מעלות ולא יכולתי לאכול כלום, הפרשותי היו עם הרבה דם, ורק בנס וברצות ה' ובעזרתם של הרופאים הצליחו להציל את חיי, ואני הבראתי ממחלה מסוכנת זו רק עם פרוץ המלחמה.

בעת המחלה הורי ואחיותי טפלו בי במסירות רבה ורק הודות להם ולטפולם המסור ובעזר ה' הצלחתי לצאת לגמרי ממחלה זו ולחבריא.

שנה לפני המלחמה בקיץ תרצ"ח, נפטר סבי זצ"ל בורשה וכל המשפחה הצטערה על כך הרבה, הלווייתו התקיימה בורשה ואחרי שבעת ימי האבל, אבי חזר ללודז' שבור ורצוץ על האבדה הגדולה הזאת. הוא ירש מסבי הרבה ספרים ספרי קודש בעלי ערך יקר ובעיקר בתור בכור המשפחה ירש את כתבי היד של סבי חידושים על התורה ושות"ים ופלפולי דאורייתא, אהבתי הרבה להציץ בכתבים אלה, ולמרות שלא הבנתי הרבה מהם, הרי ראיתי שכתבים אלה הם יקרי ערך, כמו כן אבי שמר את כל הגלויות שנכתבו ע"י סבי לאבי שהיו מלאים בדברי תורה, אני שמרתי עליהם כל זמן שאפשר היה לשמור עליהם, אך לצערי הם הלכו לאיבוד באושוויץ.

ע' כאן בקיצור נמרץ על תולדות ח"י בתקופת הילדות והבחירות בתוך הגולה הגדולה של פולין ובעיר היהודית לודז', העיר השנייה בגודלה בפולין, עיר בעלת שלוש רבתי מיליון נפש, והם כרבע מיליון יהודים, ברובם חסידים ואנשי מעשה, קהילה רבת מעש ותרבות זו, הושמדה כמעט כליל בשנות החשכה והסתר הפנים, ורק קוואץ קטן של שרידי אש נשארו בחיים, ופוזורים על פני כל העולם כשהם שבורים ורצוצים ביסית ונפשית, ומשפחתי הענפה כמעט לא נשאר זכר ורק אני הקטן והזרוע לה' נשארת' כאור מוצל מאש, אבל בשום אופן איני יכול להיחנק מהמחשבות על הפאר וההדר שבעבר שהלך ואינו.

יהי זה יד ושם לקהילה
מפוארת זו ולבני
משפחתי היקרים אשר
ניספו שם ה' ינקום
דם הטהור והקדוש
ות.נ.צ.ב.ה.

2. תקופת החשכה והסתר הפנים.

תקופה זו היתה הקשה ביותר בחיי ובחיי כל עם ישראל שבה איבד העם שלישי מבניו, ונעקרו קהילות רבות תפארת ורבבות משפחות הושמדו מבלי להשאיר להם זכר ושריד, בעיקר סבלה הקהילה הגדולה ביותר, היא קהילת פולין אשר 99 אחוז מבניה ניספו והושמדו בדרך איומה שכל מוראות התוכחה וכל ספורי החורבן של בית שני, מחוירים לעומת השואה האיומה והנוראה הזו, ונבואת החוזה, שיבוא זמן וישארו שניים בעיר ואחד במשפחה היא נבואה ורודה ביותר, לעומת מה שקרה באמת, והעיקר שקשה לכתוב במלים ולמסור לדורות הבאים את אשר התרחש בגיהנם הזה, כי דור, ובעיקר זה שנולד וגדל במדינתנו העצמאית היא מדינת ישראל, אינו מסוגל בשום אופן לקלוט ולהבין את המאורעות, והם שואלים שאלות וקושיות שקשה מאוד להשיב עליהן, ידי ועטי רוטטים ורועדים בעת כתיבת מלים אלה, אבל זוהי האמת כולה, הרבה כבר נכתב וסופר על תקופה זו והתפתח מדע מיוחד וחקר לידיעת השואה, אבל מכל אלה איני בא על ספוקי בטועני שעדיין לא נמסר אפילו אפילו אפס קצהו ממה שבאמת קרה, גם אני נשארתי בודד ממשפחה ענפה ואוהבת רבת תפארת ונפשות, עשרות דודים ובני דודים שלא נשאר מהם שריד ואוד מוצל מאש וכולם הושמדו על קידוש שמו הגדול בשנות ההסתר האלה, ולי קשה במיוחד לעבור מתקופה של זוהר והילה של חיי תרבות וחיי משפחה טהורים בגולה הגדולה רבת המעש ורבת הלמוד בפולין, לתוך תקופת חשכה ואפלה, שבה הושמדה קהילה זו רובה ככולה, ואף הניצולים הבודדים שעברו בנסים גלויים את האש הגדולה הזו, עברו 8 מדורי גיהנם של רעב, צמא, עבודות פרך, קור, פחדים, עמידה בפני המות בכל רגע ורגע במשך כל ששת שנות האימה, איבוד צלם אלקים, וראיה עין בעין את חיתיות האנשים, אשר משום מה "אנשים" נקראים אך חיות היער הם צדיקים גמורים לעומתם, שנאה תהומית לאנשים על לא עוול בכפם, ניצוצי רצח בעיניהם של אנשים אשר משום מה שייכים ל"עם תרבותי" כביכול, ואשר ראה במעשי רצח אלה יעד חשוב להצלת "העולם" כביכול, ואתה עומד ומשתאה, איך יכולים "בני אדם" לחולל זאת לבני אדם אחרים שאפילו חיות טרף ביער לא יעשו זאת לבני מינם, וקשה להבין שבעתיים איך יכלו גופים מצומקים כאלה, שלשד דמם וחלבם מוצץ מתוכם עיי רעב, עבודה קשה ופחדים, לעבור כל זאת, להשאר בחיים ואף להמשיך בחיי יום יום כרגיל ואפילו להקים משפחות חדשות, הלוא זה דבר בלתי מובן וקשה להשגה ואף זאת מנסיו הגלויים ורק יד ה' עשתה זאת, בכל אופן אני לא מסוגל להבין זאת, כי בהיותי שם לא עלה על דעתי אפילו שאני אוכל לעבור על כל המאורעות לסדר היום, כאילו כלום לא קרה, מה קרה לנו, אין זאת כי אם יד אלקים היא זאת שגם אודים מוצלים מאש אלה, ימשיכו בחיים ואף יבנו את מדינתם ויתאזרחו בה ויחיו חיים חדשים, בינתי קצרה מלהבין זאת, אך אלה הם כנראה דרכי אלקים, יוטפכם אשר אמרתם לבו יחיה, הם יירשו את הארץ והם ינחלוה.

אך למרות כל זאת קשה עלי ביותר ההינתקות מהעבר ולא פעם בשנתי ובחלומי הנני חי מחדש תקופה זו, ואף בהקיץ בהיותי עם עצמי לבד, הנני עובר בתת הכרה את המוראות והטראומות ששנים אלה. אני רק רוצה להעביר מקצת מן המקצת את תחושותי אלה לדור הבא, אבל מראש הנני מסופק אם באמת אוכל לעשות זאת, כי כפי שאמרתי, קשה מאוד להשיג ולהבין את המשבר הקשה

אשר אנו ניצולי השואה עברנו על בשרנו בתקופה נוראה זו. ובכן אני נקלעתי לתוך תקופה זו בהיותי בן 15 שנה, ובעת שסבלתי ממחלת הדיזנטריה האיומה שפקדה אותי בקיץ 1939 שבה פירפרתי בין חיים למות, בעת המחלה סובבו אותי כל בני משפחתי באהבה ובמסירות רבה, עד שבעזרתם ובעזרת ה' הצלחתי להתגבר על המחלה ובדיקת בעת שהתחלתי להבריא ממחלתי, פרצה המלחמה האיומה ששינתה מעשי בראשית, ב-1 לספטמבר 1939 ביום ששי פרשת "כי תבוא" פרשת התוכחה, נשמעו בעיר אזעקות ומטוסי האוייב החלו לזרוע מות ופחד ברחובות לודז' ובערי פולין האחרות, תוך שבוע ימים התמוטט הצבא הפולני והעיר לודז' נפלה לידי צבא הקלגסים הנאציים ומדינת פולין כולה נכבשה תוך פחות מחודש, פולין שוב חולקה לשניים, החלק המזרחי נכבש ע"י צבא ברית המועצות ואילו חלקה המערבי של פולין כולל הבירה ורשה ולודז' נכבשו ע"י הנאצים וזאת עקב הסכם ריבנטרופ-מולוטוב. מיד עם כיבוש העיר ע"י הנאצים החלו היהודים להרגיש את ידה הקשה ואת נחת זרועה ומדיניותה נגד היהודים, יהודים נחטפו לעבודות קשות משפילות, הוחרמו כל כספי היהודים בבנקים ובכלל כל רכוש שהיה שייך ליהודים היה הפקר, בבתי החרושת ובבתי העסק היהודיים הוכנסו אפטרופסים ממוצא גרמני "טרוןהנדר" בלע"ז ולבעליהם היהודיים לא היו שם זכויות על רכושם [פולנים ממוצא גרמני לא היו חסרים בלודז']. אח"כ נגזרו גזירות על היהודים שישאו טלאי צהוב על החזה ועל הגב וכן להדביק טלאי צהוב [מגן דוד צהוב מבד] על כל דלת של דירה יהודית או שהתגוררו בה יהודים [כאילו לא די במזוזה]. ברחובות העיר נחטפו יהודים לעבודות מלוכלכות ומשפילות תוך מכות רצח, קללות נמרצות וגידופים, נשרפו כל בתי הכנסת בעיר, בתי הספר, חדרים, ישיבות ובתי מדרשות וכן ספרי הקודש אשר בהן היו לשריפת אש, בנינים שהיו שייכים לקהילה היהודית כמו: ישיבות, גימנסיות מוסדות צדקה וחסד, בתי חולים ובתי זקנים יהודיים, שעליהם תפארת הקהילה היהודית בלודז' הוחרמו ובהן הושבו הצבא הנאצי ומוסדות נאציים אחרים כמו: "גסטפו" "קריפו", נ.ס.ד.א.פ. וכו', גזירות אלה הונחתו על היהודים אחת אחרי השניה כך שהיהודים לא הספיקו להתאושש ואפילו לחשוב על מר גורלם, כי צרות רבות ורעות באו עליהם חדשים לבקרים, וצרה אחת השכיחה את קודמתה ולפני שהיהודים הספיקו לטכס עצה נגד גזירה אחת, הונחתה עליהם גזירה חדשה וכמעט בכל בקר ראינו מודעות ענק ברחוב עם גזירות חדשות נגד היהודים, ה-יודן בלע"ז, ובין גזירה לגזירה היו התנפלויות של אנשי ס.ס. על רובע יהודי, סתם לשם שעשוע, עם שדידת רכושם הביתי ושליחת חלק מהם למקום אי שם שממנו לא חזרו. אך למרות כל הגזירות, לא חשבו היהודים ואף לא חלמו בחלומם הרע ביותר שמדובר כאן בהשמדת העם פשוטו כמשמעו, חשבו שאלה הן גזירות זמניות ובתור עם המלומד והרגיל בגזירות ובצרות חשבו לתומם שגם הפעם הגזירות יחלפו במהרה וצריך לחפש רק דרך איך לעבור גזירות אלה בשלום, ואח"כ להמשיך בחיים רגילים, אף אחד לא היה מסוגל אפילו לחשוב לרגע קט, שכאן מדובר בתהליך של השמדת העם היהודי בצורה פיסית פשוטו כמשמעו, עד שלא ישאר חי' מהעם היהודי שריד ופליט, והאוייב האכזרי ביותר מכל האוייבים שקמו עלינו לכלותנו בכל דוד ודור, השקיע המון מרץ ומחשבה ואף הקים מדע מיוחד לשם כך, אך להשמיד את העם הזה בצורה חלקה ו"אלגנטית" מבלי לעוררו להתקוממויות ומרידות, ואמנם הם הגיעו למסקנה, שתחלה עליו להשפיל את העם בעיניו הוא ובעיני הגויים הסובבים אותנו, ואח"כ לרכז ולהכניס אותנו להסגר ב"גיטו" בלע"ז, בכדי שלא יהיה לו שום קשר עם העולם החיצוני, לשדוד ממנו את כל רכושו ולהשאירו ללא אמצעים

ואח"כ להרעיב אותו ברעב איום ומציק, כמו כן להקים מנגנון מיוחד של פרופגנדה נגד העם היהודי ונגד היהדות, שהוא כביכול הגורם לכל המלחמות ולכל הצרות הבאות על הגויים המסכנים. וא"כ כשיהיה מושפל ומורעב בעיני עצמו ולא יהיה לו יותר כוח לחשוב על התנגדות כל שהיא, להשמידו בדרך שאין בכלל להעלות על הדעת, עם גאזים ומשרפות, דבר שלא ידעו אבותינו ואבות אבותינו מיום היותם על האדמה ועד היום הזה, ואמנם שיטה זו הצליחה ביותר ולולא ה' אשר ראה בעינינו ונזכר בחבטתה שהבטיח לאבותינו, אברהם יצחק ויעקב, היינו כולנו אפר למשרפות ולא היה נשאר חלילה שריד ופליט מכל יהדות אירופה, בכל מקום אשר יד הרשעים והזדים הארורים הצליחו להגיע שם. גם כך, מכל יהדות אירופה המפוארת נשאר רק חלק זעיר, אחוז ממש קטן, ומיהדות פולין נשאר ממש רק אחוז אחד וכל 99 האחוזים הנותרים הושמדו בכל מיני מיתות משונות, והיו נשארים רק היהודים אשר מצאו מפלט ומחסה במדינות אשר הצורך לא הצליח להגיע שמה, כמו בארצות הברית, באנגליה ובארץ ישראל, ומיהדות איירופה בכלל ומיהדות פולין המפוארת בפרט לא היה נשאר זכר, והם היו נשכחות מלב.

ואמנם כבר בדצמבר 1939, 3 חדשים אחרי כיבוש לודז', ואחרי שיהודיה רוקנו מכל רכושם ואחרי שהושפלו עד עפר ע"י עבודות כפיה משפילות וגירוש הרבה מיהודיה לאי שם, יצאה הגזירה הנוראה, שעל כל היהודים להתרכז בגיטו, אזור "בלוט" אשר היה תמיד אזור עני "סלאמס" בלע"ז, ותוך חדשים כל היהודים עזבו את דירתם ושכניהם אשר בעיר וחיפשו להם מקום כלשהוא באזור שהיה מיועד לגיטו. עד היום אינני יכול לשכוח את המחזה האיום והנורא, ביום קר ומושלג של ינואר עם כפור אימים, כשהידיים והרגליים קפאו מקור עז, ראינו שורות שורות של עגלות יד עם מטלטליו, ואנשים נשים וטף דוחפות אותן ברחובות העיר המושלגים, לכיוון הגיטו, בגלל השלל הקשה, אנשים החליקו ונפלו, וליד כל רחוב עמד חייל גרמני עם רובה על כתפו והסתכל בנעשה בתענוג ולפעמים עם בת צחוק סרקסטית על שפתיו, ולא פעם כאשר ראה עגלה שהיתה נראית לו קצת יותר עשירה, הוא ממש שדד אותה לעיני כל ואין פוצה פה ומצפצף, ולפעמים אף הכה ברובהו את האנשים הדוחפים את העגלות עד זוב דם, דם יהודי ורכושו היו הפקר לכל.

היו אלה הימים הקרובים לצום עשרה בטבת, ועל כגון דא אמר המקונן בסליחות של עשרה בטבת: "בית יעקב לבזה, ללעג ולעזה, והעיר העליזה, למטעי כרמים", אלקים הביא יום רע ומצור, צוה צרי סביבו עוללי לבצור, יום הרך לבבי ואין כח לעצור, ודבר אל נביא משול את בית המרי"

ומעניין מאוד שגם הפולנים שהם עצמם וארצם נכבשו בידי האוייב הגרמני, גם הם צחקו ושמחו לאיד היהודים וגם הם הסתכלו במחזה במין עליזות. "קמי פיהם פער ונחלתי בלעו, מאוד עלי גברו ודמי שתו ולעו". המחזה הזה ארך כשבועיים ימים, ואחרי מה שנקרא "יום חמישי השחור" כשהגרמנים בעזרת המקומיים פשטו על בתי יהודים בכמה רחובות ובעיקר ברחוב הראשי של לודז', רחוב "פיוטרובסקה" ששמו הוחלף לרחוב "אדולף היטלר" והם זרקו, שדדו, אנסו, הרגו ורצחו והכו עד זוב דם, תוך כדי יריקות, קללות, גידופים ובזיונות, כל שאר היהודים שברחובות האחרים נטלו יוזמה ובעצמם החלו לברוח לתוך תחומי הגיטו, שהיה אזור מאוד צר מלהכיל את כל יהודי העיר, ולכן למי שהיו קרובים שהתגוררו בתחומי הגיטו הדלים, נחשבו כעת כדודים עשירים שבאמריקה שאפשר היה ללון אצלם כמה לילות עד מציאת דירה כלשהיא שהיתה יקר המציאות בתוך תחומי הגיטו, ומפחד על החיים בתוך העיר פן יפשטו על בתי יהודים בעוד רחובות. גם לנו היה בן דוד

בשם יצחק מאיר סגל בתוך תחומי הגיטו ואני זוכר שאז לנו בדירתו 28 איש, דירה שהיתה בדרך כלל צרה ועניה, והיתה צרה לדייריה, גם אנו העברנו את מטלטלנו הדלים אליו, אבל לנו שיחק המזל ומצאנו דירה אצל גוי שהיה אמור לעזוב את הגיטו, ואנו שילמנו לו טבין ותקילין, בכדי שיעזוב כבר עתה את דירתו וילך להתגורר בעיר, היה זה חדר ד' על ד', שבקושי נכנסו בו 3 מיטות ושולחן, ובצד היה גם מטבח, השרותים היו בחצר. משפחתנו שמנתה אז 6 אנשים נכנסה לדירה זו ושמחה אתה כמוצא שלל רב.

לפני חג הפורים של שנת ת"ש, כמעט כל היהודים הסתדרו בגיטו שקצת התרחב שטחו, כי הוסיפו עוד כמה רחובות לתחומם, לתוך הגיטו לא פשטו הגרמנים והיה שם שקט יחסי, ולתומנו חשבנו כי בכך נאמר לצרתינו די, ויתנו לנו לחיות בתוך אזור הגיטו בשלום ובשלוה אמנם בדוחק רב ובלחם צר, עד יעבור זעם. ועם תקוה אופטימיסטית זו חגגו היהודים בתוך הגיטו את חג הפורים ואח"כ את חג הפסח, אמנם לא היו יין לד' כוסות, אך מצות היו וגם ירקות ולד' כוסות לקחנו חמיצת סלק אדום, ומרור בודאי שלא היה חסר לנו, גם בלי הירק הנקרא "מרור". בתקופה קצרה זו שבתוך הגיטו, חזרו קצת החיים למסלולם, התחלנו להפגש עם המשפחות והקרובים ולהודיע מי נפגע שקט ויותר נוח ובטוח, ובלבנו התגנבה אפילו מחשבה והרהור שאולי טוב עשו הגרמנים שקיבצו אותנו יחד, כי זה יקל עלינו לעבור את המלחמה הארורה הזו, אבל לא כך חשבו הגרמנים הנאצים ימ"ש, הם עשו זאת בכדי להקל עליהם את מלאכת ההשמדה, אם היהודים יהיו ביחד, הם כבר כצפור במלכודת, ואפשר יהיה לפשוט עליהם ולהובילם לטבח, מבלי לעשות אפילו רעש בעיר, ומבלי שהאזרחים האחרים ידעו אפילו על כך.

ואמנם מיד יום אחרי חג הפסח, נסגר הגיטו הרמטית ע"י מתיחת גדרות תיל מסביבו והעמדת שומרים מזויינים מסביב, אין יוצא ואין בא, כמו בכלוב. באותו יום היו בגיטו כ-180000 יהודים מתוך כ-250000 יהודי לודז' שהיו בה לפני המלחמה, וע"י סגירת הגיטו ואי צבירת מלאי מזון וגם אי שליחת או מכירת מזון לתוך הגיטו, החל רעב מציק ומתיש להשתולל בתוך הגיטו, רעב המעביר את האדם על דעתו, ושוב נראו מחזות אימים הפעם בתוך הגיטו, אנשים נפוחי רעב חלכו עם סירים קטנים והחלו לתלוש כל מיני עשבים שוטים ודשאים, בכדי לבשלם ולהפיק מהם מזון כלשהו לסתימת הפיות הרעבים, בעיקר המציאו מין עשב הנקרא "ירמושקה" בלע"ז, זה היה סתם עשב שהיה טוב למרעה חבהמות אשר באחו, אבל כעת עשו מעשב זה מעדנים, החלו להקציב להם במשורה 300 גרלחם ליום וגם מצרכים אחרים היו בצמצום רב או בכלל חסרו, בעיקר חסרו בכלל מוצרי חלב, בשר ופירות והמצרכים שנעשו כעת חשובים ביותר היו הירקות, כאלה שפעם, בימים הטובים היו מאכל לבהמת הארץ ולחזירים, כעת היהודים עשו מהם כל מיני מאכלים שהיה בהם בכדי לסתום קיבתם ופיותיהם של היהודים הרעבים, תפוח אדמה נעשה לוקסוס שבולקסוס.

העיקר -יהי רעב בגיטו-, רעב כבד וקשה, העם ליחך את כל העשב והירק שהיו בתוך הגיטו, כלחך השור את עשב השדה, וכולם תהו מאין יביאו להם מין "יוסף" שני שיהיה משביר ומכלכל כיוסף הצדיק בעת הרעב שהיה במצרים, ואמנם קמו להם אנשי ה"יודן-ראט" עם חיים רומקובסקי בראשם עם חבר מרעים וזדים ורשעים אשר השתלטו על הגיטו ועל קצת המזון שעדיין היה בו, לעצמם דאגו שבטנם לא תחסר ויאכלו וישבעו, אך לעם לא דאגו והם נאנקו ונאנחו תחת עול הרעב, אנשים החלו

לנפוח נשמתם מרעב והתמתות מרעב היתה אז איומה, מאות אנשים גוועו ברעב בכל יום, אצלנו בבית הראשון שחלה ומת מרעב היה אחי משה יעקב הי"ד, כולנו ירדנו פלאים במשקלנו ובדעתנו מחמת הרעב המציק, אבל באחי זה פגע הכי קשה והוא נהיה דק כמקל ונחלש מיום ליום, עד שהחזיר נשמתו לבוראו. גם חורי היקרים אבא ואמא נחלשו, אבא כמעט איבד את כושר ראייתו לגמרי, ורק אחיותי החזיקו קצת מעמד ברעב הקשה. אני בעצמי בקיץ זה עברתי ל"מרישין" עם קבוצת צעירים של חסידי גור ושם הרעב היה קצת יותר קל, כי שם קבלנו מנות מזון יותר גדולות תמורת עבודה קשה שעבדנו שם וגם עקב בוסתני הפירות שהיו שם ונמסרו לדשותנו, גם בחלקות האדמה אשר היו שם זרענו כל מיני ירקות וקצרו קצת יבול שעזר להתגבר ולהחליש את הרעב.. על החיים שלי ב"מרישין" כבר כתבתי במקום אחר ואין כאן מקום להאריך, החיים שם חישלו אותי ונתנו לי חיזוק גם מבחינה דתית ומוסרית וגם מבחינת חיי חברה, שם עבדנו ביחד, אכלנו ביחד, למדנו והתפללנו ביחד, היו שם חברים טובים וישרים ששמחתי להיות בקרבם, למרות שגם שם היו לפעמים ויכוחים ומחלוקות. אבל בגיטו עצמו התדרדר המצב מדחי אל דחי, הגיע חורף שכמו להכעיס היה חורף כבד וקשה, וכעת ניתוספה על היהודים נוסף על צרת הרעב גם צרת חקור, פשוט לא היה במה לחמם קצת את הדירה, והקור הכה קשות בעם ונוסף על מתי הרעב היו כעת גם מתי חקור, ושוב מחזה איום, אנשים החלו לפרק רהיטים, כסא, שולחן ואפילו מטה ואח"כ גם בחצרות את הגדרות ואת האשפתות ובכל מקום שהיתה בו חתיכת עץ כולל עצים שצמחו בגיטו נעקרו לצורך הסקה.

אני חזרתי מ"מרישין" בעיצומו של החורף ובבית כבר נשרפו כל הכסאות, המטות, הארון שהיה לנו והשולחן הכל היה לשריפת אש בכדי לחמם קצת את גופותינו המצומקים והקפואים.

כשחזרתי מ"מרישין" היו על כל גופי פצעי קור מוגלתיים ולא יכולתי בכלל ללכת וזאת בגלל העבודה הקשה שעבדתי בחוץ כשהטמפרטורה היתה 30 מעלות מתחת לאפס, ולכן שכבתי במטה במשך שאר ימי החורף ולא קמתי ממנה עד ימי האביב והשמש שריפאו במקצת את פצעי הקור והמוגלה שלי.

גם בבית שרר קור עז, כל הקירות היו מכוסות בגלידי כפור, וכששמתי בגדי על הרצפה עם שכבי לישון, הם נדבקו לרצפה בגלל הכפור, אלפים ורבבות יהודים גוועו מרעב וקור בחורף זה, החברה קדישא לא הספיקו לקבור את כולם, ובבית העלמין הצטברו מאות גוויות עד שיבוא תורם לקבורה ובינתיים נדבקו לגוש אחד בגלל הכפור, והיה צורך להפרידם במקוש, קשה היה גם לחפור באדמה קבר עקב האדמה הקפואה. זה מה שתיכנן לנו הצורר הנאצי ימ"ש, מיתה משונה מרעב ומקור, בכדי לחסוך גאזים להשמדת היהודים אחר כך.

בחורף הזה הצטמצם מספר היהודים בגיטו ומתוך 180000 יהודים שנכנסו אליהו בעת הקמת הגיטו, נשארו בסוף החורף רק 100,000 יהודים.

הגיע האביב של שנת תש"א, השמש שוב חיממה באדיבות ובנדיבות את הגופים המצומקים והקפואים מקור העז של החורף, ואז החלו להתארגן בגיטו מקומות עבודה במקצועות שונים "דסורטים" בלע"ז, גם אני נרשמתי ונתקבלתי לעבודה ברסורט של עבודות עזר ורצענות, חורי עבדו רק 3 ימים בשבוע, ואילו אחיותי עבדו במטבח צבורי ובחנות למצרכים הנקרא "דיאט-לאדן", אחי היה בבית חולים ולא היה יכול להתאושש ממחלתו ומחולשתו.

המצב בגיטו השתפר במקצת והשרה קצת מצב רוח, למרות הרעב שעדיין שרר, אבל מזג האוויר היה יפה וחמים וכולם כמעט עבדו בעיקר למען הצבא הגרמני, ובעבודה קבלנו מנה נוספת של לחם ונקניק וזה שיפר מעט את המצב, הצבא הנאצי לחם כעת נגד כל העולם כמעט, מצד מערב נגד מעצמות המערב ומצד מזרח נגד ברית המועצות, ולכן שלחו לגיטו קצת יותר מצרכי מזון, אבל הרעב עדיין שלט בכל וגם באמצע העבודה ואפילו בדרך לעבודה נפלו אנשים ומתו, ושוב תקוה קלושה, אולי, אולי יתנו לנו ככה להמשיך עד סיום המלחמה, אך לא כן חשב הצורך, לקראת סוף הקיץ החלו ה"טרנספורטים" הגדולים, משלוחים של משפחות שלמות שנשלחו למחנה המות "חלמנו" לשם השמדתם ע"י גאזים מרעילים, בין המשפחות שנשלחו לשם היו כמעט כל הדודים שלי עם בני משפחותיהם, בעיקר נשלחו ל"חלמנו" אלה שלא עבדו, אבל גם כאלה שעבדו, לא פסחו עליהם, יותר מ-60000 יהודים נשלחו במשלוחים אלה למחנה המות "חלמנו", ובמקביל הוכנסו לתוך הגיטו יהודים מכל עיירות הסביבה וגם יהודים מגרמניה, צ'כיה ואוסטריה, כך שהגיטו שוב התמלא ביהודים תחת היהודים שנשלחו להשמדה ושמתו ברעב ובקור.

מעניין שלמרות המלחמה הכבדה שהתנהלה ב-2 החזיתות, לא פסק הצורך, והקדיש הרבה משאבים בממון בכח אדם ובמדעים, לשם השמדת היהודים, ולמרות הסכנות שארבו לצורך מכנות הברית בכל החזיתות הוא סיפק רכבות וחילי ס.ס. שיתעסקו במלאכה הבזויה של השמדת העם היהודי, כנראה, שהשמדת העם היהודי היתה בראש מטרותיו והיה יעד עיקרי ועקרון חשוב ועליון עוד יותר מנצחון במלחמה.

העיקר, בפורים של שנת תש"ב, הופסקו באופן פתאומי המשלוחים ה"טרנספורטים" בלע"ז לחלמנו, וכל אלה שהסתתרו בעת המשלוחים יצאו ממקומות הסתתר וממחבואיהם, ושוב זיק של תקוה בלב היהודים המעונים והמורעבים ובעלי הפנים הצנומות הדקות ורעות הפשר, שהיו כבר מוכנים לסבל של רעב ומצוקה ובלבד שיניחו לנפשם בגיטו ויפסיקו את המשלוחים לאי שם הבלתי נודע, שלמרות אי הידיעה על יעד המשלוחים, הרי הלב בישר לא טובות, והפחד מחבלתי נודע המאיים הזה גרם שהיהודים בגיטו הפסיקו להתמרמר על הרעב הכבד ועל העבודה הקשה ובלבד שיניחו לנפשם ויוכלו לחשאר בגיטו עד קץ המלחמה הארוכה הזאת, שלעת עתה לא נראה סופה אפילו באופק הרחוק, והוא לא עלה בכלל על דעתנו והיה עדיין בגדר של חלום באספמיה. אך הצורך הארוך מכל, חשב אחרת, הוא רק עשה פסק זמן, מפורים תש"ב ועד סוף הקיץ של אותה שנה. כי אז מחנה "חלמנו" קלט יהודים אחרים מהפרובינציה ומהעיירות הקטנות שבסביבות לודז' לשם השמדתם, כי מכונת ההשמדה פעלה ללא הרף וללא ליאות, רק המושמדים היו כעת. במקום יהודי גיטו לודז', יהודים מעיירות הסביבה, ואכן במחנה ההשמדה הזה ששמו "חלמנו" הושמדו בו כ-800000 יהודים רובם יהודי לודז' והסביבה, בעיירות שלפני המלחמה חיו הרבה יהודים והיו אפילו עיירות שרוב תושביהן היו יהודים, ואמנם ב"פסק הזמן" הזה שבו הושמדו יהודי העיירות בסביבת לודז', התרוקנו מאות עיירות קטנות מתושביהן היהודיים, אך יהודי הגיטו שלא ידעו על כך, טיפחו זיק של תקוה מאוכזבת שהנה, הצורך הניח לנו.

כשבועיים לפני ראש השנה, בספטמבר 1942, האכזבה היתה מחרידה, הוכרז על עוצר כללי בכל שטח הגיטו, "שפעררע" בלע"ז ובמשך 6 ימים, הגרמנים אנשי הס.ס. שנקראו "רולל-קומנדו" פשטו על כל בתי היהודים, וממש הלכו מבית לבית בלוי אנשי משטרה היהודים וכלבי זעם ודרשו מכל תושבי

הבית לרדת ולהסתדר בחצר ואז קבעו מי לחיים ומי למות, הם גם ערכו חיפוש בבתים בכדי להיוודע שאף אחד לא הסתתר בבית, במבצע הזה השתתפו אלפי גרמנים וזאת למרות המלחמה האיומה שהשתוללה בחזיתות, כנראה המבצע הזה היה כל כך קדוש ונשגב בעיניהם אפילו יותר מנצחון במלחמה.

אצלו בבית אחי הגדול משה יעקב הי"ד נפטר כחדשיים לפני העוצר בבית החולים, ואילו ב"שפעררע" לקחו לנו את החורים היקרים את אבי ואמי הי"ד ואני ו-2 אחיות נשארו המומים, מוכים ואבלים וחפויי ראש, הרבה זמן לא יכולנו לעבור לסדר היום עקב כך. בעוצר הזה נלקחו לחלמנו כ-70000 יהודים רובם ילדים ומבוגרים ותשושי כח או כאלה שנראו להם חולים וחלשים שלא מתאימים יותר לעבודת הפרך, כך הצורר ניצל קודם את לשד דמו של הקרבן ואח"כ השמידו, הגיטו נתרקן פתאום, ילדים ומבוגרים בכלל לא נראו יותר בגיטו, אך מיד אחרי "שפעררע" שוב הוכנסו לגיטו כמה אלפי יהודים מעיירות הסביבה שנראו מספיק בריאים בכדי לעבוד ולהפיק מהם תועלת, כי כל חרושת הגיטו שעבדה למען הצבא הגרמני, הפסיקה עבודתה בימי העוצר שנמשכו 7 ימים תמימים ארוכים ואיומים וכעת אחרי העוצר שוב עבדו כל מפעלי הגיטו למען הצבא בחזיתות במלוא הקיטור והתפוקה. בחורף תש"ג אף הוגדלו עבורנו מנות המזון, בעיקר ירקות ותפוחי אדמה ולכן שוב חשבנו לתומנו שזהו הסוף לצרותינו. אחרי כל משלוח קבלנו כעין זריקת ארגעה- ובפרט כשגונב לאזנינו שבחזית המזרחית בסטלינגרד נחל צבא הגרמני המהולל והבלתי מנוצח מפלה מוחצת והצבא האדום השיב מלחמה שערך ואף יש נסיגות של הצבא הנאצי. לשם שינוי, שמענו אפילו שבגרמניה הנאצית הוכרזו 7 ימי אבל על מות גבוריהם בסטלינגרד, כמו כן שמענו על נסיגות של הנאצים גם בחזית המערבית, כמו כן גונב לאזנינו מקצת מן המקצת על מרד יהודי בגיטו ורשה, כל הידיעות האלה יחד, גרמו לנו להאמין כי הסוף מתקרב וכי אלה שנשארו והצליחו לשרוד בגיטו עד כה יישרדו בגיטו עד סוף המלחמה, וזאת לדעת כי בגיטו לא היה רדיו וגם לא עתון וכל ידיעה גונבה אלינו בדרך לא דרך. אך לא כן חשב הצורר, מלאכת השמדת העם היהודי לא פסקה אף לרגע וזאת למרות המפללות בחזיתות המזרחית והמערבית, אמנם בגלל צרותיהם בגבולות ובגיטו ורשה היו קצת הפוגות במשלוחים כי הם שובשו עקב המאורעות, אך גם בחורף של 1943 חיה משלוח קטן של 1500 יהודים למחנה בצ'נסטוכוב, ואח"כ שוב משלוחים קטנים לאושוויץ. [כנראה שהמחנה ב"חלמנו" חוסל בינתיים בגלל ההתקרבות הצבא האדום למחנה, צבא האדום הלך והתקדם] שבקיץ 1944 כשבכל גיטו לודז' נשארו בס"ה עוד כ-70000 יהודים מהם כחצי יהודי הסביבה ויהודי אוסטריה וצ'כיה, החל חיסול הגיטו בצורה דרסטית והעברת כל תושבי הגיטו למחנה השמצה הנורא מכל, הלוא הוא מחנה אושוויץ.

אך שכחתי לספר על מחלתי הקשה באביב 1943 מחלת דלקת ריאות חריפה עם יריקות דם, אך אחיותי טפלו בי במסירות רבה והצליחו להקים אותי על רגלי וזאת רק ע"י הגברת מנת המזון שלי על חשבון מנת המזון שלהן, גם הנפיחות בפרקים התחתוניים של רגלי ירדה במקצת, וכך אחרי 5 שבועות של היעדרות מהעבודה ושכיבה במטה, התחלתי לרדת ולחזור לעבודה, אחיותי הצליחו להשיג עבורי שבועיים של "ארוחות ערב" שניתנו בדרך כלל לחלשים מאוד ע"י שלטונות הגיטו, כל זה ממש העמיד אותי על הרגליים, והוסיף לי כח לעמוד בתלאות הבאות, ואני הודיתי לה על שיצאתי ממחלה זו בתנאים איומים כאלה בשלום.

הגיע הקיץ של שנת 1944, בקיץ הזה כמעט לא ראינו יום שמש, והשמים היו במשך כל הקיץ מעוננים וקודרים וגשם ניתן ארצה כמעט בכל יום. זכורני שביום אחד בהיותי בעבודה, נשמעו פתאום צפירות אזעקה מאיימות ברחבי לודז', אך אזעקה זו דוקא ריננה את לבנו, ופתאום ראינו גבוה בשמים טסים עשרות מטוסים כנראה מטוסי בנות הברית, והיינו בלבנו כל כך קרובים אל המטוסים שבשמים, אך אלה עברו ביעף ונעלמו באופק, תקותנו שהמטוסים יורידו פצצות ויגרמו קצת בחלה לאוייב התאכזבה כליל, אחרי כמה דקות נשמעה צפירת ארגעה והכל עבר ללא שום זעזוע, וחזר לקדמותו.

בתחלת יוני 1944 נראו מודעות ברחובות הגיטו, כי מתחילים להעביר את אנשי הגיטו יותר פנימה לגרמניה, כביכול, מתוך דאגה לנו לבל ניפגע מהפצצות של הצבא האדום המתקרב ובא והגיע כבר לשערי ורשה, ולכן יעבירו את יהודי הגיטו למחנות עבודה "כביכול" בגרמניה וכמובן בצורה סיסטמית, לפי סדר ולפי רסורטים, וראשון הרסורטים שגורש מהגיטו היה הרסורט לחייטות וטכסטיל, ושוב כמו הגירוש מהעיר לתוך הגיטו שתחלה התנהל לפי סדר ואח"כ נסתיים בצורה ברוטלית ותוך חודש כל היהודים היו בגיטו, גם כעת בכדי להרדים אותנו ולהצית בנו זיק של תקוה שאנו עוד רחוקים מהגירוש, החלו תחלה בצורה אטית. בינתיים שמענו שבנות הברית המערביות פלשו לתוך צרפת ושצבאותיהם מתקדמים לעבר גרמניה ושמועה זו עוד יותר עודדה את רוחנו, כי הנה אנו קרובים לקץ, ונצלית איכשהו להשאר בגיטו ולהשתחרר שם, אבל למעשה באופן פתאומי באמצע יולי נכנסו קלגסי הס.ס. לתוך הגיטו סגרו כמה רחובות ולקחו בכח משם את כל התושבים שנמצאו באזור הסגור לתוך חשמליות שהעבירו אותם לרכבת שעמדה הכן במרישין וקלטת את כל המגורשים והרכבת העבירה אותם למחנה המות אושוץ, אחרי הפעולה הזו הוכרו האזור הזה כאזור שמחוץ לגיטו, וכך הגיטו הצטמצם ביחד עם אוכלוסית הגיטו, פעולות כאלה נעשו כמעט מדי יום ובכל יום באזור בלתי ידוע מראש, וכך לא ידעו התושבים לאן לברוח ואיפה להסתתר, פן יבואו דוקא לאזור הזה, אני ואחיותי נקלענו ביום בהיר אחד בחזרתנו מהעבודה לפעולה כזו, התחבאנו במשך כמה שעות בבית הקברות היהודי הישן, ואח"כ כששמענו שאנשי הס.ס. סיימו את מלאכתם צידת האנשים לאותו יום, יצאנו, ומצאנו את עצמנו מחוץ לגיטו, כיון שאזור מגורנו גם הוא הוצא מאזור הגיטו, אנדרלמוסיה השתררה בגיטו, כל המפעלים הפסיקו לעבוד, וכמו כן הפסיקו לפעול שלטונות הגיטו וגם מנות האוכל הזעומות שהוקצבו לתושבי הגיטו הופסקו כי גם החנויות הפסיקו פעולתן, אנשים החלו לבזוז ולשדוד וכל דאלים גבר, ומי שהיה מספיק חזק החל לבזוז מצרכי אוכל מהחנויות, אנו עברנו מהבית, מבלי לקחת אתנו שום דבר והתחבאנו במשך תקופה מסויימת בחנות שאחותי ריזיה הי"ד עבדה שם, ובכל יום שמענו על הפשיטות של אנשי הס.ס. על אזורים שונים עד שהגיעו גם לאזור החנות ולכן בקושי רב הצלחנו לברוח משם יחד עם משפחות בורנשטיין, בייזר, ושנור לתוך דירה שעמדה ריקה ואז באופן פתאומי הופסקו הפשיטות ל-3 ימים, כנראה בגלל שהרכבות היו מלאות, היה לנו עדיין קצת אוכל ושוב חשבנו שבאנו אל חמנוחה ואל תנחלה וכאן נמתין עד בוא הצבא האדום הגואל, אך בתום שלושת הימים שוב פשטו אנשי הס.ס. ונלחצנו שוב אל הקיר וגם המזון אזל לנו ולכן באמצע אוגוסט החלטנו להתייצב בעצמנו למקום חרוז שברחוב "קרבייצקה" וכאשר אבדנו אבדנו, ומשם אחרי יום הועברנו לתחנת הרכבת שבמרישין בחשמלית,

וביום 21 לחודש אוגוסט 1944 נדחסנו לתוך הרכבת שבדיוק בשעה 1 בצהריים זזה מערבה לעבר אושוץ, זו היתה רכבת משא ובקרון בהמות הוכנסו 70 איש, בכך חוסלה פרשת הגיטו שהתרוקן כמעט מכל תושביו ולבסוף נשארו בו רק 800 יהודים שהצליחו להסתתר במשך כל הימים, ובכך גם נסתם הגולל על כל התקוות והציפיות שהאוייב הסובל אבידות רבות ומפלות ונסוג בחזיתות המלחמה, יניח לנפשנו ויתן לנו לעבור את התקופה הקצרה הזו עד לשחרור, אך כנראה שלא נאמר לצוותינו די, ואדרבה, רק כעת החלה הצרה הצרורה ששמה אושוץ שרק השטן יכול לברוא משהו איוס כזה, ואנו כנראה היינו צריכים לעבור גם דרך תפלנטה הזו, ומקרוב לראות את השמדת רוב עמנו תוך עניים וסדיוס שלא ניתן לשער ולתאר לא במלים ואף לא בכתב.

כתבתי כבר קודם תיאור פחות או יותר מדויק על המחנה הזה ועל קורותי שם, ולכן לא אוסיף הרבה, רק שוב כשאני נזכר אחרונית במחנה הזה, אינני מסוגל גם אני לחבין, איך יצור אנוש במזימותיו השטניות ביותר מסוגל היה לחשוב על מכונת מוות משוכללת ביותר ועל חרושת המוות הגדולה ביותר עלי אדמות מיום ברא אלקים שמים וארץ ועד היום, שכנראה נברא במיוחד למען עמנו הסחוף והדווי, למה????? למה? לכך אין תשובה, הסתר הפנים של ה' מעמו היה שלם, ומן השמים עזרו לצורר הצר לעשות את מלאכת ההשמדה שלו בצורה מושלמת כל כך. וכך אנו הנשארים, מתי מעט, שעברנו את כל האימה הזו, עדים לדבר שלא יאומן, ואני מראש בטוח שרוב הקוראים כולל בני משפחתי יוסיפו לחשוב שמה שכתבתי היא הגזמה, אך אמנם היא הגזמה, אך לא הגזמה "למעלה" אלא הגזמה "למטה", כי באמת התרחשו שם זוועות הרבה יותר מחרידות, כי בסופו של דבר אני שהיתי שם רק 12 ימים, ולכן אסתפק בתיאור המחנה אושוץ ה"תפלנטה האחרת" שכתבתי כבר, ובכך אסכם את פרשת אושוץ.

במחנה אושוץ בירקנאו, המכונה "לאגר צ" שהיתי בס"ה 12 ימים, ואיני רוצה להוסיף על מוראותיה וזוועותיה, על מה שתיארתי כבר בכמה מקומות, כי זה יהיה בבחינת "כל המוסיף גורע", אבל שם במו עיני ראיתי באבדן עמי ובני משפחתי, 3 מיליון נפש הושמדו במחנה האיוס הזה, ומתוכם למעלה מ-2 מיליון מבני עמי, ובתוכם למעלה מחצי מיליון ילדים, תינוקות של בית רבן, ועוללים ויונקים, ואלקים למה תחרש?, אל דמי לך ואל תשקוט קל, איך יהודים מכל קצוי איירופה, הובאו לתוך תאי הגאזים ונחנקו שם על קידוש השם, אני בעצמי הייתי עד לכך, ולכן המוראות והזוועות עומדות נגד עיני תמיד, ובכל יום שני וחמישי כאשר אני מתפלל "הבט משמים וראה כי היינו לעג וקלס בגויים, נחשבנו כצאן לטבח יובל, ובכל זאת שמך לא שכחנו" אני נזכר במקום הארור הזה, ואיך זה קורה שהמקום הזה עדיין קיים ואיך זה שהאדמה שם שבלעה את דמם הקדוש והטהור של מיליוני מבני עמנו אנשים נשים וטף, יכולה עדיין להצמיח שם פרחים וצמחים ולהסתיר את כל הזוועות המחרידות שהתרחשו שם, לשאלה זו אין תשובה, אך גם הגויים אמרו איה אלקיכם? ותפלתי כעת היא "קולנו תשמע ותחון. ואל תטשנו ביד אויבנו למחות את שמנו, זכור אשר נשבעת לאבותינו ככוכבי השמים ארבה את זרעכם, ועתה נשארו מעט מהרבה, והיינו להרוג. לאבד ולמכה ולחרפה. ה' אלקי ישראל שוב מחרון אפך והנחם על הרעה לעמך"

12 הימים האלה נתנו את אותותיהם לכל ימי חייו, ובכל אשר אפנה אופפות אותי הימים הנוראים האלה.

אחרי 12 ימי בלהות עם 70 מדורי גיהנם שעברנו באושוויץ, מחנה ההרגה, שם עברנו אימים, השפלה, דכוי, רעב וכל המכות אשר אינם כתובים בתורה, עלינו שוב ביום ששי ה-1 לספטמבר 1944, יום הנודע לשמצה, ומגלגלים חובה ליום חובה, על רכבת משא שעמדה הכן ברציף צדדי באושוויץ, 70 איש בקרון משא, הצפיפות, החום והמחנק היו קשים מנשוא, לפני שעלינו על רכבת זו, נודע לי שאחיותי הי"ד כבר עזבו את אושוויץ. בדיוק בשעה 1 בצהריים הרכבת החלה לזוז בכיוון מערבה, אותי תפס כאב בטן נורא שגרם לשלשולים והקאות, כל הבגדים התחתוניים, כולל הכובע זרקתי החוצה דרך אשנב הרכבת, בגלל שהיו מלאי קיא צואה, ואחרי שהבטן התרוקנה לגמרי ואחרי זריקת כמה בגדים נחוצים שאח"כ היו חסרים לי מאוד, התחלתי להרגיש פתאום רעב אימים ובאותו ליל שבת על הרכבת, חיסלתי את כל מנת האוכל שחולקה לנו לפני עלייתנו לרכבת ושהיה אמור להספיק ל-5 ימים, אך בגלל הרעב המציק אכלתי הכל באותה לילה, ובשאר הימים עד יום רביעי בערב הייתי רק על מים, הרכבת נסעה ונסעה ועברה דרך ארצות רבות, כמו צ'כיה, הונגריה אוסטריה וגרמניה, היא עצרה רק בערים: קטוביץ, אולמינץ שבצ'כיה, וינה שבאוסטריה, עד שלבסוף ביום רביעי לפנות ערב הגענו לתחנה של עיירה בשם "קאופרינג" שבדרום בווריה, אחרי 5 ימים של צפיפות, רעבון וצמאון, לכלוך ובהמיות, כשראינו דרך האשנב פרות רועות באחו, קינאנו בהן בכל לבנו, כי לפחות הפרות היו חפשיות לשאוף אויר כרצונן וללחץ את העשב, ומאתנו גם זה נבצר, גם אויר לא קבלנו כי חיינו במחנק נוראי, וגם מן הטבע התנכלו לנו, כי דוקא בימים אלה, הוציא הקב"ה חמה מנרתיקה והשמש קפחה והוסיפה מחנק על מחנק, וזיעה נגרה מכל גופנו המצומק והרזה והמושפל עד דכא.

כשירדנו מהרכבת בקושי גררנו את רגלינו, והאויר של בין הערביים הצח של אזור חקלאי, היטיב קצת עמנו, מה גם שמיד עם רדתנו מהרכבת זכינו כל אחד לספל משקה חם הנקרא "תה", אחרי השתיה צעדנו לאטנו כמה קילומטרים עד שהגענו לתוך המחנה שבו היו צריפים בתוך האדמה, בתוך כל צריף משני צדדיו היה דרגש המכוסה קש ובאמצע שביל צר למעבר, לתוך צריף כזה הוכנסו 50 איש, 25 איש מכל צד, שכבנו צפופים כשלכל אדם היו הרבה פחות מדי אמות, מסביב למחנה התנשאו לגובה סוכות שמירה, ששם עמדו הזקיפים השומרים עלינו עם נשק דרוך יומם ולילה וגדר תיל מסורג סביב למחנה, כל אחד מאתנו קבל 2 שמיכות, ספל, קערה וכף, אני זכיתי גם לכובע כי כאמור, זרקתי את כובעי בעת המסע, במחנה הזה זכינו גם לארוחת ערב יחסית די טובה, לחם שחור, ריבה ותה ושכבנו לישון, המחנה הזה נראה לנו הרבה יותר אנושי למרות התנאים הקשים למדי בו, אך לעומת אושוויץ ולעומת הרכבת, זה היה ממש גן עדן עלי אדמות, אח"כ נודע לנו שזה כעין מחנה הבראה לפני שליחתנו למחנה אחר שבו נצטרך לעבוד קשה, אך בינתיים נהנינו מהמצב, זכינו למנת לחם של 600 גרם ליום ולמרק די מזין, וגם לפרוסת שומן וסוכרים שונים. במחנה הזה הנקרא בשם "קאופרינג לאגר 4" שהינו בדיוק שבועיים ושם באמת שבנו קצת לאיתנו, אחרי ימי האימים האחרונים, אך אחרי שבועיים עלינו שוב הפעם על משאיות שבהן נסענו כ-80 קילומטר צפונה עד שהגענו למחנה "אוטינג לאגר 10" גם שם המחנה היה בנוי בדיוק לפי הדגם של קאופרינג, אבל מחנה זה היה הרבה יותר קטן, בס"ה היו בו כ-600 איש, מהם כ-450 שבאו מ"שאוול" שבליטא ועוד 150 יהודים מלודז' שבאו מקאופרינג ואני בתוכם. מיד למחרת יצאנו לעבודה במקום העבודה

"באו-שטעלע" בלע"ז של פירמה "מולל" שם בנו בית חרושת לפלטות בטון מזויין שאח"כ נשלחו ללונדסברג ושם בנו בית חרושת תת-קרקעי גדול לייצור מטוסים.

סדר היום במחנה היה כזה: בשעה 4 לפנות בקר השכמה, רחצה, ארוחת בקר של קפה חם ממותק בסכרין, בשעה 4 וחצי מסדר בקר לשם ספירה וחלוקת האנשים לצוותי העבודה, בשעת המסדר הודיעו גם כי מיני הודעות מטעם מפקד המחנה, ובשעה 5 בדיוק, יציאה למקום העבודה שהיה מרוחק מהמחנה כ-10 דקות הליכה, במקום העבודה עבדנו עד לשעה 6 בערב, עם הפסקות בשעה 9 וחצי הפסקה של 15 דקות, ובשעה 1 בצחריים הפסקה של 45 דקות, בהפסקה זו קבלנו מרק בדרך כלל דליל מאוד ובלתי מזין, בשעה 6 בערב שוב צעידה חזרה למחנה ושוב מסדר ספירה עם הודעות של מפקד המחנה ולפעמים גם ביצוע ענשים של מלקות "למען ישמעו וייראו", בשעה 6 וחצי חלוקת ארוחת ערב שכלל מרק יותר סמיך ומזין ומנת הלחם והתוספות המיועדות למחרת היום, בשעה 10 בלילה כבוי אורות, כך היה סדר היום שלנו במשך 7 ימים בשבוע ורק ביום ראשון בכל שבועיים זכינו ליום חופשה ולמנת לחם יותר גדולה וגם למרק יותר סמיך. העבודה היתה קשה למדי, כי היה שם תל גדול עם עצים שהוטל עלינו ליישרו ע"י מלוי באדמה שנלקחה ממקום התל ושפיכתו לגיא בכדי לעשותו מישור לשם הקמת בנינים עליו, אך למרות העבודה הקשה, היינו תחלה אסירי תודה לה והודינו לשמו ושמחנו בחלקנו, כי היינו עדיין תחת הרושם של אושוץ, שלאחריו כל דבר נראה לנו ורוד ביותר.

אך לימים ורודים אלה בא קץ עם בוא החורף, שבאזור זה היה די קשה, החל הקור העז שחדר לעצמות היבשות, ובגלל חוסר לבוש מחמם, התחלנו לכסות את גופנו בניירות של שקי מלט, כמו כן לקחנו את השמיכות שבהם התכסינו בלילה, וכיסינו את גופנו גם ביום בכדי שיחס לנו קצת, העמידה במסדרים נעשתה קשה ביותר והעיקר היה לנו קר ללכת ולהתרחץ, לכבס או ללכת לשרותים לעשות את צרכינו, כל זה גרם שבכל גופנו ובכל בגדינו החלו לשרוץ הכנים, זאת המכה השלישית של מצרים, ומיליארדים של כנים עד אין מספר עקצו את גופנו הדל ומצצו את שארית הדם והלשד שבעצמותינו המגורמים, כל גופנו היה פצוע ושרוט, ובשעות הפנאי המועטות התענוג הגדול ביותר שלנו היה להפלות את בגדינו מהכנים, מין נקמת מה בכנים, אך הכנים כאשר יפלה אותם כן ירבו וכן יפרצו וימלא הגוף והבגדים אותם, ונקץ בחיינו מפניהם, ועקב כך פרצו 2 מחלות עיקריות במחנה שנהפכו ממש למגיפות:

1] מגיפת הפצעים המוגלתיים, שהפילו המון חללים, האנשים הפסיקו לאכול ונמוגו לאט לאט עד גיעתם.

2] מחלת הטיפוס שגם היא הפילה המון חללים בתוך המחנה ונהפכה למגיפה ממש. אולם נגיף הטיפוס לא יודע גבולות, ואינו מכיר בחוקי הגזע הנאציים ולכן יצא גם מחוץ למחנה וכמה גרמנים מסגל השומרים נדבקו בו ואחד מהם אף מת ממחלת הטיפוס, אז ראו הגרמנים שאי אפשר לבודד את המחלה רק לאזור המחנה שבו נמצאים יהודים, לכן החליטו למגר במרץ את הכנמת ובעקבותיה את מגיפת הטיפוס, הם שרפו את כל הקש שעל הדרגשים, עשו חטוי של השמיכות והבגדים ובאדי חום של 1800 מעלות צלסיוס הושמדו כל הכנים וביצי הכנים אשר בהם, כמו כן הקימו ע"י המחנה בית מרחץ עם מים חמים, וכל שבועיים היתה חובה להתרחץ במרחץ ועוד פעם לערוך חטוי בגדים, כל זה הביא לכך שתוך תקופה קצרה נעלמו הכנים ורווח לנו קצת, כמו כן

הוקמו 2 צריפים מבודדים שבהם שוכנו חולי הטיפוס, וכן כל המחנה היה בהסגר במשך 3 שבועות אין יוצא ואין בא, בזמן הזה כולנו קבלנו גם זריקות נגד טיפוס, עד שבאמצע ינואר 1945 התפטרו מהכנמת וגם ממגיפת הטיפוס שדעכה עד שנעלמה כליל, כמו כן זכינו ל-3 שבועות של חופש מעבודת הפרך שלנו בחוץ, כל זה השפיע לטובה קצת על גופינו וגם על נפשותינו, כי במשך 3 השבועות במחנה אירגנו לעצמנו קצת פעילות תרבותית כמו, תחרות שחמט שעשינו בעצמנו מעצים וכמו, ארגון משפט צבורי נגד היטלר ימ"ש ומרעיו, ועוד... ולמרות הרעב שהציק לנו, כי מנת הלחם קוצצה מדי פעם עד למחצית ממנת הלחם שקבלנו כשיצאנו לעבודה וגם המרקים כבר לא היו כל כך מזינים ומשביעים, בכל זאת יצא הפסדנו בשכרנו, אך הימים האלה נגמרו חיש מהר, וירא האוייב כי היתה הרווחה, ואנו כבר השלמנו עם העובדה שעלינו שוב לצאת לעבודה ב"באו-שטעללע", פתאום נכנסו לצריף שלנו והודיעו כי 80 איש מאתנו יעזבו את מחנה "אוטינג" ויועברו למחנה לנדסברג "לאגר ו", וביניהם הקריאו גם את המספר שלי. [זאת לדעת כי מאז אושוץ אין לנו יותר שמות אלא מספר, לי למשל, קראו אסיר מספר 237655, למדתי את המספר בעל פה כמו שלמדתי בילדות להגיב עם קריאת שמי מנחם] הקריאו גם את המספר של חברי עוזר גבהרד שנשאר יחידי מבין אלה שיצאתי אתם מגיטו לודז' [השאר נפטרו ממחלת הטיפוס], וביום בחיר אחד, ביום חורפי קשה של פברואר 1945 יצאנו בצעידה ברגל מהמחנה באוטינג בלזוי משמר ס.ס. בדרכים המושלגות של בווריה הדרומית, עברנו דרך יערות, עיירות עד שעברנו את העיר לנדסברג על הנהר לך, וכמה קילומטרים מחוץ לעיר הגענו למחנה גדול מאוד שנקרא "לנדסברג לאגר ו", מאוטינג עד לנדסברג מהלך של כ-70 קילומטר שהלכנו אותם במשך היום, לפנות ערב שוב נקלטנו במחנה לנדסברג, שהיה שוב בנוי לפי הדגם של קאופרינג ואוטינג, וכאן נפרדנו אני ועוזר גבהרד, בגלל ששובצנו בצריפים שונים. במחנה הזה מנת האוכל היתה יותר מקוצצת, אבל לעומת זאת היה כאן בית מרחץ קבוע ובכל שבוע נכנסנו להתרחץ שם, במחנה היו יהודים מליטא, הונגריה וקצת יהודים מפולין, ע"י מחנה זה היה מחנה נשים שבו היו יהודיות מהונגריה, הן גם עבדו במטבח של המחנה, העיקר ליהודי הונגריה היה קצת פרוטקציה במטבח, ואילו אנו היינו עזובים לנפשנו ערירים ומחוסרי כל, רזים ומצומקים, הנשים נראו די טוב ולא הוכר עליהן שנות סבל, [המלחמה החלה עבורן רק בשנת 1944] גם היהודים

הליטאיים וההונגריים נראו יותר טוב כי הסבל שלהן החל רק כעת. למחרת שובצתי בעבודה אצל פירמה "מולל" ב"באו-שטעללע" שע"י בית החרושת למטוסים התת קרקעי. ההליכה מהמחנה למקום העבודה היתה במרחק של 6-5 קילומטרים ושם עבדו אנשים מכל בני הלאומים שבאירופה: בלגים, צ'כים, פולנים, רוסים איטלקים וכו' ורק היהודים עבדו בעבודות פשוטות עבודות פרך קשות וגם קבלו הכי פחות אוכל, במקום העבודה לא קבלנו שום מרק אלא רק פרוסת לחם שחורה בת 100 גרם עם תה, אסור היה בתכלית האסור שהיהודים יבואו במגע כלשהו עם שאר בני הלאומים, בעוון אשמה זו הדין היה מוות. במחנה הזה הכרתי גם אדם בשם "לייזר" שעליו כתבתי כבר הרבה, בתקופה כזו בזמן ש"כולו סג יחדו נאלחו" אם נמצא אדם כזה, הרי זה ממש נס, האיש הזה הציל כמה פעמים את חיי ואת נפשי השיב ולא נתן למוט רגלי, כפי שכבר כתבתי עליו פרטים יותר מלאים על האיש הזה בשם "לייזר" [את שם המשפחה איני זוכר], כתבתי "ליד ושם" בירושלים וגם שלחתי תזכורת סבון ר.י.פ. שנשארה לי, כיד ואנדרטה על פעליו של האיש הזה, **היקר באדם "לייזר"**

העבודה הקשה במחנה הזה וכן מנת הלחם המקוצצת מאוד שהגיעה לבסוף ל-150 גרם לחם ליום, התישה את שארית כוחותינו, ולא פעם הביאו מה"באו-שטעללע" חללי רעב, נפוחי נשם שלא יכלו יותר, גם אני הייתי על סף אפיסת כוחותי ולא פעם נמאס לי ובקשתי את נפשי למות, למרות שהחלו להגיע שמועות על התקדמות חיילי בנות הברית והתקרבותם לגבול גרמניה ממזרח וממערב גם יחד, בכל זאת אפיסת הכוחות הגיעה לשיא והעבודה נהייתה קשה יותר, ואילו מנת המזון קוצצה, מזון אין ניתן לעבדיך ואילו העבודה תכבד, עצם הליכת כ-6 קילומטרים למקום העבודה כבר עייפה אותנו מאוד, וכאשר הגענו למקום העבודה היה עלינו עוד לעבוד 9 שעות של עבודת פרך ללא מזון ומחיה תוך מכות, קללות חירופים וגידופים ואח"כ שוב הליכה של כ-6 ק"מ חזרה למחנה, הגענו תשושים ולאים והלכנו לישון עם ארוחה דלה, בכל זאת שאפנו קצת עידוד מהחדשות שהוגנבו אלינו ע"י חתיכות עתון ממינכן, לאמור: צבאות בנות הברית עברו גבול גרמניה וכבשו את עירת הגבול הגרמנית "אאכן", כמו כן הרגשנו על בשרינו את קרבת הצבא הגואל, ע"י אזעקות והפצצות מהאוויר שהיו כעת תכופות, עד שזה היה מנת חלקנו מדי יום ביומו, ולפעמים כמה פעמים ביום, ראינו במו עינינו -בלילה אחד- את הפצצת העיר מינכן, השמים היו אדומים כאש, מהלהבות שעלו מהעיר, וזה גרם לנו קצת נחת יותר מלחם, חוץ מזה בזמן האזעקות, הגרמנים התחבאו -אכן הם היו פחדנים- ולכן העבודה הופסקה ואנו בינתיים נחנו, פעם נחתו באופן פתאומי מטוסים של ארה"ב על ה"באו-שטעללע" והחלו לירות במרגמות מהאוויר, הגרמנים ברחו ואילו אנו עמדנו ושבענו נחת ולבסוף מינינו בפעם הראשונה גם 16 חללים גרמניים, כן יאבדו.... כל זה עודד אותנו ונתן לנו כוחות נפשיים בכדי שנוכל להתגבר ועוד קצת להחזיק מעמד ולעבור את כל הקשיים. ביום שלאחרי הפצצת מינכן הוגנב אלינו עתון מינכני ובו מודעת אבל ושמות 800 חללים שנפלו בהפצצת ה"ברברית" של בנות הברית, כולם אזרחים "שלוים", כל זה לשם שינוי, הם שכחו איך שהם הפציצו ללא רחם שיירות שלוות אזרחיות שברחו מביתם בפולין והכו בהם ממש מקרוב, ועכשו "נהפוך הוא" שיורים בהם ומפירים את שלוותם, אכן הגיעה שעת נקם, אבל כמה לא זכו להגיע ליום המאושר הזה, ולכמה עוד נכונו המוות והשכול, כפי שיוספר עוד להלן.

במחנה הזה ראינו גם דבר מביש, איך יהודי מליטא ושמו בורשטין, שהיה ראש צריף"בלוק-אלטסטע" בלע"ז, שיתף פעולה עם מפקדי המחנה הנאציים, עזר בפועל בהנחתת מכות רצח על היהודים המסכנים, כמו כן שדד מהם את פת לחמם, מנת הלחם הקטנה שלהם ולפי אומדן גרם למות מאות יהודים, הוא גם עסק באונס הנשים שעבדו במטבח, אחרי המלחמה גשנו בו לבוש בבגדים יפים וטובים עם פנים מלאות ושבעות ועושה עסקים עם חיילים אמריקאיים, אך אנו תפסנו אותו הרבצנו לו מכות נקם, אח"כ הועמד למשפט בדכאו יחד עם פושעים נאציים אחרים, ושם גזרו עליו 10 שנות מאסר, אינני יודע מה עלה בגורלו ואיפה הוא נמצא כיום, אך מצערת היא העובדה כי גם בינינו היו משתפי פעולה עם האויב האכזרי ביותר בהיסטוריה העם היהודי, הנה כי כן **"מהרסי"ך ומחריב"ך מוצר יצא"**.

העיקר במחנה הזה "לנדסברג לאגר ז", הגעתי לשיא חולשתי ואף לשיא אדישותי לחיים, אני ממש בקשתי את נפשי למות, כי טוב מותי מחיי כלב כאלה, גם רעב קשה, גם עבודות פרך קשות ומתישות

וגם דכוי, מכות והשפלות מצד מפקדי העבודה, וכל זאת אחרי 6 שנות רעב, סבל והתשה, כל זה היה מעבר ליכולתי וכוחותי הפיסיים והנפשיים, ולכן ראיתי בעיני כבר את קצי ההולך ומתקרב, ובלבי התפללתי שקץ זה יבוא מהר כפי שרק אפשר, אך ה' חשב אחרת ונתן לי כוחות על-אנושיים לסבול כל זאת ולהשאר בחיים, עד היום איני מסוגל להבין, איך גוף צנום, מצומק ורזה ומותש, ממש שק של עצמות עם גידים אך ללא בשר ודם, שעבר כל כך הרבה תלאות, מחלות, מכות, גידופים והשפלות ואשר נהפך לתת-אדם, נשאר בחיים, ולא עוד אלא בנה שוב משפחה בארצנו הקדושה, ומתנהג כאן כאחד האדם לכל דבר, קצרה בינתי מלהבין זאת, ואין זאת, כי אם יד ה' היתה בדבר ואולי זוהי המשמעות של חזון העצמות היבשות של יחזקאל בן בוזי הנביא.

במחנה הזה גם התחלנו לראות את התחלת הקץ, קודם כל שמענו קטעי חדשות ע"י חתיכות עתון שהוגנו אלינו בדרך כלשהיא, כי צבאות בנות הברית נכנסו לתוך גרמניה ומתקדמים לעברנו, וכי הצבא הנאצי ה"מפואר" נסוג מפניהם, שנית, הרגשנו זאת בפועל ע"י האזעקות הרבות והתקפות האויר של מטוסי בנות הברית, כמעט כל יום באו המטוסים הבוהקים בלובנם [אם יכולתי הייתי מנסק ומחבק אותם] וזרעו הפעם הרס וכליון בערי ומושבות גרמניה, והנה הגרמנים שהיו בבית ולא הרגישו בכלל מה זאת מלחמה ומה עולל לעולם המטורף הזה בן עמם, שכולם צעקו לו "הייל-היטלר, והייל-זיגער" החלו פתאום להרגיש על בשרם את מוראות המלחמה, ופעם הוגנו אלינו קטע של העתון הנאצי "פעלקישער-באובכטער" ממינכן שתיאר כביכול את זוועות הצבא של בנות הברית, בהדגישם כי 800 עד 1000 מטוסים הפציצו בלילה אחד את העיר מינכן ו-800 מתושביה נהרגו בהתקפה זו ועוד רבים מאלה הנמצאים עדיין תחת עיי ההריסות ומפולות, הרגשנו נחת ושובע, הנה כי כן "קל נקמות ה', קל נקמות הופיע", מדה כנגד מדה, אך אפילו זאת לא היתה נקמה, ואפילו השטן טרם ברא נקמה על דמם הנשפך הטהור של 6 מיליון מבני עמנו ובהם כ-2 מיליון עוללים ותינוקות של בית רבן, וכל זמן שגרמני אחד יחיה על פני האדמה הזאת, תרבץ עליו קללת שפך הדם הזה, וגם כל התלאות החרפות אשר חרפונו אויבנו בשנים הארוכות האלה, רק ה' בעצמו יוכל לנקום דמם דם הטהור והקדוש.

והנה הגיע היום שבערב אחד לא יצאנו יותר לעבודה, למעשה כבר הרגשנו קודם לכן שמשחו עומד להתרחש, פתאום כבר לא הרביצו לנו ולא האיצו בנו לעבוד, והיו מנחלי עבודה גרמניים שאף ניסו להסביר לנו פנים, ומכך חבנו שהקץ קרב, ובכן במחנה הודיע רמקול שמיד ותוך שעה עלינו להיות מוכנים לעזיבת המחנה, לדרך נקבל מנת אוכל ו-2 שמיכות, והנה גם כשהאוייב ראה שמפלתו מתקרבת, לא נאמר לצרותינו די, אלא להיפך, עוד נכונו לנו צרות רבות וצרורות, תוך שעה כל אנשי המחנה היו מוכנים ונעמדנו בשורות של חמישיות כמו חיילים, עייפים, שבורים ורצוצים, לא נתנו לנו להשאר במחנה ולהמתין עד בוא המשחרר, אלא לצאת, לאן? הלוא ידוע היה כי צבאות בנות הברית מתקדמות לתוך גרמניה בכח רב ואין מי שיעצור בעדם ותוך כמה ימים תפול גרמניה כולה לפניהם ולמה זה היה צריך שאנו עוד נסתגף וניטלטל בדרכים ושיפלו עוד כמה רבבות מאתנו בדרכים מעייפות, מצמא ומרעב? אך כנראה שהצורך רצה לנצל עד תום, את מלאכת השמדת עמנו, ואף

כשבצעמו כבר עמד ליפול, לא עזב אותנו לנפשנו, אלא עינה אותנו עד מוות, ואמנם בדרכים שהלכנו בהם, הרבה מחברי נפלו ולא יכלו קום, ביניהם ר' לייזר הי"ד שעליו ספרתי כבר הרבה, הוא נפל באחת הדרכים, קרס תחתיו ונפת את נשמתו הזכה והטהורה.

בדרך החוצה מהמחנה, כמעט במשך כל היום היו התקפות מהאוויר שהטילו פצצות תבערה וזרעו הרס ומות בכל הישובים שעברנו בהם, אך אנו הלכנו זקופי קומה וביד רמה, ואדרבה, השומרים שלנו אנשי חס.ס. התחבאו בין שורותינו בידעם שבתוכנו הם בטוחים לגמרי, כי בנות הברית לא יפציצו את השיירה שלנו [מלמעלה אפשר היה להבחין בבגדי האסיר היזברה"ש שלנו] ואמנם אף פעם המטוסים לא התקיפו את השיירה הארוכה שלנו, בראותם את בגדי האסיר שלנו, כמו כן ראינו כמעט בכל ישוב שנקלענו אליו בדרך, פקידים מפנים את משרדי העיריה והשלטון ושורפים הרבה ניירות, כנראה ניירות הקשורים בבטחון הרייך. המחזות האלה נתנו לנו קצת כוח להמשיך בדרך למרות הקושי והתלאות, הרעב והצמא, הלכנו במשך כל היום והלילה עם הפסקות קצרות של חצי שעה עד שעה, בדרך ראינו נופים מרהיבים כפריים פסטורליים שבימים כתקונם זה היה נחשב כטיול נהדר בחיק הטבע היפה כל כך, יערות, נהרות ואגמים, גבעות עם יערות עד, נוף של בווריה הדרומית הידוע ביופיו, אך לא כולם עמדו בתלאות הדרך והרבה מהצועדים קרסו ונפלו תחתיהם, ועל סף השחרור, הם לא יכלו יותר להחזיק מעמד והצטרפו לקרבנות חרבים כל כך של הצורר הנאצי ימיש.

אחרי יומיים וחצי של צעידה, הגענו לדכאו, עברנו את העיר דכאו והגענו למחנה הידוע לשמצה דכאו, ע"י הכניסה למחנה ראינו שלדי אדם וגויות רבות שהועמסו על רכבת שעמדה הכן, לא ידוע לי לאן נסעו או אם בכלל נסעו, ידוע לי רק, שעם השחרור ביקר כאן הגנרל אייזנהאור שהיה רמטכ"ל צבאות בנות הברית וכאן הוא הזדעזע עמוקות מהמחזות הנוראים שראה כאן במו עיניו. בתוך המחנה היתה אנדלרמוסיה, אנו תפסנו לעצמנו פנה בחצר ושם נחנו במשך 12 שעות בחוץ, ואז שוב נקראנו לכבר הראשית לשם קבלת מנת אוכל ושוב ליציאה ולצעדת מות. ושוב לא נתן לנו הצורר להשאר במחנה ולהשתחרר כאן, אלא לא נאמר לצורותינו די, ומכאן שוב יצאנו, הפעם בשיירה הרבה יותר גדולה. לשיירה שלנו הצטרפו כל בני הלאומים שהיו אסירים בדכאו, כמו: צ'כים, יוגוסלבים, איטלקים, פולנים והרבה רוסים ואף גרמנים אנטי נאציים, ברור שהם, למרות היותם אסירים הרבה זמן, הם בכלל לא נראו רע, לא סבלו רעב והשפלות כמונו, כי הלוא עיקר המטרה לצורר הנאצי היתה השמדת העם היהודי, ואילו הם נעצרו בעוון, שכנראה, ניסו קצת להפריע לצורר הנאצי לבצע את זממו ומטרתו, ולכן נעצרו, אך הם היו כטפל נגד העיקר.

בדרך, כמעט לא היה שום מגע בין היהודים לבין בני הלאומים השונים, ובמקרים המעטים שכן היה קשר כלשהו, הם לא התייחסו אלינו לא בשנאה ולא באהדה יתרה אלא באדישות מה, רק אנו התפלאנו לראות שהם אוכלים דברים טובים שאנו כבר שכחנו מהם מזמן, הם קבלו תבילות מהבית ואפילו צחצחו שיניהם במשחות שיניים, זה היה לגבינו משהו מעולם אחר ובלתי מושג ומובן, מכאן ראינו שאל לנו לסמוך אחרי השחרור על אלה, כי הם לא יבינו לרוחנו ולכל היותר ידאגו לעצמם בתור "קרבנות הנאציזם" כביכול.

בדרכים, שוב אותן מחזות של הפצצות מהאוויר, פנוי ערים ועיירות, אבל הפעם הלכנו בדרכים 7 ימים ו-7 לילות, ללא כל מטרה, שמתי לב שעברנו אותן עיירות כמה פעמים, כי עשינו ממש סיבובים ללא כל יעד, וזה רק בכדי להשפילנו עוד ולהפיל עוד חללים מאתנו שאמנם רבו מאוד במשך שבעת ימים האלה.

בימים אלה גם אני הגעתי לסף היאוש והאי יכולת להמשיך, הרעב והצמא ובנוסף לכך טלטולים וקשיי הדרך התישה אותי ואת כל היהודים עד כלות הנשמה ולא פעם בקשתי את נפשי למות, ולמרות שעשיתי מאמצים מרובים, להתגבר ולהחזיק מעמד, ביודעי כי אנו מתקרבים בצעדי ענק לקראת הסוף הטוב, היינו, השחרור מעול החיה הבסטיאלית הנאצית, בכל זאת לא פעם הייתי מוכן לותר על הכל ובקשתי את נפשי למות, כי קצרה נפשנו בדרך, ואמנם בדרכים אלה נפלו רבבות נוספות בעקר יהודים, אבל גם מבני לאומים אחרים, בעיקר רוסים, שגם הם זכו ליחס משפיל ולא טוב מדי, אמנם גם הם לא כמונו, בכל פעם שהיתה הפסקה בהליכה, נפלתי תשוש על הקרקע ונרדמתי וחשבתי לא לקום יותר, אך ה' חשב אחרת ונתן בי כוח עליון שבלתי מובן לי עד היום מהיכן השגתי אותו, ואין זה כי אם יד ה' אחזה בי ותאזני חיל למלחמת הקיום, את מנת האוכל שקבלתי בדכאו גמרתי תוך יומיים, ואילו בשאר חמשת הימים התפרנסתי מעשבי בר שצמחו בצדי הדרכים וממי גבים שהתקבצו בדרכים. פעם, במקום אחד קבלנו כל אחד פרוסת לחם של 100 גרם כל אחד ורציתי להרתיע לי מים ע"י אש אשר הצתי מזרדי ענפים, בכדי להשרות את הלחם במים ולסתום בכך את בני מעי במין מרק שכזה, העיקר, שהקיבה קצת תתמלא, כי היא היתה ריקה לגמרי, אך עם רתיחת המים בא גוי רוסי וחטף ממני את פרוסת הלחם וכך נשארתי רק עם המים הרוותחים, שוב פעם, בלילה אחת הוריד מעלי גוי רוסי את השמיכה ונשארתי גם ללא שמיכה, למרות שבילות עדיין היה קר למדי, כי זה היה רק סוף אפריל בבוריה הדרומית. פעם רצינו לעבור גשר וחלק מהשיירה אמנם עבר אותו, אך לנו נאמר לחזור על עקבותינו כי הגשר עומד להיפצץ, והוא אמנם פוצץ אחרי שנסוגנו, ואלה שהצליחו לעבור את הגשר שוחררו עוד בו ביום, ואילו לנו נכוונו עוד 2 ימי צעידה שגרמו לעוד כמה מאות חללים מבינינו בדרכים.

בלילה האחרון שלפני השחרור, הוא הלילה שבין ה-1 למאי לבין ה-2 למאי 1945, ירד שלג דק במשך כל הלילה, הלילה הזה ייחרת בזכרוני כלילה הארוך ביותר, היה נדמה לי שהוא נמשך, נצח, הלכנו והלכנו מבלי לראות לפנינו שום מטרה, ובכל פעם שעשינו לעצמנו מטרה כמו נצנוץ של אור וחשבנו לעצמנו כי הנה לנקודה זו נגיע, אך הנצנוץ והנקודה נעלמו פתאום ואנו ממשיכים לצעוד, השלג המימי הנמס מיד עם רדתו ארצה עוד יותר הקשה על הצעידה, פתאום השיירה החלה לפנות שמאלה וירדה לתוך מדרון עמוק שהיה מיוער ביער עם עצי עבות, כשירדתי למטה הייתי כל כך עייף שאיבדתי את חברי מהשיירה, וקרסתי תחתי ושכבתי לישון בתוך השלג הרטוב והרך ומיד נרדמתי, כנראה שלא להרבה זמן, כי הקור הכבד עורר אותי וקמתי עם צמרמורת בגופי הדל, הסתובבתי ביער וחיפשתי את חברי מהשיירה ושהיו אתי במחנה, אך לא מצאתי אף אחד, אלא מצאתי דוקא קבוצה של גרמנים אסירים שהציתו אש ביער וצלו בשר על האש, התיישבתי לידם, ומראש ידעתי שלא אקבל מהם משהו לאכול, אך כשהשאירו אחריהם עצמות יבשות לקחתי אותם לעצמי ומצאתי אותם עד לשדם האחרון, ובעיקר התחממתי קצת נגד האש, העצמות היו יבשות לגמרי, כמו עצמותי,

בכל זאת לא יכולתי להוציאם מהפה אלא מצצתי ומצצתי מבלי שיהיה בהם אף לחלוחית של מלח או לשד, כשהאש כבתה והאנשים התפזרו, גם אני המשכתי להסתובב ולהסתובב עד שלבסוף מצאתי מישו מחברי והוא אמר לי ששמע שעומדים לירות בנו וכי אנשים ראו למעלה מכונות יריה מוכנות לירי, הייתי אדיש לגמרי לשמע הידיעה הזו ובלבי אמרתי הלואי וכבר יירו ויהיה סוף לצרותינו, אך בינתיים האיר קצת השחר, והלילה הארך ביותר בחיי בא לקיצו, ואז שמענו חוראות ברורות שעלינו לעלות מיד למעלה על הכביש ולהסתדר בשורות לפי 50 איש הקבוצה, החלה פרשת העליה מהמדרון לכביש שפתאום נעשתה כל כך קשה ודרשה כל כך הרבה מאמצים על אנושיים, הרבה אנשים בעליותם- נפחו נשמתם והתגוללו שוב מטה, יהודי אחד בקש ממני יד עזרה לסותבו מעלה, אך בדרך מת ולהיפך, גולל אותי אתו מטה ושוב הייתי צריך מאמצים על אנושיים בכדי לעלות שוב, זה לקח לי די הרבה זמן עד שלבסוף אחרי קשיים מרובים הצלחתי להגיע מעלה, שם כבר כולם היו מסודרים לפי קבוצות של 50 איש, מיד מצאתי את החברים שלי והסתדרתי ביניהם, ושוב החלה צעדה, אבל הפעם ללא שומרים גרמניים ורק הקאפו הוביל אותנו בכון הכפר הקרוב.

העיקר, הובלנו לכפר הקרוב שהיה רחוק מאתנו כ-6 ק"מ, שם הכפר "קניגסדורף" ע"י עיר הקייט בד-טלו, בדרך לכפר פשטנו על סוס פגר שהיה מושלך בצדי הדרך, הוצאנו את קרביו כמו חיות ואכלו בתיאבון רב, כשהגענו לבתים הקדמיים של הכפר, ראינו על גגות הבתים תלויים דגלים לבנים לאות כניעה.

סודרנו כל קבוצה של 50 איש בבית כפרי אחד, גם קבוצה שלנו סודרה בביתו של כפרי שהוביל אותנו במדרגות עץ לגורן של שחת, עליתי על השחת, והורדתי מעל רגלי את נעלי העץ הכבדים, מז 15 יום לא הורדתי את הנעליים מעל רגלי, הדבר הקל מאוד עלי ומרוב עייפות שכבתי בתוך השחת ונרדמתי מיד. אחרי שעה בא הכפרי וחילק לכל אחד צלחת מרק חם וטוב, עם פרוסת לחם, זה ממש החיה אותנו ואחרי סעודת המלכים הזאת שכבתי שוב לישון בתוך השחת הריחני. בדיוק בשעה 2 בצהריים ביום ה-2 במאי שנת 1945, נכנסו לתוך הכפר הטנקים של צבא ארה"ב המשחרר בעוצמה רבה ואנו ירדנו לרחוב הראשי של הכפר ונעמדנו מ-2 הצדדים של הרחוב, תוחים ומשתאים, האם לחיילים אלה ציפינו במשך 6 שנים ארוכות וקשות עד שזכינו לראותם? וגם חשבנו על אותם המיליונים שלא זכו להגיע ליום המאושר הזה, ובלבנו בירכנו בכוונה עצומה את ברכת "שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה" שהיתה כעת בעלת משמעות רבה ומיוחדת עבורנו.

אך נשאלת השאלה, האם המטורף הארור הזה היטלר ימ"ש ומרעיו היה זקוק ל-6 שנות אימה ופחד, חרס, מות ואבדון בכל ארצות איירופה, ועל עמו ועל ארצו, בכדי להוודע שזה לא יוביל אותו לאף מקום, וחוף מאשר חורבן והרס בכל איירופה, כולל בארצו, למעשה לא השיג שום דבר? אבל, ס ל י ת ה דבר אחד, הוא כן השיג ואולי עוד למעלה מהמשוער, והלוא זאת היתה עיקר מטרתו, הלוא היא השמדת יהדות איירופה, יהדות זו, עשירת ערכים ותרבות נעלמה כליל מאירופה-כרצון הצורר-, אמנם לא השיג את מבוקשו, להשמיד להרוג ולאבד את כל היהודים מנער ועד זקן טף ונשים, כי נשארה לפליטה יהדות אמריקה, הישוב הארצי-ישראלי, יהדות צפון אפריקה ודרומה וגם יהדות אנגליה, ואפילו בארצות הכיבוש הנאצית נשארה שארית פליטה, אך את רוב יהודי איירופה

הצליח להשמיד לגמרי, ואף אלה שנשארו לפליטה שניים מעיר ואחד ממשפחה הם שבורים ורצוצים בנפשם, ברוחם ובגופם, ואל יהא הדבר קל בעיניך, כי לגבי השגת המטרה העיקרית של המטורף הזה, השיג את היעד ברובו הגדול, כדאי גם לציין כי כל מה שהמדינה והיהדות בה היתה יותר שרשית, דתית וספוגת תורה מצוות ומעשים טובים, היא אשר סבלה יותר מכל, כי כנראה שהצורך שם דגש גם להשמדת היהודים והיהדות כאחד, וכך יצא, שפולין זו שהיתה עריסת הדת ולמוד התורה, שבו נכתבו ונדפסו ספרי הלכה רבים, המשמשים את היהדות עד היום הזה, היא אשר סבלה יותר מכולם ו-98% מיהודיה הושמדו וביניהם כל בני משפחתי.

היום הזה ה-2 במאי 1945 שאמור היה להיות היום המאושר עלי אדמות עבורי, יום השחרור משיעבוד לגאולה, ומאפילה לאורה וממות לחיים. נהפך גם הוא ליום האכזבה, אחרי שראינו שעדיין הננו תחת שיעבוד מלכויות ועול גויים, ורק המלכות שונתה במקום מלכות אכזרית באה מלכות של חסד, אך כידוע "חסד לאומים חטאת", כמו כן מצאנו פתאום את עצמנו כשארית פליטה, שרידים אשר היו לצנינים ולמשא בעיני רבים מהגויים המאוכזבים מכך שהיטלר ימ"ש לא סיים את המלאכה לגמרי, מלאכת השמדת היהודים, ואף לגויים אשר בכנות הצטערו על הסבל שנגרם לנו, אך בכל אופן היינו לנטל ולמשא בעיניהם ולא ראו את עצמם בכלל אחראים למצב הזה, הם הטילו את כל האשמה רק על שלטון הרשע הנאצי ואף טענו שבכלל לא ידעו על השמדת היהודים, דבר שכמובן לא היה אמת, כי היטלר ימ"ש וחבר מרעיו לא הסתירו מעולם את מחשבתם ואת מעשיהם והם הצביעו בפומבי שהתפקיד העיקרי שלו ושל עמו הוא תפקיד נקוי איירופה ואח"כ את העולם כולו מהגזע היהודי הארור ולשחררם מחלאת האנשים הזאת, כך שכוונותיו ומעשיו היו ידועים לכל עמי תבל, אולי, רק השיטות האכזריות והמיוחדות שלו היו נעלמים בתור סוד צבאי, אך בכל זאת אף אחד לא פצה פיו ולא היה איכפת לו בכלל הדבר ורק כאשר היטלר החל לנגוע גם בהם ולהכריז מלחמה עליהם ולהראות להם שברצונו לשלוט בכל העולם, רק אז החלו בהתנגדותם לשלטון הנאצי, שהביא לבסוף למיגור הנאציזם, ולולא ה' שהיה בעזרנו והסית את הרשע המטורף להתנפל ולכבוש את כל הארצות באיירופה, היה ח"ו גומר את מלאכתו הבזויה של השמדת הגזע היהודי, המנוגע, כביכול, ואז אף אחד מהגויים לא היה פוצה פה, אלא להיפך, היו מברכים על המוגמר,

כידוע, **“הלכה שעשו שונא ליעקב”**.

העיקר היום שקיויתי שיהיה יום של שינוי ממשי
בסדרי העולם ושכל בני העמים ילמדו לקח
ממלחמת העולם השניה ותוצאותיה, וינהיגו
עולם חדש ללא רשע ואכזריות ושכל בני
האדם יוכלו לחיות בו ללא חשש של מלחמות
ושל השמדת עמים, נהפך לסתם יום שבו
התחלפו רק השלטונות, זה נכנע וזה מנצח,
אך עולם כמנהגו נוהג, זאת היא האכזבה
הגדולה ביותר בחיי.

שנות השחרור

השתחררתי ביום 2 למאי שנת 1945 בכפר "קניגסדורף" שם שהיתי 5 ימים, פלשנו לתוך דירה גרמנית, והדלקנו אש בכירה ובישלנו לעצמנו בכל יום מרקים פשוטים, בעיקר תפוחי אדמה עם פרוסות לחם, פיתתנו את הלחם לפתיתים והכנסנו לתוך המרק, אך שוב ללא שומנים, למרות שהיו בידנו כעת הרבה קופסאות שמורים של גבינה, שוקולדה, בשר וסרדינים שונים, וגם סוכרים וריבות שהגוף שלנו כל כך היה זקוק להם, אך לא היינו רגילים למאכלים אלה והמעיים שלנו לא יכלו לעכל מאכלים טובים אלה, וגם היה לנו חבל להשתמש בהם, כי בתת-הכרתנו חשבנו שעוד מעט יחזרו ימי הרעב, וצריך לשמור קצת מן השמורים לתקופת הרעב הבאה, כאלה חזיונות שוא של תעתועים עברו במחשבתנו, לא האמנו בכלל שיוכלו להיות ימים רגילים שאפשר יהיה להכנס לחנות ולקנות את כל מה שרוצים, דבר כזה היה למעלה מבינתנו והשגתנו, גם כסף לא היה נחשב לכלום בעינינו, כי לא האמנו שיש דבר בעל ערך גדול יותר מכר לחם.

אחרי 5 ימים של שהות בכפר שוב נשלחנו לצעדה ברגל, הפעם, ע"י חיילי ארה"ב, צעדנו 6 ק"מ עד שהגענו לעיירת הנופש המקסימה בדרומה של בבריה הלוא היא "בד-טלז", בדרך לשם אספנו עוד מצרכי אוכל, שניתנו לנו ע"י חיילי ארה"ב שראו אותנו בעוניינו ובמצבנו הקשה, כמו כן ראינו בדרך בפעם ראשונה חייל אמריקאי יהודי, זיהינו אותו בגלל מזוזה קטנה שהיתה תקועה בדש מקטורנו, הוא שוחח אתנו רבות והביע הרבה הזדהות אתנו, ואנו ממש יצאנו מכלינו וממש נישקנו אותו מרוב חבה ושמחה, לדעת שבין משחררנו נמצאים גם משלנו.

בסוף היום הגענו ל-"בד-טלז" והתמקמנו ב-"יונקר-שולע" שהיה תחלה ב"י"ס אידאולוגי לצעירי ס.ס. ובזמן המלחמה, הפך לבית חולים צבאי המיועד רק לאנשי ס.ס., כשאנו הגענו לשם נמצאו שם עדיין הרבה פצועים מאנשי ס.ס. שחיש מהר סולקו משם והוכרחו אף לערוך שם נקיון יסודי, למען יוכלו לקלוט אותנו.

בינתיים שמענו שהצבא האדום שהתקדם ממזרח כבש את ברלין ביום 8.5.1945 וביום 15 למאי שנת 1945 חתמו נציגי הצבא הנאצי על כניעה מוחלטת וללא תנאי לצבאות בנות הברית ובכך הסתיימה רשמית מלחמת העולם השנייה באירופה, גרמניה חולקה בין 4 המעצמות: ארה"ב, אנגליה, צרפת וברית המועצות, עיר הבירה ברלין חולקה אף היא ל-4 אזורים כיבוש בין 4 המעצמות דלעיל, נציגי 4 המעצמות נפגשו בפיטסדם ע"י ברלין ושם חתמו ביחד על מיסמך ובו הסדרים של הכיבוש בין 4 המעצמות, הגבולות בין אזורי הכיבוש בגרמניה ובברלין הבירה, סדורי מינהל צבאי, אזורי השפעה, כמו כן הוקם בית דין צבאי עליון שהורכב ע"י 4 הצבאות לשם שפיטת פושעי המלחמה הנאציים בנירנברג ועוד... ולמעשה הסתיימה אז מלחמת העולם השנייה שבה נפלו קרוב ל-50 מיליון נפש, רובם, רוסים וגרמנים ולהבדיל יהודים, כמו כן נפגעו עשרות מיליונים שנשארו פצועים ונכים, אך המלחמה בין ארה"ב לבין יפן במזרח הרחוק עדיין נמשכה בגלל עקשנותם של היפנים,

עד ליום ה-8 באוגוסט 1945, שאז הטילה ארה"ב 2 פצצות אטום על הערים הירושימה ונגסקי שבהם ניספו 150000 איש ורבים נפצעו או ניכוו ע"י קרינה רדיו-אקטיבית ומתו אח"כ, פצצות אלה הביאו גם את יפן העקשנית להכנע ללא תנאים לצבא ארה"ב.

והנה בעולם שלאחרי המלחמה הופיע גורם שולט עולמי חדש עם השפעה וכוח עז ועצום הלוא היא ארה"ב, אבל זו לא השכילה לשמור יתרון זה לעצמה ולנצלו לשם הקמת שלטון דמוקרטי גם ברוסיה וברוב טפשותה המדינית החלה לאבד עם הזמן את רוב השפעתה בעולם, שהיתה זכאית לה בצדק עקב כוחה האדיר ומעשי צדקה שעוד יירשמו בהיסטוריה, כי אמריקה זו היא שהצילה את איירופה מעוני משווע, מרעב ומניוון כלכלי, ועזרה לה גם לבנות את הריסותיה, שעליהם נאמר אז, שיקח עוד לפחות 1000 שנה רק לשם פנוי הריסות איירופה והנה ע"י הזרמת כספים ללא תקדים וע"י תכנית מרשל הגרנדיוזית, הצליחה איירופה להבנות ולבנות משק חזק וכלכלה בריאה שמתחרה די בהצלחה עם המשק והכלכלה של ארה"ב, שלמעשה, היא שעזרה לה לקום על רגליה אחרי המלחמה. אותו דבר קרה גם במזרח הרחוק, צבא ארה"ב שכבש את יפן ואת כל המזרח הרחוק, הזרימה גם לשם כספים אדירים וגם שם נבנו משקים בעלי כוח אדיר, העולים אף על משקה של ארה"ב, מדינות כמו, יפן, קוריאה הדרומית וגם טייוואן שהם התעשרו ובנו מדינות בעלות אוריינטציה מערבית מובהקת. הוא הדבר שנאמר: הגולם קם על יוצרו.

זה הכלל: כל מקום שהיה תחת הכיבוש ותחת החסות של ארה"ב, הם דאגו גם לפריחה הכלכלית במקומות שהיו תחת חסותם, ואילו המדינות שהיו תחת חסותה של ברית המועצות התדרדרו מבחינה כלכלית ומצבם הכלכלי היה ממש חמור, כמו: פולין, רומניה, מדינות שהמשק שלהם היה כל כך מפותח שיכלו לפרנס את מחציתה של איירופה, הגיעו כיום לדחקות ועד לפת לחם הגיעו, וחסרים לגמרי מצרכים כמו: בשר פירות ומצרכי אוכל בסיסיים ונהוגות שם עד היום כרטיסי מזון לחלוקה. זו עובדה היסטורית, גם העזרה הרבה שניתנה ע"י ארה"ב לפליטי השואה וגם למדינות הצעירה מדינת ישראל, היא לא חסרת משמעות, ובהחלט אפשר לדרג את ארצות הברית כמלכות של חסד, אשר חוש הצדק והרחמים שורר בה, ואמנם הרבה מפליטי השואה מצאו בה מקלט אחרי המלחמה ושם השתכנו, התאקלמו והסתדרו בה מבחינה כלכלית וגם מבחינה דתית וקהילתית ולאומית.

אך כאמור עקב תמימותה המדינית הצליחה ברית המועצות בערמומיות רבה לגזול מתחת ידה את רוב ההשפעה בעולם, כך שארה"ב נאלצה להתגונן ולגונן על שארית ההשפעה שהיתה לה עדיין בכוח צבאי, כמו: בקוריאה בשנת 1950 ואח"כ בוויתנס ודבר זה גרם לה לעוד יותר אבדן השפעה בעולם זה שלנו, של יפי נפש ומחפשי צדק סוציאלי למיניהם כביכול, וגם מבפנים החלו לערער על השפעה זו והדבר גרם לכשלונות צבאיים כמו בוויתנס.

בשני מלים, בשלהי מלחמת העולם השנייה, היה קלף חזק בידי ארה"ב שבו יכלה לחזק ולהרחיב השפעתה על כל העולם כולל האזורים בקרבת ברית המועצות ואולי אף על ברית המועצות עצמה, אך במו ידיה שמטה מידה את הקלף הזה ע"י רכרוכיותה וחוסר רצון לשלוט על אחרים מטעמי

דימוקרטיה כביכול, ועל כגון דא נאמר כבר: "אם קסון אחת בעיניך, ראש שבטי ישראל אחת" וכך יצא שמדינות רבות שנעזרו ע"י ארה"ב, פנו לה עורף וחלכו לכיוון שמאלה, חבל מאוד. אכן צדק צרציל באומרו מיד אחרי מלחמת העולם השנייה, שכעת יש להפנות את הנשק לעבר ברית המועצות ולהשליט שם סדר דימוקרטי, אבל ארה"ב לא רצתה אז לשמוע מכך, חבל.... רק אחרי 50 שנה בא הדבר על תיקונו אבל, ע"י גורבצ'וב מבפנים ולא ע"י ארה"ב. והיא זכתה מההפקר.

ובכן, ב-בד-טלו חליתי אנושות, פירפתי בין החיים והמות, היה לי חוס גבוה ושלשולים חזקים מדממים, ולא יכולתי שם דבר לאכול, גם את דייסת האורז שבישלו במיוחד עבורנו לא יכולתי לבלוע, שם קבלתי אינפוסיה של דם, ושם איבדתי עוד יותר ממשקלי שהגיעו עד ל-27 ק"ג, מאות של ניצולים נפטרו במחנה הזה, למרות טפולם המסור של אונר"א ושל צבא ארה"ב, כי החלו לאכול מהר מדי והקיבה ובני המעיים לא היו מסוגלים לקלוט כמויות בבת אחת, כי היו צרים מדי אחרי שנות הרעב.

במשך 4 שבועות שהיתי ב-בד-טלו ושם ניהלתי את מלחמת הקיום, הרצון לחיים והנעורים ניצחו את מלאך המות וברצון ה' החלמתי קצת ובשבוע הרביעי לשהותי שם, ירדתי מהמטה, השלשולים והחוס פסקו, ואף התחלתי לאט לאט גם לאכול וגם לצאת קצת לטיול בעיר בד-טלו שהיתה עיר יפה, עיירת נופש נהדרת, שם גם קבלתי חבילת מזון טובה מהצלב האדום הצרפתי, ובחבילה זו מצאתי לראשונה גם שום יבש, שמזמן שכחתי את ריחו וטעמו, כנראה שהצרפתים ידעו כבר אז את סגולתו הטובה של השום.

אחרי 4 שבועות של שהות ב-בד-טלו, ששם ממש עברתי את הסף ממות לחיים, כי תחלה פסעתי על שני הסעיפים של חיים ומות, באו משאיות אמריקאיות צבאיות, עלינו על המשאיות ונסענו עד למינכן, מסע של 80 ק"מ בערך, כשעברנו את העיר, ראינו את העיר הגדולה שבה נולד הנאציזם, ושם הצורך המטורף נאם את כל נאומו התעמולה הארסיים שלו, ושם הצליח להטות את לב הגרמנים שיתמכו בו ובשיטתו הגזענית המטורפת, כעוורים ממש, אותה עיר היתה כעת עיר של תלי חרבות, לא היה רחוב שלם ובית שלם כמעט בכל העיר, נזכרתי כעת בלילה ההוא שבו ראינו במו עינינו -בתוך מחנה אוטינג- את ההפצצה הגדולה של העיר מינכן שבה חשתתפו כ-1000 מפציצים של בנות הברית שזרעו מות והרס בתוך העיר, והנה כעת ראיתי את התוצאות של ההפצצה הזו ולבי רחב קצת, הנה בכל זאת "נקמה פורתא" ז"ל"ה נקם ושלם" הנה מה שעשה למדינות אחרות ולערים שלהם, נעשה כעת להם, ממש מדה כנגד מדה.

אך בשום אופן לא יכולתי לראות בכך תשלום ונקמה על השמדת בני עמי ומשפחתי כי כפי שאומרים בעולם: "נקמת דם ילד קטן שנרצח עוד לא ברא השטן" וכאן נרצחו בצורה בסטיאלית יותר מ-6000000 יהודים ובתוכם כ-2 מיליון ילדים קטנים, על כך יבוא כנראה בבוא העת עונש קשה מן השמים, אשר יודע לשלם לרשעים אפילו לאלף דור.

עברנו את העיר ולבנו בכל זאת רחב קצת עד שהגענו לקצה הצפוני של העיר ע"י השכונה שנקראת "פריימן" ושם היה מחנה צבאי גדול מאוד בשם "פלך-קזרנע", במחנה הזה ירדנו מהמשאיות והסתדרנו בחדרים, 5 עד 6 בחדר, קבלנו כל הדרוש לנו כמו: מטות, שמיכות, כלי אוכל וכו'. המחנה הזה היה מחולק ל-4 אגפים עיקריים, באגף אחד שכנו שבויים רוסיים שהמתינו לשובם ארצה ובינתיים השתכנו שם, האגף השני היה מיועד לאיטלקים שגם הם המתינו להחזרתם למולדתם, באגף השלישי היו בני לאומים שונים, כמו, בלגים, צ'כים, צרפתים וכו' ובאגף הרביעי היו רק יהודים פליטי השואה. כאמור המחנה היה ענקי ובכדי להגיע מאגף אחד למשנהו היה צריך ללכת הרבה, האגף שלנו היה הכי קרוב לאגף הרוסים, ושם בקרתי הרבה, בעיקר אהבתי ללכת שם כשהיה ערב אמנותי והרבה זמרים או זמריות באו במיוחד מרוסיה, ושרו שירים רוסיים בכדי להנעים את זמנם של החיילים הרוסיים ששוחררו משבים, שירים אלה היה בהם הרבה דבקות והשתפכות הנפש ומאוד אהבתי אותם, הם הזכירו לי את השירים והנגונים הדבקותיים בעיקר בשיטבל בעת הסעודה השלישית בעת רעוא דרעוין ולכן הם הביאו אותי לכמיהה נוסטלגית.

בקרנו גם הרבה באגף האיטלקי, אך ההבדלים בין 2 האגפים היה עצום. בעוד שבאגף האיטלקי ערבי התרבות היו בעיקר קלילים ועלזים, הרי באגף הרוסי ערבי התרבות היו בעיקר שירים רציניים ומוסיקה רצינית קלאסית ותרבותית, אני העדפתי את האגף הרוסי, אך בשני האגפים, יצאו בכל יום משלוחים שנשלחו הביתה למולדתם לרוסיה ולאיטליה, הרבה יהודים שהודיעו שעיר מולדתם היתה וילנא או קובנו שכעת שייכים לרוסיה, הצטרפו למשלוחים אלה, הם ראו בכך פתרון של בעיתם. אך לי ולחברי זה לא היה פתרון כלל, כי בעוד שהרוסים והאיטלקים שבים למולדתם ולעמם, הרי אנו, מה נועיל אם נשוב לגולה חדשה ולעם חדש שמי יודע אם לא ילך בעקבות העם הגרמני, לכן לא מצאנו בכך פתרון ונשארו להיות פליטים, ובלבנו ראינו את האנורמליות שבו חי עמנו וציפינו לשינוי דרסטי בכך שגם לנו תהיה מולדת משלנו, ונוכל לשוב למולדתנו ולעמנו בלי חסד לאומים כי כידוע חסד לאומים חטאת. בכל זאת אהבתי מאוד לבקר ב-2 אגפים אלה ובכך גם להשביע את יצרי וכמיהתי עוד משנות הילדות להכיר אנשים ועמים שונים ומנהגיהם.

במחנה הזה שב"פלך-קזרנע" עסקנו בעיקר בהכנת אוכל ואכילה, התחלתי לאכול כמויות גדולות וכמעט כל היום בישלנו תבשילים שונים והיינו מסוגלים לגמור ככר לחם שלם עם כמה צלחות מרק שמן ומזין, ולאחר שעה, שוב להרגיש רעב כאילו לא נודע כי באו אל קרבנה, ובין הארוחות לזלול שוקולד וממתקים, והקיבה החלה לדרוש עוד ועוד, כאילו דרשה את החוב המגיע לה, בצדק, עם רבית דרבית.

מהמחנה יצאנו גם למינכן העיר, אך בעקר יצאנו לשכונת פריימן הסמוכה למחנה, שם התודעתי ליחידה צבאית אמריקאית קטנה שבראשה עמד קצין יהודי משיקגו, כששוחחנו קצת, החליט לקבל אותי לעבודה ביחידתו, נתן לי מדים צבאיים יפים, ותפקידי היה לנסוע עם מכונית צבאית [עם נהג כושן] למינכן ולקבל שם אספקה ליחידה ולשמור במחסן את האספקה, במחסן היה מכל טוב וכל זה הועמד לרשותי, העיקר במשך שבועיים עבדתי שם, עשיתי הרבה סיורים בסביבה עם הנהג

הכושי שהתיידדתי אתו, בגיף צבאי, דאגתי לו גם ל-"פרויליין" גרמנית, והוא היה שבע רצון וכמו כן אני, באותו זמן עברתי מהמחנה לגור בפריימן אצל אשה גרמנית זקנה שהתאלמנה מבעלה וששיכלה את בנה יחידה בערבות רוסיה בקרב, היא שירתה אותי בפקודת המפקד היהודי שהזהיר אותה שאם אני אתלונן עליה, סופה יהיה מר, כשעבדתי ביחידה עזרתי הרבה לחברי שהיו עדיין במחנה, ואני נראיתי כמו לורד עם המדים וכולי אומר כבוד.

בשבועיים האלה שכחתי מכל העולם, ושכחתי לרגע קט את מצבי ואת תוצאות מלחמת העולם השנייה המחרידות ומהשואה האיומה שקרתה לבני עמנו, ובתיאבון רב נהניתי עד כמה שאפשר מחיי שעה ומההווה המעורפל, בתוך השכונה פריימן כולם הכירו אותי ומסרו לי כבוד רב, הם זיהו אותי עם הצד המנצח כביכול, ערכתי סיורים בכל הסביבה היפה, ואכלתי מעדנים מכל טוב ולא היה חסר לי כלום, על הכל נתן לי המפקד היהודי גיבוי, אבל גן העדן הזה נמשך לא יותר משבועיים, כי היחידה נקראה להתייצב ולחשלה לחזית במזרח הרחוק ששם עדיין השתוללה המלחמה עם היפנים העקשנים שנכנעו לצבא ארצות הברית רק אחרי הטלת 2 פצצות אטום באוגוסט 1945, נפרדתי מהמפקד ומחיילי היחידה, ואני חזרתי לביתי שבפריימן, אבל בגלל הבדידות שלי שם, שהחלה להציק לי, עברתי עם עוד כמה חברים למחנה חדש בשם "פונק-קזערנע" שזה היה לא רחוק מפריימן, במחנה הזה הרוב היו רוסים ובכך המרכזיות של המחנה היתה תלויה תמונה גדולה של סטלין ולנין ורמקול השמיע במשך כל היום מוסיקה ושירים רוסיים פטרויטיים, במחנה הזה היו מעט מאוד יהודים ולכן לא הרגשנו שם יותר מדי טוב, ואחרי שבועיים של שהותנו שם, החלטנו לצאת משם, אז שמענו על מחנה חדש שנפתח ליהודים בלבד ב-פלדפינג כ-25 ק"מ ממינכן, והחלטנו שוב להשתכן שם.

שימו לב, במשך התקופה הקצרה מאוד יחסית שלאחרי השחרור, כבר הספקתי להחליף כמה מקומות מגורים, כי משהו בפנים לא נתן לי לנוח על זרי הדפנה, משהו הטריד אותי והביא אותי להיות נע ונד ולחפש מקום כלשהו שיתאים לי, למרות שעדיין לא חשבנו בהכרח מלאה על האכזבה המרה ועל התוצאות האיומות והמחרידות ועל מצבנו הטראגי, בכל זאת בתת-הכרה משחו לא מובן לא נתן לי מנוח.

המחנה פלדפינג שכן ע"י כפר יפה ועל יד אגם שטרנברג, המחנה הזה היה שייך ל-"היטלר-יוגנד", הנוער ההיטלראי וכעת הוסב למחנה פליטים ליהודי שארית הפליטה, שם קבלנו בפעם ראשונה חטוי עם ד.ד.ט. וגם קבלנו בגדים אזרחיים, שמיכות צמר צבאיות וכלי אוכל, הסתדרנו 3 איש בחדר אחד שבו היו כבר שולחן ארון וכסאות, משהו יותר אנושי ויותר פרטיות, גם האוכל היה טעים למדי, באוכל הושם דגש על מאכלים מיוחדים בשבתות ובחגים, שם גם הוקמו חדרי תרבות, בתי כנסת ואפילו ספרייה, העיקר שם, בפעם ראשונה אחרי השיחרור התחלנו להרגיש את אט כבני אדם. למחנה הזה הגיעו כמעט מדי שבוע, משלוחים של יהודים ניצולים ופליטים שבאו מרוסיה, מפולין ומכל קצוי איירופה, בכל פעם כשהגיע משלוח כזה, נעמדתי ליד השער והבטתי בפני כל אדם, בכדי לראות אם מצאתי מישהו מוכר, כל פנים שהיה נראה לי כמוכר, שמחתי בו ושאלתיו אם לא ראה

במקרה משהו מקרובי, פעם פגשתי שם אחד שהיה בעל מכולת בלודז' ברחוב מגיסטרצקה, ושאו קנינו מצרכי מכולת בחנותו, והנה באותו יום קניתי במקרה מגרמני אחד טבעת זהב בעד ככר לחם, הוא ספר לי שהגיע מפולין ושאשתו וילדיו אשר הכרתים טוב, ניספו בשואה, כשהראיתי לו את הטבעת שקניתי מהגרמני, התברר שטבעת זו שקניתי היא הטבעת שבה קידש את אשתו ואמנם על הטבעת היו חרוטים ראשי התבות של שם אשתו וכן תאריך הנשואין, מסרתי לו מיד את הטבעת והלה שמח בה מאוד כמזכרת חשובה מהעבר, בילינו יחד בספורים על העבר במשך כל הלילה.

פעם נודע לי שקיים מחנה נשים יהודיות גדול מאוד בצפון גרמניה ושמו "ברגן-בלזן" וששם שרדו הרבה נשים יהודיות מלודז', אחרי ששמעתי זאת לא נחה רוחי, ומחשבותי התחילו להטרידני והחלטתי שברצוני לעשות הכל על מנת להגיע לשם, ואולי שם אמצא את אחיותי הי"ד שנפרדו ממני באושוץ.

זה לא היה כל כך פשוט, כי המקום היה רחוק מאתנו כ-1600 ק"מ, והתחבורה אז בכלל לא התקיימה עדיין באופן מסודר, אבל למרות כל הקשיים, החלטנו אני, חברי עוזר גבהרד שהיה אתי במחנות אוטינג ולנדסברג, ועוד אחד מלודז' בשם יעקב פרנקל, ואחרי הכנות מרובות, החלטנו ביום בהיר אחד לצאת למסע ולשים פעמינו צפונה ל-ברגן-בלזן. מסע זה היתה להרפתקה נסיעתית שקשה לתארה, אך שלשנו קבלנו על עצמנו את כל הקשיים באהבה והעיקר להגיע למטרה ל-ברגן בלזן, כי גם עוזר גבהרד וגם יעקב פרנקל וכמובן אנוכי, קיינו וצפינו למצוא שם קרובות משפחה.

התחלנו את הנסיעה ברכבת מפלדפינג לתחנת מינכן פסינג, משם נסענו ברכבת עד לעיר אוגסבורג, עיר עתיקה ויפה שכמעט לא נפגעה מהפצצות בזמן המלחמה, באוגסבורג לנו 2 לילות במקום שהיה מיועד ללינה לפליטים בעיקר ליחודים, קבלנו כרטיסי אוכל מהמועצה, וגם בקרנו בבית הכנסת שמשום מה נשאר עומד על תלו, לקחתי משם סדור תפלה יפה עם כריכת עץ שעליהן היו מצוירות תמונות מנופי ירושלים, כמו: מגדל דוד, הכותל המערבי וקבר רחל, סדור זה נעלם לי בתלאות הדרכים אחר כך.

רצינו להמשיך משם צפונה, אך מאוגסבורג לא נסעו רכבות צפונה, ולכן עצרנו ע"י הכביש הראשי המוביל צפונה, משאית אחת שלקחה אותנו בטרמפ עד לעיירה בשם "דונאוורט" עיירה קטנה שנהרסה כליל מההפצצות, ע"י העיירה נבעו מקורות הנהר הגדול ה"דונאו", ומכאן שמה "דונאו-וירט", בעיירה שכן גדוד אמריקאי שחייליה כולם ממוצא סיני, לא היה לנו דין ודברים אתם, אבל שוב לקחנו כרטיסי אוכל ואכלנו שם במסעדה, ולנו 2 לילות במנזר גדול שם. בכל יום יצאנו לתחנת הרכבת, שם עמדו וחיכו אלפי אנשים לכלי תחבורה כלשהו, אבל כמעט לא יצאה שום רכבת לכיוון הרצוי עבורנו, עד שביום השלישי מצאנו רכבת משא ארוכה עמוסה בפחם שחור העושה דרכה צפונה, עלינו עליה וישבנו על הפחם העיקר נסענו אך באיטיות מרגיזה, בדרך הרכבת עצרה בהרבה תחנות, אך לא רצינו לרדת ממנה, כי העיקר היה עבורנו לנוע לעבר יעדנו, עד שאחרי נסיעה של יממה שלמה החלטנו לרדת, בעיר המופצצת וההרוסה הידועה לשמצה ולדראון עולם הלוא היא

העיר נירנברג, שבה נגזרו גזירות ההשמדה של עמנו, כשירדנו על אדמת עיר זו, רגלי החלו לרעוד ולרטוט מרוב התרגשות. העיר היתה הרוסה לגמרי ומלאה בעיי חרבות, אך ניכרו בה אותות היופי של העיר לפני המלחמה, עם רחובות רחבים וככרות עם אנדרטאות, אך כעת היתה לתל חרבות ורק עיי מפולת קישטו את העיר, הסתובבנו קצת בעיר, כמובן, אחרי שהתרחצנו במקלחת צבורית עיי תחנת הרכבת, כי גופנו ופנינו היו שחורים משחור מהפחם והפיח שנדבק בנו בדרך, אח"כ נודע לנו שעיי נירנברג במרחק של חצי שעה נסיעה בחשמלית נמצאת העיר "פירט" ובה קהילה יהודית, החלטנו לנסוע לשם, ואמנם העיר פירט היתה כמעט שלמה בניגוד לנירנברג ושם מצאנו קהילה יהודית, נעזרנו בה בכדי ללון שם לילה, אך מיד למחרת המשכנו שוב לנסוע צפונה ושוב ברכבת משא ובאיטיות, נסענו ונסענו עד שהגענו לעיר "וירצבורג" שהיתה מופצצת עד היסוד, ממש אי אפשר היה לעבור ברחובותיה, כי הכל היה מלא עם תלי חרבות ועיי מפולת, חשמליות ופסי החשמליות הפוכים על ראשם, שעשן רב עדיין יצא מהם, החלטנו להשאר עיי התחנה ללינת לילה, [כי בעיר ממש לא מצאנו בית אחד שלם] ולמחרת בבקר שוב מצאנו רכבת משא שנסעה הפעם הרבה זמן צפונה עד שהגענו לעיר "קסל" שהיתה עיר גבול של האזור הכיבוש האמריקאי לבין אזור הכיבוש הבריטי, שם בקסל לקח ממני שוטר צבאי אמריקאי את המדים הצבאיים שהייתי מלובש בהם עד עתה, בטענה, שאין לעבור לאזור הכיבוש הבריטי במדים של חייל אמריקאי, ולכן הוביל אותי למקום שבו קבלתי בגדים אזרחיים וגם כרטיסי אוכל, ישנו בתחנת הרכבת שהיתה גדולה למדי, כי ב-קסל היתה הסתעפות ורשת גדולה של קוי רכבת לכיוונים שונים. העיר קסל עצמה גם היא היתה הרוסה ומלאה עם עיי מפולת, בעיר זו שהינו כיומיים, והנה פתאום מצאנו רכבת שעליה כתובת, שהיא נוסעת ל"אירינגסהאוזן", מכיון שאמרו לנו שזה מוביל צפונה, החלטנו לעלות על הרכבת, אך היה מוזר לנו שהרכבת היתה כמעט ריקה, ואמנם אחרי חצי שעה של נסיעה נעצרה הרכבת, ירדנו באזור כפרי וחלכנו בכביש המוביל לכפר "אירינגסהאוזן", משני צדי הכביש צמחו הרבה עצי תפוח, עם תפוחים בשלים, ברור שקטפנו מהם מלוא השק ואכלנו מהם בתיאבון רב עד ששבענו, הגענו לקצה הכפר, נכנסנו לבית הראשון ובקשנו לינת לילה, והנה התברר שאלה פולנים וכששמעו שאנו יהודים מפולין, שאלתם הראשונה היתה "העודכם חיים יהודונים?" איך זה קרה שניצלתם? זאת היתה קבלת הפנים שלהם, רצה לתת לנו מקום לינה באורווה של סוסים, אך לא הסכמנו והמשכנו הלאה.

התברר לנו שעיי הכפר הזה היה מחנה של פולנים ומיד אחרי השיחרור פלשו לבתי הכפר, שדדו, ירו וריות והשליכו את האכרים הגרמניים והם התיישבו במקומם, הגרמנים בקשו עזרה משלטונות הצבא האמריקאי, והם, בכדי למנוע יריבות ואי שקט החליטו לחלק את הכפר [שהיה די גדול] לשני חלקים, חלק אחד לפולנים ובחלק השני היו הגרמנים, ובאמצע ברחוב הראשי של הכפר שכנה יחידה של הצבא האמריקאי שהפרידה בין הצדדים היריבים, ולא קרב זה אל זה.

כשהתקרבו לעמדות הצבא האמריקאי, אז, תחלה לא נתנו לנו רשות לעבור, בחושבם שאנו פולנים, רק כששכנענו אותם שאנו יהודים וברצוננו לעבור לצד הגרמני, נתנו לנו רשות מעבר ובלווי חיילים עברנו לצד הגרמני, שם לפחות לא שאלו אותנו שאלות מרגיזות כמו "איך נשאתם בחיים", לנו שם

באוסם של שחת אצל אחד האכרים הגרמניים, התרחצנו שם בביתם, למחרת לקחנו שוב כרטיסי אוכל במשרדי הכפר, [היה חוק שכל פליט חפונה למשרדים הגרמניים, חייבים לתת לו כרטיסי אוכל, וגם מקום לינה וביגוד]. שבנו לתחנת הרכבת ועלינו שוב על אותה רכבת שכעת חובילה אותנו חזרה לעיר קסל למקום שממנו באנו ולא הועלנו כלום, כי לא התקדמנו צפונה ליעדנו.

אבל אחרי ציפיה של כמה שעות מצאנו סוף סוף רכבת הנוסעת צפונה לעיר מינדן שע"י העיר הנובר, אשר באזור הכיבוש הבריטי, הרכבת אמנם היתה מלאה עד אפס מקום, אבל איך שהוא עמדנו על המדרגות ובין הקרונות, העיקר, נוסעים צפונה ברצף, נעצרנו ע"י הגבול של אזור הכיבוש הבריטי, צבא בריטי עלה וערך בקורת קצרה ואח"כ המשכנו הלאה לתוך אזור הכיבוש הבריטי, עד שהגענו לעיר מינדן השוכנת דרומית לעיר הגדולה "הנובר", ולכן קראו לעיר "הנובר-ש-מינדן", העיר הזו היתה שלמה לגמרי, מדהימה ביפית, כנראה עיר קייט שלא סבלה מהפצצות במלחמה, אך בעיקר שבה אותי השקט והשלום הפסטורלית של העיר ותושביה, בכלל, באזור הכיבוש הבריטי החיים שבו למסלולם הנורמלי יותר מהר מאשר באזור הכיבוש האמריקאי, והאמת ניתנה להיאמר שהבריטים התייחסו יותר טוב לגרמנים המנוצחים והנכנעים מאשר האמריקנים, שם ראינו מחזות של נקם נגד הגרמנים מצד החיילים האמריקנים, לעומת זאת הבריטים התנהגו והתייחסו כגיטלמנים גם נגד הגרמנים.

בעיר זו שאני, כאמור, התאהבתי בה ממבט ראשון, החלטנו לחנות במשך יומיים מהתלאות אשר מצאתנו בדרכים עד כה. כמנהגנו, עלינו למשרדי העיריה וקבלנו כרטיסי אוכל וגם מקום לינה ואפילו פתק למקום ששם אפשר לקבל הלבשה, לקחנו כל זאת ובילינו בעיר זו יומיים. בלבי אמרתי שברצון, הייתי מתיישב בעיר זו, כי נשביתי בעיקר מקסמי השלוה של העיר הזו ומהשקט הנפשי שאפשר למצוא בה, מקום נחמד ליושביה, אשר כנראה לא סבלה הרבה ממוראות המלחמה ונשארה איתנה על בתיה, מגדליה גינות הראווה וככרותיה ורחובותיה הרחבים והנקיים להפליא, נדמה היה לי שגם התושבים התייחסו אלינו בשקט ובהבנה, אך מה יועיל לנו כל זה, הלוא זה לא שלנו.

אחרי יומיים של מנוחה, חזרנו שוב לתחנת הרכבת ומצאנו רכבת הנוסעת לעיר הנובר, עיר זו היתה הרוסה עד היסוד וברחובותיה רבצו עיי מפולת, מחזה רגיל מאוד בערי גרמניה שלאחר מלחמת העולם השנייה, בעיר הנובר מצאנו מין מלון מלוכלך וצפוף שבו לנו בעיקר יהודים, ראינו שם את היהודים שלנו בבושתם ובקלקלתם: זנות, שוק שחור, הפקרות וכו', ברחנו משם מהר ומצאנו רכבת שהובילה אותנו לעיר "צעללע" עיר די מכוערת ולכן מיד לקחנו רכבת קטנה שלקחה אותנו עד לעיירה "ברגן" ששכנה כ-20 ק"מ צפונית מהעיר "צעללע", שם ירדנו וצעדנו ברגל עוד כ-4 ק"מ עד שהגענו למחנה הפליטים הגדול "ברגן בלזן", מחנה הפליטים השתרע על פני שטח גדול, מחנה צבאי גדול לשעבר שהיה די מטופח ומשופע בגינות ירק ופרחים, ובשום פנים אי אפשר היה להעלות על הדעת שכמה עשרות מטרים מכאן היה המחנה ההשמדה הגדול והידוע לשמצה "ברגן בלזן" ששם הורעלו בארות המים בחידקי טיפוס ומאות אלפים מצאו שם את מותם. מהם אלפים רבים שמתו ממחלת הטיפוס גם לאחר השחרור. מיד כשהגענו למחנה ברגן בלזן, עטו עלינו הרבה נשים יהודיות

ששאלו אם במקרה שמענו משהו על קרוביהם, לכמה מהן יכולנו לעזור, אך לרבות מהן לא יכולנו לבשר בשורה טובה, כי, או, שלא הכרנו את קרוביהם כלל, או, שהבשורה היתה מרה ולכן לא עניתי להן כלום, העיקר, התחלנו לחפש את קרובינו, אני חיפשתי את אחיותי, ריבציה ורויזה שנפרדתי מהן באושוץ, עוזר גבהרד את קרוביו ויעקב פרנקל את קרוביו הוא.

כמה מלים על המחנה: היה זה מחנה גדול שהיה פעם מחנה צבאי גדול, ושעל ידו היה המחנה הידוע לשמצה "ברגן בלזן" שבו נפחו את נשמתם בעיקר ממחלת הטיפוס רבבות מאחינו ואחיותנו, הרבה נפטרו ממחלה זו גם לאחר השיחרור, מצאו שבבאר המים שממנו שתו אנשי המחנה היו נגיפי וחידיקי הטיפוס, במחנה הזה, שוב, מצאנו בני לאומים שונים כמו, איטלקים צ'כים וכד' אך בעיקר היו פה שרידי אחינו ואחיותנו, רוב המחנה היה מאוכלס בנשים יהודיות, חיש מהר מצא עוזר גבהרד את גיסתו זלטה [אחות אשתו] ואת אחייניתו לוסיא, מהן נודעה לי הבשורה חמרה ששתי אחיותי היו בין קרבנות הטיפוס במחנה, ושאותי הגדולה רויזה הייד נפטרה ביום כז' בניסן תשי"ה, חיינו, 4 ימים לפני שיחרור המחנה ע"י הצבא הבריטי, ידיעה זו גרמה לי לחלם ולשוק, את כל התלאות בדרך קבלתי באהבה, בתקווה גדולה למצוא את שתי אחיותי או לפחות אחת מהן בחיים, אך אכזבתי היתה נוראה, תחלה לא רציתי להאמין אפילו לשמע בשורה זו, אך לאט לאט זה נכנס לתוך המודעות שלי, ולמרות שזלטה ולוסיא קבלו אותי יפה מאוד, ואף עודדו אותי, כי גם אמה של לוסיא נפטרה ממחלת הטיפוס אחרי השיחרור, אך למרות כל זאת לא מצאתי נוחם, ולא יכולתי להשאר יותר במקום הזה ורציתי לברוח מהר ככל האפשר מהמחנה הזה, כי בשום דבר ובשום דברי עידוד לא מצאתי נוחם, ולכן אחרי כמה ימי מנוחה, החלטתי לשוב לפלדפינג ולברוח מפה, כי המקום הזה גרם לי לסיוט, ובכל רגע ששהיתי שם סבלתי סבל כל יסוער, התהלכתי קודר ושחוח ולא יכולתי לסבול שום קרבה של איש, למרות שרבים ניסו להתקרב אלי ולקשור אתי קשרי ידידות של ממש, אך אני ממש דחיתי אותם מעל פני, בלילות בכיתי בדמעות שליש ובקשתי את נפשי למות, ראיתי שלא אוכל להתקיים הרבה זמן במחנה הזה. הצטרף אלי גם יעקב פרנקל שאף הוא לא מצא כאן את קרוביו ועוד 2 בחורות שבקשו מאוד להצטרף אלינו כי פחדו לצאת לדרך לבד, הן היו בחורות צעירות מאוד ואנו היינו להן כאפוטרופסין, ורק עוזר גבהרד נשאר שם עם גיסתו ואחייניתו, [יותר מאוחר הוא התחתן עם גיסתו] בברגן בלזן, ואילו אנו שמנו פעמינו לדרך חזרה.

הדרך חזרה היתה יותר מסודרת, כי התחבורה והרכבות החלו לפעול פחות או יותר באופן מסודר, ובדרך חזרה שוב נחנו בעיירה הנחמדה מינדן, ממש משכה אותי השלווה של עיירה זו, דאגנו שהבנות תקבלנה שם בגדים, [ידענו כבר את המקורות] גם הבנות התלחבו מעיירה זו, ולכן נחנו שם במשך 3 ימים והמשכנו הלאה ברכבת, הפעם דרומה, עד שהגענו שוב לעיר קסל ומשם לגיססן ומגיססן המשכנו לנסוע עד שהגענו לעיר המפורסמת גם מבחינת ההיסטוריה היהודית, שבה פעל ר' שמשון רפאל הירש זצ"ל וגם להבדיל, הממציא היהודי פרופסור פאול ארליך, הלוא היא העיר פרנקפורט שע"י נהר מיין, בעיר זו החלטנו לנות, פנינו לקהילה היהודית שם, שדאגה לנו לאוכל וללוינה אך הם מאוד המליצו בפנינו שנעבור למחנה פליטים חדש ליהודים שנפתח זה עתה, לא רחוק

מפרנקפורט, שם המחנה "ציילסהיים" ע"י העיר "הכסט", החלטנו להירשם במחנה, הגענו למחנה והחלטנו להשאר שם, גם הבחורות שבאו אתנו, נאותו להשאר ב-ציילסהיים, ולכן נפרדנו שם, כי הן הגיעו אל המנוחה ואל הנחלה ושם החלו להתרועע עם בחורים, ואילו אנו שמחנו מאוד שהתפטרנו מעול הדאגה להן, כי זאת לדעת, שב-ברגן בלזן היה עודף גדול של נשים ואילו כאן ב-ציילסהיים היה עודף גברים ולכן היה כאן בקוש גדול לבחורות ואנו יבאנו יבוא חשוב מאוד ל-ציילסהיים, וגם היצוא מ-ברגן בלזן היה חשוב וכך היה מועיל לכולם.

אני ופרנקל הסתדרנו במחנה ציילסהיים, אך אני לא יכולתי לנוח על זרי הדפנה, אלא שוב נסעתי ממקום למקום והייתי נע ונד, באחת הנסיעות הגעתי לעיר "במברג" אשר כמעט לא הופצה במלחמה והיתה כמעט שלמה, אני נרשמתי גם שם, אך במברג לא היה מחנה, אלא היהודים גרו שם בדירות פרטיות והיתה קהילה שדאגה לצרכי היהודים, כמו כרטיסי אוכל, ביגוד וכו' ואף בית כנסת היה שם שבו היתה תפלה מסודרת בשבתות ומעל לבית התפלה היה מטבח כשר שבו אפשר היה לאכול בעיקר בשבתות וגם משרדי הקהילה היהודית היו שם, אבל עד שקבלנו דירה [היה צריך להמתין בתור זמן רב עד לקבלת דירה] התאכסנו במלון שבו גרו הרבה משפחות יהודיות שהגיעו בעיקר מפולין ומרוסיה, גם אני לנתי שם כשהייתי בבמברג, לא רחוק מבית המלון היתה גם מסעדה ששם אכלנו, ראיתי במלון הזה הרבה סצינות משפחתיות שלא הייתי מודע להן עד כה והן לימדו אותי הרבה על משמעות החיים ובעיקר על חיי משפחה, מעבר לסבל שבו הייתי כבר למוד סבל יותר מדי.

גם בבמברג לא יכולתי להחזיק מעמד, כי מאז ששמעתי את הבשורה המרה והנוראה מכל בברגן בלזן על אבדן אחיותי, משחו בפנים רדף אותי ולא נתן לי לנוח במקום אחד, העיקר, מבמברג נסעתי שוב חזרה לפלדפינג ומשם חזרה לבמברג ומשם שוב לציילסהיים וחוזר חלילה, יומיים נחתי בכל מקום וששה ימים הייתי במסע בדרכים של גרמניה.

פעם אחת בעת שובי ממסע לציילסהיים ובעת שנחתי שם, ערכו שם צילומי חזה סימולטניים לכל תושבי המחנה ואני בתוכם, לא שמתי לב לבדיקה זו ואף לא נחרתה בזכרוני, ואני המשכתי במסעותי, בעת שהותי בפלדפינג פגשתי שם את האדמו"ר מקלויזנבורג שליט"א, ואף השתתפתי פעם בשיעור שנתן בחומש ורש"י, שם פגש האדמו"ר את הגנרל אייזנהאור [שהיה אח"כ לנשיא ארה"ב] וקשר אתו קשרי ידידות עמוקים והגנרל עזר לאדמו"ר לפתוח ישיבה ללימוד תורה ואף הרשה לו לנסוע לארה"ב בכדי לאסוף כסף למטרה זו, ידידות זו נמשכה עד יום מותו של אייזנהאור.

פעם בשובי מבמברג לציילסהיים, מצאתי רשימה בחדר האוכל עם שמי ושמות עוד כמה אנשים שעלינו לפנות מיד למרפאת המחנה, שם כיהנו רופא יהודי בשם ד"ר ווינשטיין ואחות הולנדית, שניהם מטעם או.ג.ר.א. והם אמרו לי שבצילום החזה מצאו פגם בריאותי ועלי לעבור בדיקות יסודיות יותר בבית החולים "סכסנהאוזן" אשר בעיר פרנקפורט, התייצבתי ביום המיועד ונסענו, אני ועוד כמה אנשים, באמבולנס עד שהגענו לבית החולים, שם ערכו לנו בדיקות יסודיות וצילומים יסודיים במשך יום שלם, אחרי שבועיים [ושוב, כשחזרתי מבמברג] שוב מצאתי מודעה בחדר האוכל

בינתיים קשרתי קשר טוב עם 2 אחיות בשם שטהל, חנה ומינה שמאוד עודדו אותי, אחרי שספרתי להן על אחיותי הייד שאבדו לי, הם ניחמו ועודדו אותי בדבור ובמעשה ובהן מצאתי נוחם כלשהו. אחת האחיות לימדה אותי לרקוד, וביחד למדנו קצת עברית לכתוב ולקרוא, ואני באמת זוכר אותן לטובה, כי אחרי היאוש החזק שבא אחרי הבשורה על אבדן אחיותי, הן הצליחו להחזיר לי את המרץ ואת הרצון לחיות, הן דאגו לי גם לכל הדברים שאחות יכולה לדאוג, כמו: ארוחה חמה, תפירת כפתור ואף מתן סנדוויצ'ים עבורי לדרך המסעות ואף לכביסה, עם אחת מהן מצאתי קשר גם בארץ.

הגיעו החגים, ראש השנה, יום הכפורים וחג הסוכות של שנת תש"ו, הראשון אחרי השחרור מהמחנות, את חג ראש השנה ביליתי בצייילסהיים יחד עם האחיות שטהל, את יום הכפורים ביליתי בפלדפינג, באותו יום כפור, ביקר הגנרל אייזנהאור בבית הכנסת הגדול ונאם נאום מעודד לפליטים היהודיים, ואז בא לקראתו עם ספר תורה ביד, האדמו"ר מקלויזנבורג, שני האישים נועדו יחדו וכנראה ששוחחו על דברים העומדים ברומן של עולם, כי מאז דלתו של אייזנהאור היתה תמיד פתוחה בפני האדמו"ר ואף לאחר שנים, כשאיזנהאור נבחר לנשיא ארה"ב הגדולה, לא שכחו אחד את השני וגם אז דלתו היתה פתוחה בפני האדמו"ר. לחג הסוכות שוב חזרתי לציילסהיים, ובשמחת תורה ערכה הנהלת המחנה חגיגה ושמחה גדולה ברחבה שלפני חדר האוכל בצייילסהיים, שבה הופיעו נואמים, שחקנים ובדרנים, חילקו בירה ומטעמים לכל, והיה שמח מאוד, השמחה היתה ממש אמתית שבה הודינו לה' יתברך שהחינו וקיימנו והגיענו עד כה ויחד עם זאת נשאנו תפלה חרישית לאדון כל שירחם עלינו ויחוס עלינו ולא יביאנו שוב, לא אותנו ולא את זרענו לידי נסיונות קשים כאלה שאנו חזינו על בשרנו.

אחרי שמחת תורה נכנסתי למרפאה כפי שנדרשתי ואז אמרו לי שהחליטו לשלוח אותי ועוד 7 יהודים לאשפוז בסנטוריום בהרי הטאונוס ב-רופרטסהיינ ליד עיירת הנופש קניגשטיין, מקום הררי ומיוער ביערות עבות עם אויר צח ורענן, בינתיים עד האשפוז שם, קבלנו תוספת של שוקולדה ושומנים למנות האוכל שלנו וגם קבלתי מעיל חורפי חם. ביום 20 לחודש אוקטובר שנת 1945 נשלחתי לסנטוריום.

הסנטוריום בו אושפזתי מיום 20 לאוקטובר 1945 ועד ליום ה-14 ביולי שנת 1946, שכן במרכז הרי הטאונוס שבמדינת "הסטן" כ-40 ק"מ מפרנקפורט שע"י נהר מיין, וכ-5 ק"מ מעיירת הנופש קניגשטיין, בכפר ששמו רופרטסהיינ, האזור כולו הררי עם יערות עד, הכביש לשם סלול כשמשני צדדיו יערות עבות ויובלי פלגי מים, האויר שם צח וצלול, והנוף משגע ביופיו, כל האזור הזה הנו אזור נופש ונמצאים שם כפרים, כמו, בד-זודן, בד-אורב, בד-נאוהיים, אפנהיים ואפשטיין ועוד.. האזור הזה שופע גם עצי פרי רבים, ובעיקר תפוחי עץ ועצי דובדבן. הכפריים שם, בעונת התפוחים עושים מהתפוחים יין תפוחים בחביות והם שותים יין תפוחים בכמויות ענקיות, בעיקר יין תפוחים

חס, בחורף, שם קר מאוד ומושלג, בלב האזור הזה שכן הסנטוריום, שבחצרו היו המון עצים ושבילים לטייל בין העצים, בבנין עצמו יש מקום לכ-300 חולים, בעיקר חולי שחפת וריאות, כשהובאתי לשם, היו כבר שם 11 יהודים, 6 גברים ו-5 נשים, כמו כן היו שם בני לאומים שונים, כמו, פולנים, צ'כים, יוגוסלבים ואף מרוקאי אחד, שהיה אגב, אנטישמי ושונא יהודים, השאר היו גרמנים וגרמניות, גם הצוות היה כולו גרמני, הרופא הראשי בשם ד"ר גרבה, היה מומחה גדול למחלות ריאות, הוא גרמני זקן ולפי דבריו הוא אנטי נאצי, ששהה בשנות המלחמה בשווייץ, הוא התיחס אלינו טוב מאוד ובצורה אוהדת, ובעקבותיו גם הצוות האחר רחש לנו כבוד ואהדה, עברנו שם בדיקות שיגרתיות בכל שבוע, כמו, צילומים, בדיקות דם וכו'. אני גם קבלתי סריה של זריקות קלציום, ואחדים מאתנו גם עברו ניתוח בריאותיהם, אך עיקר הטפול היה שכיבה באויר הצח, כפי שהם קראו לכך "ליעגע-קור". פעם בשבוע הביא לנו או.ג.ר.א. מצרכי מזון מיוחדים, כי המזון בבית החולים היה דל מדי, ופעם בחודש אף קבלנו חבילות מזון מהגוינט מכל טוב, וע"י שוחד ששיחדנו את אנשי הצוות במזון שהיה חסר להם, כמו שוקולדה, קפה, גבינה ושומנים, הם טפלו בנו בהעדפה בתור מיוחדים.

2 חולים יהודיים שהיו במצב קריטי נפטרו שם, ואנו דאגנו לטכסי הלויה יהודיים וכך קבלו את הכבוד האחרון.

תחלה כשהובאתי לשם, חשך עלי עולמי, כאילו אני שוב בהסגר ושוב איבדתי את החרות והחופש, אך במשך הזמן התרגלתי לעובדה והתחלתי לדאוג רק לבריאותי ולתענוגי העולם הזה, מצאנו ב-קניגשטיין גרמני רכב עם כרכרה יפה ומדי פעם שכרנו אותו שיערוך אתנו טיולים וסיורים באתרי חמד בעלי נוף מיוחד בכל הסביבה, מדי פעם בקרנו בכפרי הסביבה, וקנינו מהכפריים תפוחי עץ וכו'.

השיגרה והשיעמום פגעה בנו קשות, אך הרגל נעשה טבע ונחנינו כעת מהיש, שלעומת שנות האימה והפחד והשואה, היה כאן גן עדן עלי אדמות, כל זה נמשך במשך כל החורף של שנת תש"ו. התיידדתי שם עם חבר חולה בשם אברהם יעקובוביץ, בחור יפה, משכיל ומבית טוב, והיינו ממש ידידים בנפש, עד שלבסוף ניתקתי אותו מגע וקשר, כי הוא העדיף להתחתן עם גרמניה צעירה, כפרית ויפה בת אלחי נכר, וזה הרחיק אותי ממנו.

כמו כן נקשרתי קשר אמיץ עם חייל אמריקאי ממוצא יוגוסלבי שהיה "אדבנטיסט" בדתו ובאמונתו, הוא ממש העריץ אותי בעיקר בגלל ידיעתי בתנ"ך, [הם מאמינים בתנ"ך שהוא לגביהם ספר קדוש]. המשכתי בקשרים אתו עד לעליתי ארצה, ואז נאבד הקשר אתו.

התחיל להתקרב חג הפסח של שנת תש"ו, בפברואר ובמרץ שנת 1946, התקיים משפט נירברג המפורסם שבו נשפטו כל מנהיגי הנאצים ורובם נשפטו למות בתליה, הצורך הנאצי יוליוס שטרייכר, ימח שמו וזכרו לעולמי עד, שבתקופת הנאצים, היה המו"ל של השבועון הארסי "דער-שטירמער" ובו תמיד היו מאמרים מלאי שטנה ורעל ובזו ליהודים וליהדות, הובא לתליה דוקא בפורים תש"ו [צחוק הגורל] והצורך הכריז לפני תליתו בזה הלשון: "פ ו ר ים 1946", גם בדכאו

ובעוד מקומות התקיימו משפטים של מנהיגי הנאצים, יותר זוטרים, מבצעי המדיניות הזוועתית של הנאצים, והרבה מהם נשפטו למות ע"י תליה או ע"י יריה, ורק הצורר הימלר ימ"ש, העדיף להתאבד בכלאו לפני משפטו, ודוקא כששומרי ראשו בכלא היו חיילים אמריקאיים יהודיים, רבים מהם התחבאו ולא נמצאו אלא אחרי הרבה שנים, כמו: אייכמן ימ"ש, [נתלה בארץ] פרנק וביבוב שניתלו בפולין, בגרמניה כולה התנהלה דנציפיקציה והרבה נאצים הורחקו או נפסלו מלשרת במימשל הדימוקרטי החדש, והמנגנון טוהר מנאצים או אוהדיהם לשעבר.

בפורים ערכנו בסנטוריום מסיבה עם רקודים, למסיבה זו הוזמנו גם אנשי הצוות הרפואי ובראשם ד"ר גרבה, ועלי הוטל להסביר לו את מהות חג הפורים, אחרי פורים התקרב חג הפסח הראשון שלאחרי השיחרור, מתוך 11 היהודים שהיו בסנטוריום, 7 נסעו לפסח לקרוביהם במחנה ציילסהיים, ורק 4 יהודים ואני בתוכם, לא היה לנו למי ולכן נסוע לחג ולכן החלטנו להשאר בסנטוריום ולערוך לעצמנו שם סדר פסח, קבלנו מצות, מרור וחרוסת וגם הגדות של פסח מהגוינט האמריקאי, וביליל הסדר אני ערכתי את הסדר כהלכתו, קבלנו גם קופסאות של דגים ממולאים וקופסאות קניידלעך ובשר גם כן מהגוינט, הזמנו לטכס הסדר גם את מנהל בית החולים ד"ר גרבה ושוב הוטל עלי להסביר לו את פשר הטכסים בליל הסדר, והגוי הזה התרשם מאוד, ונדמה לי ששביתי את לבו הערל. אחרי עריכת הסדר ירדנו לחדר האוכל כרגיל ושם קבלנו לארוחת ערב, אטריות מחמץ גמור וכשם שלא שמרנו עד עתה את מצוות התורה, כך גם לא נזכרנו מאכילת חמץ בלילה הזה, כך חגגנו 4 יהודים חולים ביחד עם רופא גוי את ליל הסדר הראשון אחרי השיחרור מהמחנות. אך מיד אחרי ארוחת הערב לקיתי בדכאון חמור ונוראי, יצאתי למרפסת והבטתי השמימה, ראיתי את ליל הירח המלא עם כוכבים מזהירים ונוצצים בשמים, ופתאום בא מתוך תוכי אל תוך עיני זרם שוטף של דמעות שליש ותוך זמן קצר פרצתי בבכי קולני, זה הזעיק את חברי ששאלו לשלומי, אך אני בקשתי מהם לעזבני לנפשי לבדי, וכך המשכתי לבכות במשך כמה שעות ללא הפסקה, ולנגד עיני החלו להיראות כמו בסרט נע: אבא הי"ד עם הקיטל הלבן מסובח על הספה ואמא הי"ד עם שמלה פרחונית חדשה ועם פאה נכרית בלונדינית, זוהרת, כרגיל בלילות חג, ומסביב מסובין כל בני המשפחה, ואבא הי"ד עורך את הסדר בנגון מסורתי ותוך הטעמה והסבר לדברי ההגדה, כוסות יין אדום מבהיקים בזהרם, בתוך גביעי הכסף וכלי הפסח החדשים והיפים על השולחן ואמא הי"ד מגישה את מיטב מאכלי הפסח על השולחן, וכל הזמן שמחזות אלה עברו לנגד עיני, פרצתי בבכי מחדש, לאמור: איפה אני ואיפה כל זה?

הדכאון הלך והתגבר וגם מעין הדמעות התגבר וגם אחרי לילה זה עברו איזה שבועיים שבהם חיפשתי את הבדידות, ולא סבלתי שום קרבה, אף לא של ידידים, וכל הזמן הבטתי בעינים בוהות לתוך איזה מקום נסתר או לתוך עולם זוהר שהיה אך איננו עוד, הלילה הזה היה לגבי ליל שמורים וליל המחשבות הנוגות ולמעשה אז פילסתי לעצמי דרך חדשה, והדרך של אכול ושתה ותהנה, הסתיימה בלילה זה.

מיום זה ועד ליום שחרורי מהסנטוריום ביום 14 ביולי 1946 חייתי תחת הרושם של ליל חג הפסח, וכל הזמן הייתי בבדידות ובדכאון.

השיחרור מהסנטוריום לא השפיע עלי מאומה, להיפך, בתוך תוכי רציתי להמשיך להיות שם, אך יום השחרור הגיע וד"ר גרבה אמר לי שמצב בריאותי השתפר בצורה ניכרת, כשחזרתי למחנה ציילסהיים, קבלתי מהנהלת המחנה דירה [חדר ונוחיות מרוהט יפה], יחד עם חברי לסנטוריום ארטור ארצט.

בתור יוצאי בית החולים קבלנו תוספת מזון ניוחדת שכללה דברים טובים, שומנים ושוקולדות ועם המלצה לעבור בדיקות בקורת כל 3 חדשים. בציילסהיים התחלנו אני וחברי ארצט תחלה לעסוק במסחר, עזר לנו בכך יעקב פרנקל שבאתי אתו יחד מ-ברגן בלזן, הוא כבר היה שקוע במסחר [רוב היהודים שם עסקו במסחר ואחדים אף הצליחו ביותר והתעשרו]. אך אחרי שבוע של עיסוק במסחר נתפס חברי ארטור ארצט עם הסחורה בשוק השחור ונכלא לחודש ימים, עלי היה לנסוע לבקרו ולהביא לו חבילות אוכל, ובגלל הכשלון הזה החלטתי להפסיק מלהתעסק במסחר והתחלתי לחפש עבודה, ואמנם קבלתי עבודה בספריה של הגוינט במחנה, וארצט החל להתעסק במקצועו כספר עד שהיגר לארצות הברית שם היה לו אח.

כשעבדתי בספריה שבה היו המון ספרים, ספרי קריאה וספרי למוד, התחלתי לקרוא ספרים בצמאון רב וממש גמעתי אותם, ספר ליומיים, התודעתי לראשונה לספרות האידיש, לספרות העברית ולספרות העולמית, עקב הקריאה המרובה, רכשתי ידע רב, ונפשי נהייתה לנפש פיזית, כמו כן רכשתי לי הרבה חברים ובעיקר סטודנטים שבקשו קרבותי בכדי לקבל ספרות מקצועית שהייתה למכביר בספריה, עקב כך גם קבלתי מושג במדעים שונים, הסטודנטים באו אלי הביתה, וערכנו ערבים עם מסיבות וסעודות ואף נשפי רקודים ערכנו. חייתי חיי רווקות עליזים, תחלה נרשמתי לסניף "השומר הצעיר" במחנה, שם התקיימו הרצאות פעמיים בשבוע על סוציאליזם ועל המניפסט של קרל מרקס ואנגלס, בהנהלתו של החבר גרשון, אך אחרי כמה חדשים כשנפתח במחנה סניף "תורה ועבודה" נמשכתי אליהם, עזבתי את "השומר הצעיר" ולאט לאט חזרתי אל הדת והמסורת שעליהן חונכתי כל ימי ושממענינותיו ינקתי תורה ושאלתי דעת, היה שם יהודי בשם ר' שמחה שולדנריין, יהודי פקח, תלמיד חכם ואינטליגנטי מאוד, נתקרבותי אליו מאוד, הוא ביקר הרבה בספריה והמליץ בפני על ספרים לקריאה, וממנו למדתי הרבה תורה ודעת. כמו כן פגשתי שם שליחי ארץ ישראל, אחד היה מקיבוץ כפר עציון בשם צבי טילמן ז"ל והשני מקיבוץ טירת צבי בשם יהושע ברוכי ז"ל, לשניהם התקרבותי ולמדתי מהם על החיים בארץ ובעיקר על חיי הדת בארץ ישראל ועל תנועת המזרחי, שלה הרבה קיבוצים ויישובים בארץ, ובעיקר על חיי הקיבוץ חדתי, צבי טילמן נהרג אח"כ בכפר עציון במלחמת השחרור ואילו יהושע ברוכי עבד הרבה שנים במשרד הפנים, ואח"כ נבחר כיור המועצה הדתית בירושלים, לפני כמה שנים נפטר בשיבה טובה.

כמו כן פגשתי בסניף לראשונה את גיסי לעתיד יעקב קריגר, הוא הזמינני אליו הביתה ושם פגשתי לראשונה את רעייתי לעתיד בלה שתחי, תחלה לא חשבתי על שום רומן או נשואים אתה, ולהיפך,

הייתי עדיין קרוב מאוד לאחיות שטחל, ובחג הפסח השני בשנת תשי"ז ערכתי סדר פסח אצלן בבית, הפעם סדר כהלכתו, אך משחו בפנים משך אותי אל ביתו של יעקב קריגר ואל אחותו בלה, [כנראה זיווג מהשמים] וככה לאט לאט התקרבותי אליה והתחלתי לצאת אתה ביחד, בינתיים נודע לי שבת דודתי ריבה רוזנברג חיה בשטוקהולם שבשבידיה, התכתבתי אתה והיא אף שלחה לי הרבה חבילות, בעיקר נהניתי מחבילה שבה שלחה לי מעיל חורפי יפה שממנו נהניתי מאוד, קבלתי גם חבילות מלוסיה ברגמן שבינתיים היגרה לארה"ב.

בתחלת תשי"ח התחלתי לדבר עם בלה על "תכלית" והחלטנו לראשונה על נשואין, אני ספרתי לה על מחלתי וכמו כן הודעתי לה על עניי שאין לי בכלל כסף וכיסי ריק לגמרי. [הבחורות של אז נמשכו רק לבחורים בעלי ממון ועושר] במקום זה קראתי לפניו מחספרים, והמלצתי בפניה על קריאת ספרים בעיקר באידיש, היא לא התרשמה לא ממחלתי לשעבר וגם לא מדלותי ונענתה לי ברצון, ולכן התחלנו שנינו לצבור פרוטה לפרוטה והחלטנו על נשואין, קנינו כמה דברים חיוניים ולבסוף הודענו גם לאחיה על נשואינו, הוא קנה לי שעון זהב מתנת נשואין, ואני בין הקניות הצלחתי לרכוש פמוט של כסף בפרנקפורט לשם הדלקת נרות שבת עבור בלה.

ביום ה' בתמוז תשי"ח [13 ביולי 1948] נישאנו, הרב של ציילסהיים הרב רבינוביץ ערך את החופה, ועשינו מסיבת חתונה מצומצמת בביתנו, ללא אמצעים אבל בשמחה ובתקוה גדולה, מיד אחרי הנשואין החלטנו להירשם לעליה לארץ ישראל שהיתה כבר אז למדינת ישראל מיום ה' באייר, עשינו הכנות לעליה, רכשנו ליפט [ארגז עץ] והכנסנו בו את המטלטלים הדלים שהיו לנו, בעיקר כאלה שקבלנו כמתנות נשואין, ושלחנו לארץ ישראל באמצעות הסוכנות ועל חשבונם. [אפשר היה לשלוח ע"י הסוכנות מטען עד 750 ק"ג אך לנו היה הרבה פחות].

גיסי יעקב קריגר, רעיתי והתינוק יוסי נסעו כבר במוצאי ראש השנה של שנת תשי"ט לארץ ישראל, ואילו אנו התעכבנו עוד קצת ועזבנו את ציילסהיים במוצאי יום הכפורים, בעת היציאה סכום הכסף שהיה בידנו במזומן היה \$24 בלבד ועוד כמה פרנקים צרפתיים, כמו כן תפרנו חליפה עבורי ושמלה לבלה לפני החתונה, ועוד כמה חולצות וזה היה כל רכושנו מלבד המטלטלין ששלחנו כבר עם הליפט, אני ובלה החלטנו יחד שמיום בואנו ארצה, נתחיל בחיים דתיים מלאים ללא פשרות ונקפיד על כשרות ועל שמירת שבת ומועדי ישראל, זרקנו את כל הכלים שאי אפשר להכשירם והכשרנו את הכלים הניתנים לגיעול, כי זאת לדעת, כי בגרמניה למרות שובי לדת ולמסורת עדיין לא כל כך הקפדנו על כשרות ושמירת שבת, ולכן החלטנו כעת שבארץ ישראל נתחיל בחיי דת מלאים.

במוצאי יום הכפורים של שנת תשי"ט, עלינו על אוטובוס שהביא אותנו למחנה מעבר הנמצא ע"י מינכן, שבו רוכזו כל העולים לישראל, שהינו שם במשל 2 ימי חג הסוכות הראשונים והשתדלתי לאכול בסוכה לפחות את הסעודה הראשונה, כמו כן הלכתי לבית הכנסת שם לתפלות חג, ביום ראשון של חול המועד הסיעו אותנו לתחנת הרכבת במינכן, שם עמדה רכבת הכן עם הרבה קרונות ברציף מיוחד ואחרי שעלינו על הרכבת והתמקמנו בה, היא החלה לזוז מערבה לכיוון צרפת, בעיירת

הגבול שבין גרמניה לצרפת "קיהל" נעצרנו כמעט חצי יום ומשם טילגרפתי לפריס לאחותה של בלה , חנהלי ז"ל על נסיעתנו, אח"כ עלינו שוב לרכבת ושוב נסענו לתוך צרפת ועברנו כמעט את כל רוחבה של צרפת, עד שהגענו למחנה הנקרא "דפנה" ששכן 80 ק"מ דרומית מהעיר מרסיי, במרכז הריביירה הצרפתית, בתוך הרים ובין כרמי ענבים ועצי זית ושאר עצים עם נוף נהדר, ע"י העיירה "סלון" ובקרבת הכפר "גרנס" ושם היתה וילה נטושה שנשכרה ע"י הסוכנות ושם השתכנו. הגענו לשם ביום הושענא רבה, לא הרגשנו שם בכלל לא את הושענא רבה ולא את חג שמייני עצרת ושמחת תורה, אך אני בקשתי מהמנהל, שיאפשר לנו לבקר את גיסי יעקב קריגר ורעייתו ובנו ששהו אז במרסיי במחנה "גרנד ארנס" בלב העיר מרסיי. נסענו לשם באסרו חג עם טרמפ מטעם אנשי הסוכנות ונפגשנו עם משפחת קריגר ועם עוד מכירים, לנו שם במשך לילה, ונפרדנו מהם, כי הם היו עתידים להפליג ארצה כבר למחרת, ואילו אנו חזרנו לעיר מרסיי ושם הסתובבנו ברחובות העיר וטיילנו, במשך כל היום, שם קניתי עבור בלה זוג נעליים חדשות. [מכרתי ליהודי קרטון סיגריות אמריקאיות וקבלתי בתמורה חופן של פרנקים צרפתיים] כמו כן קנינו כמה חבילות של תמרים ותאנים מיובשים מתוצרת אלזיר, לפנות ערב נסענו באוטובוס עד לתחנה שמשם יש דרך ושביל למחנה "דפנה", אך תעינו בדרך ולכן חזרנו לכביש ובקשנו טרמפ עד לעיר "סלון", שם מצאנו מונית שבעליה הכיר את המחנה והוא חסיע אותנו למחנה מאוחר בלילה תמורת 2000 פרנקים. במחנה "דפנה" שהינו במשך 6 שבועות עד שעלינו ארצה, וזאת בגלל רצח הרוזן ברנדוט ע"י אנשי לחי בארץ ולכן הופסקה העליה למשך שבועיים, במחנה "דפנה" גרנו כ-10 משפחות בחדר גדול אחד, ממש מטה ליד מטה ללא שום פרטיות, בימים יצאנו לטייל בסביבה שהיתה מקסימה עם נוף משגע, לא רחוק מהמחנה היה מפל מים וטורבינות חשמל ע"י המפל ומסביב היו כרמים ועצי זית לרוב וכל זאת באזור חררי מאוד, הטורבינות ע"י המפל עבדו במשך כל היממה וכל זה השרה רוח של שלווה ורוגע וקסם, עם רומנטיות כפרית, ואני במיוחד נהניתי מאוד מהנוף הזה, בכלל למדתי לאהוב נופים בעיקר כפריים עם טבע עשיר, עצים ופלגי מים.

הגיע היום ועלינו היה לעלות לאניה ולהפליג לחופי הארץ, אנו שמענו כל הזמן על המלחמה, מלחמת הקוממיות המשתוללת בארצנו, ובלבנו פנימה שוב היה פחד מה מפני הבאות, אך התגברנו על הפחדים ולבסוף שמחנו שאנו שמים קץ וסוף לנדודים ונגיע למחוז חפצנו לטוב או חלילה לרע. עלינו על האניה גלילה ביום ששי ה-19 לנובמבר 1948, 3000 איש הצטופפנו באניה שבקושי יכולה להסיע כרגיל רק כ-300 איש, בתא המטען היו מסודרות מטות של 4 קומות, מבלי שאפשר יהיה להרים את הראש, ומבלי יכולת לזוז, מיד עם עליתנו לאניה, הרגשנו כבר אוירת ארץ ישראל, כל השלטים באניה היו כתובים עברית ואנגלית, כמו כן ברמקול שמענו את הצוות מדברים בינם לבין עצמם בעברית, ראינו משגיח על הכשרות וצוות שרובו ככולו היו יהודים. [התפלאתי מאוד מנין ליהודים מקצוע כזה של ימאות] בשני הימים הראשונים האניה שטה על מי מנוחות, אך ביום השלישי אחרי שעברנו את מיצרי סיציליה ומסינה והיינו בלב ים, האניה החלה להיטלטל אנה ואנה, גלים גבוהים

רועשים ומאיימים החלו לשטוף את פני האניה, והאנשים שברחו לתוך בטן האניה החלו לחלות במחלת ים, החלו להקיא, גם אני הרגשתי רע מאוד, לא יכולתי לאכול כלום וראשי היה עלי סחרחר וכבד, אמנם לא הקאתי הרבה, אך הרגשתי היתה נוראה, בלה הרגישה קצת יותר טוב ולכן היא עמדה לידי ונתנה לי לימון בפה, ולא פעם הרגשתי חלחלה בתוך מעי וכובד כזה בראש ובכל גופי שחשבתי שלא אוכל לסבול זאת, הפעם הבנתי את ההפטורה של תפלת מנחה ביום כפור, על הספור של יונה הנביא ועל האניה שחשבה להשבר ושזה הביא את אנשי האניה לתשובה אל ה'. אך גם זה עבר, כי "צרת רבים חצי נחמה" ורוב הנוסעים הרגישו כך, בשני הימים האחרונים שוב הים שקט ולמרות שירדו גשמים קלים, האניה שטה לה על מי מנוחות וללא טלטלות.

בלילה שלפני ה-24 לנובמבר 1948 ראיתי לראשונה קשת בשמים בשלל צבעים מרהיבי עין שהשתקפה במראה הלבנה, היה זה מחזה נדיר ביופיו, כמו כן ראינו מרחוק כנראה, ספינות של חיל הים הישראלי שליוו את האניה שלנו עד לחיפה, כי זאת לדעת כי 7 מדינות ערב לחמו בנו, ובבוקרו של יום ה-24 בנובמבר 1948 ראינו לראשונה את בתיה המבהיקים בלובנס של העיר חיפה, על האניה עלו שוטרי הגבול היהודיים עם מגן דוד על כובעיהם, ואח"כ התחלנו לרדת מהאניה למסוף של נמל חיפה העברי, כשראינו את שוטרי ישראל ואת חיילי צה"ל במדיהם עם מגן דוד התחלנו להרגיש מין רוממות רוח ולב, ולבנו פג בקרבנו, הנה כי כן, חלום בן 2000 שנה התגשם לעינינו, ויש לנו מדינה עברית עם שוטרים וחיילים עבריים משלנו ועם שפה עברית משלנו, ממלכה ושלטון עצמאי וריבוני, לא עוד גויים ששולטים בנו ואנו תלויים בחסדי הגויים, אלא אנו השליטים ולמרות המלחמה עם הערבים שהשתוללה אז בארצנו, הרגשנו מין שמחה עלאית ורוממות רוח..

במסוף הפרידו מיד את הרווקים והרווקות שגויסו מיד לצהל, ישר מתוך הנמל, ואילו אנו בעלי משפחות קבלנו כל אחד תה חם ולחם עם ריבה, זריקות חיסון, תעודת עולה והועמסנו על אוטובוסים אגד ונשלחנו לבית העולים בנתניה.

ער כאן, על ח"י אחרי שנות האימה והמלחמה הנוראה, מיום שחרורי מציחות המות ועד עליית ארצה, היו אלה שנים של אכזבה ודכאון, אך גם שנים של התאוששות פיסית ורוחנית, היו זמנים שבהם שרר הדכאון בח"י ולא ראיתי שום פעם בח"י ההמשך, אבל גם זמנים של שמחה ורצון להתמודד עם אימי העבר ולבנות עתיד יותר טוב ושמח, ולכן נאותי לבנות ח"י משפחה ושבת' לח"י דת ולמוד תורה.

כפי שתיארתי כבר, החורף של שנת 1940-41 היה כבד וקשה מנשוא, [אנשים לא זכרו חורף כבד כזה מאז 1928] ודווקא אז לא היו חומרי הסקה בנמצא בגיטו, וגם הרעב החל לכרסם ולהשתולל, אך בעיקר מתו אנשים לאלפיהם עקב הצינה והקור, אני הייתי בתחלת החורף בקיבוצו של חיים אלתר במארישין, ושם פחות או יותר זכינו לעצי הסקה, פשוט פירקנו את כל הגדרות והמתקנים מעץ, כולל מתקני אשפה שהיו בסביבה ושרפנו באש בכדי להתחמם, כמו כן זכינו למנת אוכל יותר גדולה, אך בגלל שבקיבוץ עדיין שמרנו על כשרות, הרי בעיקר קבלנו לאכול קצת יותר ירקות, והשומן שבא אל גופנו היה רק שמן שחור עם ריח שכיום לא היינו מריחים אפילו אותו, בכל זאת הקור והחורף הכניע אותי, כשיצאתי לעבוד בחוץ ועבדתי בחפירות של שרשי העצים שהיו בבית העלמין היהודי, בכדי שהיו עצים להסקה בגיטו, עבודה זו עבדנו בחוץ בקור של 25 מעלות מתחת לאפס. החלו לקפוא הידיים והרגליים, תחלה לא הרגשתי אותם, אך אח"כ נהפכו לבועות ופצעים עם מוגלה, ובכל יום כשרציתי ללבוש גרביים ולנעול את הנעליים, זה נהפך למבצע בלתי אפשרי כי כל הרגליים היו מכוסים בפצעים מוגלתיים, פצעי קור, עד שבסוף חודש טבת נכנעתי לחורף, והורי באו ולקחו אותי מהקיבוץ הביתה, אך בבית היה יותר גרוע כי בכלל לא היו חומרי הסקה ובכל יום שרפו רחיט אחר בכדי להסיק ולהרתיח קצת מים ולבשל קצת מרק, הקירות היו מכוסים בקרח וגלידי כפור ואני ביליתי את שארית החורף במטה, ואפילו בגדי ששמתי על הכסא נדבקו לכסא בגלל הקור בבית. רגלי היו מלאי מוגלה וכל המשחות למיניהם ששמו לי על הפצעים לא הועילו, ורק בפסח כשהשמש החלה לזרוח ולחמם, יצאתי החוצה ושמתי הרגליים מול השמש, ורק אז נרפאו לי הרגליים, הנה כי כן, קויים הפסוק: "שמש צדקה ומרפא".

בחג הפסח השני בגיטו, עשינו מאמצים לקיים עד כמה שאפשר את מצוות החג, ערכנו סדר פסח, ובמקום יין בישלנו חמיצה מסלק אדום, מצות קבלנו קילו ורבע לנפש, המצות היו שחורות וכבדות, ולפי היתר מיוחד מהרבנים לקחנו קמח שחור, וטיגנו את הקמח במחבת על יבש ורק אחר כך בישלנו אותו. [הרבנים התירו זאת בלית ברירה וכשעת הדחק, המקור להיתר היה כי קמח קלוי אינו מחמיץ] ורק מרור, לא כזכר אלא מרור פשוטו כמשמעו לא היה חסר והיה למכביר, לא היינו זקוקים לזכר.

בכל ימי החג רעבנו ממש, לעומת זאת עדיין היו בגיטו חיי תרבות ודת בצורה מלאה, ואף עתון שבועי באידיש יצא בגיטו והתקיימו הרצאות מענינות, כל זאת בתנאי רעב קשים מאוד, אז עדיין התקיימו בתי כנסת ואף חצרות אדמוורים היו שאצלם התפללו כל אחד לפי נוסח שלו.

הגיע הקיץ, והפעם הקיץ היה נדיב ואדיב, השמש זרחה כמעט בכל הימים והיה חמים למדי, כתוקפו של החורף כך חומו של הקיץ שלאחריו, ובגיטו היו אז 2 בעיות עיקריות: ח ו ס ר ע ב ו ד ה ו ר ע ב בגיטו היו אז הרבה אלמנטים סוציאליסטיים ואף הרבה קומוניסטים היו, והם בעוורונם ראו

ממקור כל הצרות את חוסר העבודה שבכך אשמים כרגיל בעיקר הקפיטליסטים [על איזה עשירים מדובר?] ואנשי המינהל בגיטו]. לא ראו ולא הבינו שכל היהודים ללא יוצא מהכלל, קפיטליסטים כסוציאליסטים, עשירים כעניים, ומהדתיים ותפשיים כולם כאחד נידונו למות ואחת דינם להימחק ח"ו מעל פני האדמה ומהעולם התרבותי] ולכן החלו לתסוס ולהתסיס גופים שונים, והם החלו להפגין ולערוך הפגנות אלימות - לא כנגד הגרמנים ימ"ש חלילה - אלא נגד אנשי המינהל בגיטו ונגד ה"עשירים" כביכול. הגרמנים תחלה הסתכלו בהנאה ושבעי רצון איך שהיהודים בינם לבין עצמם מכים איש את רעהו, אך לבסוף כשראו שההפגנות מתגברות, החלו לפחד שמא יתארגנו גם למרד נגדם, החלו לפעול באלימות, נכנסו עם כמה שיריוניות מלאים בזנדרמים לתוך רחובות הגיטו והחלו לירות על ימין ועל שמאל ללא אבחנה, כמה עשרות יהודים נורו למות, הרחובות התרוקנו מאנשים ואז שקט ושכך הגיטו ואולי רק אז החלו להבין מיהו האויב האמתי.

אני הייתי בקיץ הזה מחוסר עבודה, [רק לפני הסתו נכנסתי לעבוד ב"דספורט" של עור ורצענות] ובתור מחוסר עבודה סבלתי עוד יותר מהרעב המתיש והמציק, כל מחשבותי וכל רעיונותי היו נתונות לשבר רעבוני, ובחלומי הטוב ראיתי איך שאני אוכל רבע ככר לחם בבת אחת, וכך בבקר החמים, יצאתי לרחובות הגיטו, תחלה עברתי ע"י המאפיה הגדולה שאפתה לחם עבור הגיטו ומבחוץ הרחתי לתוכי את ריחו הנפלא והנעים של אפית הלחם, יכולתי כך לעמוד שעות על גבי שעות ולהריח כאילו היה זה ריח בשמים מור ולבונה, אח"כ ללא שום תועלת וללא שום מטרה מעשית, לטייל ברחובותיה של קצוי הגיטו, הסתכלתי לעבר הרחובות שמחוץ לגיטו, וראיתי שם עולם אחר, ראיתי אנשים מלובשים יפה מטיילים ומביאים אוכל מהחנות וחשבתי זאת כאוטופיה וכאילו דבר זה נמצא מעבר לים או בשמים, ולא חלמתי אפילו בחלום הכי טוב שאוכל אי פעם להכנס לחנות ולקנות אוכל כמה שרוצים, כל תשוקותי ומאויי היו רק שנקבל חלוקה של חצי לחם וכמה ק"ג תפוחי אדמה ונוכל לבשל מרק טוב רק של תפוחי אדמה ועוד לקנח את המרק בלחפ אף כשהוא שחור. עברתי ליד מוסדות הגיטו כמו הדואר, שעדיין פעל בתקופה ההיא עד סוף שנת 1941, ראיתי איך אנשים מקבלים חבילות מזון מהאזור הרוסי של פולין [גרמניה ורוסיה עדיין חיו בשלום]. וקינאתי בהם בכל לב, וכך בהליכתי נקלעתי לבית הכנסת של רחוב לגיבניצקה מספר 19, שם היה בית הכנסת המרכזי של הגיטו [היה לפני המלחמה בית החסידים של חסידי קוויניץ] שם אמרו תחלים בצבור במשך 24 שעות ביממה מחוץ לזמני התפלה של שחרית, מנחה וערבית, כמו כן היו שם עוד ספרים שונים, כמו ספרי תלמוד ופוסקים, תחלה אמרתי תחלים בצבור עד גמירא, ואח"כ ראיתי שעדיין יש הרבה זמן, ואין אני רוצה ללכת הביתה, בית ריק מאוכל וכשאני רעב מאוד, ולכן הוצאתי גמרא והתחלתי ללמוד, תחלה זה לא הלך כל כך בגלל הרעב שהציק לי מאוד ובפרט כשראיתי שמישהו מכניס איזה דבר מאכל לפה, הסתכלתי עליו כמו על רוטשילד וממש בלעתי רוקי בצער ובבושת פנים מפאת חמת הרעב, אכן "טובים חללי חרב מחללי רעב" כפי שכתב המקונן, אך אח"כ התגברתי והתחלתי לטבוע בים התלמוד, נכנסתי עמוק לסוגיות של אביו ורבא והתעמקתי בהן וצללתי בים התלמוד עד שהדבר השכיח ממני את הרעב לגמרי, ורק בשעה מאוחרת כשהחלו להתפלת מנחה וערבית, הצטערתי

להפסיק את הלמוד [הייתי לומד ככה בלי הפסקה ובנגון הגמרא עד כלות הנשמה] אכן "לולא תורתך שעשועי אז אבדתי בעיני", ובכן הצטערתי להכנס שוב למציאות של רעב ומצוקה, אחרי תפלת מעריב, הלכתי שוב הביתה ושוב עם מחשבות שוא שאולי בהגיעי הביתה, יהיה על השולחן קצת מרק של תפוחי אדמה ולחם, אולי, אולי ? בדרך הלכתי וראיתי שמטעם שלטונות הגיטו אנשים [במקום סוסים] הובילו עגלה עם כרוב, ושמתי לב איך שעלה של כרוב שהיה מלא בבוץ של אופני העגלה ודרוס מרגלי האנשים, נפל על הקרקע, בשקט הרמתי את העלה ונתתי לתוך פי ולעסתי את העלה ושיני חצצו מהעפר, לקיים מה שנאמר "זיגרס בחצץ שיני, הכפישני באפר" ו"האמונים עלי תולע, חבקו אשפתות, והאוכלים למעדנים, נשמו" [איכה א'], בהגיעי הביתה, פגו כל חלומותי ושוב נכנסתי למציאות, כי אין בבית כלום מחוץ למלח וסבון, ועלי ללכת ולשכב על מטתי שוב רעב ונכלם ולצפות ליום נוסף שאולי יביא בחובו דברים טובים לפחות בתחום השקטת הרעב הקשה והמציק מכולם. וכך הגיעו ימים נוספים, ימי הקיץ של שנת 1941 יירשמו כימים של רעב שכירסם בכולנו מחוץ לאלה שישבו על יד סיר הבשר של החלוקה, שלהם היה קצת יותר קל.

בסוף הקיץ, החלו להתארגן בגיטו בתי חרושת [רעסורטן בלעז] מכל הסוגים ובכל המקצועות, ויהודים החלו לעבוד בהם, בזמן העבודה קבלו העובדים תחלה מנת לחם וזקניק ואח"כ רק מרק, וזה עזר להם מאוד, עד שלקראת החורף של שנת 1941, כמעט כל היהודים כולל בני נוער עבדו בבתי חרושת למען ה"ועהרמאכט" הגרמני שהיה אז זקוק מאוד לאספקה ולכוח עבודה, עם פרוץ מלחמת גרמניה עם רוסיה במבצע "ברברוסה" בסוף יוני 1941, אך בדיקו אז החלו הטרנספורטים הראשונים להישלח למחנה ההשמדה של חלמנו, מבצע שנמשך עד תחלת 1942 ושבם נשלחו למחנה ההשמדה חלמנו קרוב ל-60000 יהודים משפחות שלמות ובהן הרבה מהמשפחות שלי, כמו: דודי, לייבוש שטכלברג וכל בני משפחתו, דודי, אביגדור מאיר סגל וכל בני משפחתו הענפה ועוד... באותו זמן הוכנסו לגיטו כ-40000 יהודים, רובם מהעוירות הסמוכות ללודז' ומיעוטם יהודים מגרמניה, אוסטריה וצ'כיה. ואמנם בקיץ 1941 ניסו הגרמנים לחסל את היהודים שבגיטו ע"י רעב ומצוקה, ובקיץ נפטרו עשרות אלפים ממגיפות ורעב ואילו בסתו של 1941 החל הגירוש והשמדתה של יהודי לודז' ע' חניקה בגאזים במחנה הידוע לשמצה, מחנה חלמנו. גיטו לודז' היה נקרא בפי הגרמנים כ"קראפירונגס לאגער" [מחנה שגועים בו ברעב], ואילו על מחנה חלמנו נודע לי רק אחרי השחרור, במחנה הזה לא היו מתקנים מיוחדים, אלא שיהודי לודז' והסביבה הובאו לשם במשאיות גז וכשהגיעו לשם כבר היו חנוקים למות, צוות קטן של יהודים עסק שם בחפירות של בורות גדולים ועמוקים שלשם נזרקו כל הגויות מהמכוניות ואז שפכו נפט על הגויות והציתו אותם עד שנשרפו שם, הנה מי כן עברו יקירנו הי"ד את 4 מיתות בית דין, סקילה, שריפה הרג וחנק, "ארץ אל תכסי דמם וה' ינקום דם עבדיו השפוך".....

מעובדי המחנה לא נשאר איש, כולם חוסלו, מחוץ ל-2 יהודים שהצליחו להתחמק ולברוח והם סיפרו לעולם על הזוועות שבמחנה זה, נוסף לידיעות על המחנה שנתקבלו ע"י פולנים שהתגוררו בסביבה. המשלוחים מהגיטו למחנה ההשמדה חלמנו, נמשכו עד לסוף החורף של שנים 41 ו-42 ואז באופן פתאומי הודיעו הגרמנים שהמשלוחים הופסקו, יהודי הגיטו המעונים והרעבים, נשמו קצת לרווחה,

ופרשנים שונים כבר פירשו הודעה זו כתחלת הסוף שמשום מה בושש לבוא, וכפי שראינו אח"כ, זאת היתה רק הפוגה קצרה בין פורענות לפורענות שאח"כ היתה פי כמה גרועה, אך לכך תיאור לחוד. אך למרות שהיהודים בתוך הגיטו לא ידעו לאן מיועדים המשלוחים, הרי כל אחד הרגיש וחש שהמשלוחים האלה, לא מסתיימים בטוב, אמנם כלפי חוץ כולם דברו על כך שהמשלוחים בודאי הגיעו לאיזה מחנה עבודה ואחרי המלחמה נתראה שוב, אך בפנים ובתוך הלב פנימה כירסם הספק וכל אחד חשב על השמדה, למרות שלא רצו להוציא מהפה מלה איומה כזו כמו **ה' ש מ ד ה'** וגם לא העלו על דעתם מדה כזאת של השמדה, אך בכל זאת חשדו ובפרט כשהחלו להגיע לגיטו משלוחים של בגדים שונים שלפעמים היו מלוכלכים בדם, הרי המחשבה על השמדה התגברה, ולכן גם בזמן ההפוגה ראית על פניהם של היהודים המעונים והכחושים, מין ארשת פנים של שמחה ושביעות רצון, כאילו נאמר למלאך הרף... אך כאמור, הפוגה זו התקיימה רק לתקופה קצרה מאוד, מלאכת ההשמד של הצורך טרם הסתיימה, וכל עוד יהודי כלשהו חי עלי אדמות, הרי הצורך המרושע מכל, חשב איך להשמידו.

להלן ברצוני לספר על הדרך שבה הושמדו ע"י הצוררים הנאצים ימ"ש, הורי הקדושים ותיקרים הי"ד. כידוע, בתחלת ספטמבר 1942 [זה היה אחרי פטירת אחי משה יעקב ז"ל, שגוע מרעב בגיטו] הוכרז עוצר בית בגיטו ל-6 ימים, כולם היו צריכים להסתגר בבתיהם, אין יוצא ואין בא, ואף להסתכל דרך החלונות לרחוב היה אסור, ומי שהעז להפר את העוצר נורה למות מיד.

העוצר החל ביום א' ואנשי ה-"רולל-קומנדו" של הגיסטפו, נכנסו לגיטו, וביחד עם אנשי המשטרה היהודית בגיטו, הלכו מבית לבית, כל אנשי הבית היו צריכים לרדת לחצר, 2 גרמנים הלכו לבתים ו-וידאו שאף אחד לא לא נשאר ולא הסתתר בבית. בחצר הגרמנים ערכו סלקציה "מי לחיים ומי למות", חלקם בעיקר הצעירים והבריאים נשלחו חזרה הביתה, ואילו השאר בעיקר, הזקנים והחלשים נלקחו לרחוב והועמסו על עגלות שעמדו הכן והובאו למקומות ריכוז בגיטו שהיו שמורים מבית ומבחוץ, ע"י אנשי גיסטפו, ותוך יממה הוצאו משם במכוניות משא גדולות לאי שם שאח"כ נודע לנו שהובלו למחנה ההשמדה חלמנו, בו ביום הומתו בגאזים ונשלחו לשריפת הגויות והאפר נקבר במקום, ב-6 ימי העוצר נלקחו והושמדו בצורה כזאת בחלמנו כ-70000 יהודים.

ביום שלישי בבקר הגיעו המחבלים הגרמניים לביתנו ברחוב "לוטומירסקה" 43, שמנו קצת אודם על לחיי הורי בכדי שייראו קצת יותר צעירים, וכשבחצר צעקו ברמקולים, כ ו ל ס ל ר ד ת, ירדנו כולנו, הורי, אחיותי ואני, ראיתי איך שהגרמנים סחבו כמה אנשים שלא ירדו ושנמצאו מוסתרים בביתם ישר החוצה אל העגלות, המחבלים פנו קודם אלי [עמדתי בצד] ואמרו לי לעלות הביתה, עליתי במדרגות וחכיתי לשאר בני המשפחה, והנה הגיעו גם אחיותי, חיכיתי עוד קצת להורי, אך הם לא הופיעו, כשעליתי נכנסתי ישר לבית שכננו, מנחם קמפינסקי שחלון ביתם פנה לרחוב, הסתכלתי

דרך החלון וראיתי איך הורי מובלים ומועמסים על העגלות, התחלתי לצעוק לעברם: **אבא, אבא**, בבחינת אלישע הנביא שצעק לעבר מורו ורבו אליהו הנביא כשעלה בסערה השמימה "א ב י א ב י", רכב ישראל ופרשיו" באותו רגע שמע אותי הגרמני ששמר ברחוב, הוציא אקדחו וירה לעברי, אך ממש באותו רגע נכנס שכננו מנחם קמפינסקי וכשראה אותי עומד ליד החלון וצועק ומסתכל החוצה, נבהל, וניגש חיש מהר וסחב אותי בבגדיי פנימה הביתה, הכדור שנורה לעברי פגע בשערות

ראשי, עשה חור בתקרה ונפל על המטה שעמדה שם. [את הכדור שמרתי למזכרת עד הגיעי לאושוויץ] אח"כ נכנסתי הביתה ובמשך כמה ימים הסתובבתי כסהרורי, לא רציתי לאכול ולא רציתי לשתות, גם לישון לא יכולתי, אחיותי ניסו לעודדני אך קשה היה לי על הלב. ביום חמישי אחה"צ, אחרי שהמחבלים הגרמניים סיימו את מלאכתם הבזוייה ועזבו את הגיטו ומותר היה לצאת לרחוב, ניגשנו אני ואחיותי אל מקום ריכוזם של המגורשים, היה זה בית חולים לשעבר ברחוב דרבנובסקה, מסביב לבית החולים היתה שמירה מוגברת של אנשי ס.ס. ומשטרה צבאית גרמנית, נעמדנו מרחוק, ופתאום ראינו את אמא הייד עומדת ליד הגדר, צעקנו לעברה והיא נפנפה לנו בידיה וצעקו, "ילדים הצילו אותנו מפה" אך לא היה לאל ידנו להושיע, בערב נפגשנו עם בת השכנים שלנו משפחת יודלביץ, גם הוריה נלקחו יחד עם הורינו, היא עבדה כאחות באותו בית חולים והיתה צריכה להכנס בלילה זה למשמרת עבודתה, היא הבטיחה לעשות משהו בפנים על מנת להחביא ולהציל את הוריה והורינו, כל הלילה ציפינו ליד השער לבואה חזרה מהעבודה בבית החולים, לפנות בקר הופיעה האחות, היא פרכה את ידיה ואמרה שלא יכלה להושיע כי באותה לילה נלקחו גם הוריה וגם הורינו למכונת משא שהובילה אותם לחלמנו.

כפי שנודע לי אחרי המלחמה, חלמנו היה מתנה מות, ואף שריד לא נשאר מהמתנה הזו חוץ מ-2 אנשים שנשארו דרך נס והם סיפרו פרטים על המתנה הזו, הם סיפרו שאחרי שמכונות המשא הגיעו לשם, סגרו אותם והכניסו בפנים גז מרעיל ומחניק, ולאחר שנחנקו למות, שפכו את הגויות לתוך בורות עצומים, שפכו על הגויות נפט ובנוזל ושרפו את הגופות.

כך, כמות נבל, נחנקו ונהרגו הורי ומורי הקדושים והטהורים על קידוש השם, ה' ינקום דמם הקדוש והטהור וארץ אל תכסי דמם, וזכרם לא ימוש מפני, ומפי זרעי ומפי זרע זרעי לעולמי עד.

היום ואותו יום ששי היה ערב ראש השנה תש"ג, קבעתי את יום הזכרון לאבא ולאמר את יום א' דראש השנה. בשני ימי ראש השנה של שנת תש"ג התפללתי מול ביתנו אצל רב שערך מנין בסתר בביתנו ושפכתי את שיחי ולבי ועיני זלגו דמעות שליש לפני בורא העולמים שיאמר לצרותינו די, ויושיע את עמו מהגדול שבצוררי היהודים בכל ההיסטוריה של עמנו.

אח"כ לקח עוד שבועות רבים עד שהתאוששתי וחזרתי לאיתני, באותו הזמן ביקשתי את נפשי למות, גם העידודים החמים של אחיותי הי"ד לא עזרו בהרבה, כי ידענו בלבנו גם אני וגם אחיותי כי זהו הסוף ושלא נזכה לראות שוב את פני הורינו היקרים.

י' זכרם ברוך לער ת.ו.צ.ב.ה. אמן.

על מנת להשלים את הדף, אביא להלן את שמות קרובי שניספו במחנה הזה ושנפטרו אח"כ בארץ:

1. דודי אביגדור מאיר סגל, רעיותו וכל משפחתו הענפה
 2. דודי לייבוש שטכלברג, רעיותו, דודה רבקה וכל בני משפחתם.
 3. דודי שמואל סגל, רעיותו ובנם יחידם
 4. אחות אשתי, חנה ברכה קליינמן שנפטרה ביום כו' בסיון תשל"ח.
 5. גיסי [רעיית גיסי יעקב קריגר שיחי] גולדה זהבה קריגר נפטרה ביום כה' בשבט תשמ"א
 6. בני דודי 3 האחים מליניאק שנפטרו בארץ אחרי שניצלו מהשואה האיומה.
- שהיו לי ולכל בני משפחתי למליץ יושר ולכל עם ישראל א מ ך ן ו א מ ך ן.

תיאור ימי שהותי בפלונת אושוץ

הרבה מלים כבר נכתבו, והמון תיאורים כבר ניתנו, וגם הרבה סרטים כבר הוקרנו על הנושא הזה ששמו אושוץ. וכל אלה מנסים לשחזר ולהחדיר לתחושת הקוראים והצופים של היום, מקצת מן המקצת של תחושת אושוץ. אינני בטוח אם כל אלה הצליחו להחדיר למוחו של איש רגיל, [שלא חי בפלנטה הזו] שחי בתנאים רגילים, תיאור ואף הזעיר ביותר בצורת מיקרו, של המחנה הארור הזה ששמו אושוץ, מאידך, גם בעצמי איני יכול להבין, איך מוח אנושי [ואף כשהוא מוח מטומטם של גרמני] יכול היה להמציא וליצור מין גיהנם כזה עלי אדמות ששמו אושוץ. כל התיאורים שקראתי בילדותי בספר "צאינה וראינה" של אמי הי"ד על מלאכי חבלה ועל רשעים שניצלים בגיהנם, מחוירים לעומת המציאות - שלצערי הייתי לה עד- של אושוץ.

ובכן הנני יודע מראש שכל התיאורים שאנסה לתת להלן, על הקורות אותי במחנה הארור הזה שהנו בור שחת ליצורים, לא יתמצנו אף בתמצית של התמצית את האמת הטהורה על מחנה זה, שבכלל בחיים של היום קשה לתאר זאת בכתב, כי אמנות הכתב טרם הגיע לשלב כזה של התקדמות שתוכל לתאר חיים מעין אלה, אבל פטור בלא כלום אי אפשר, ולכן אנסה פשוט לכתוב פרטים פרוזאיים ביותר, ובטוחני מראש שהקורא לא יוכל להבין את האמת של בין השורות.

ובכן ביום ה-20 לאוגוסט 1944, אחרי רדיפות ואחרי שהסתתרנו במשך כמה ימים במקומות שונים בגיטו לודז' שהלך והצטמצם, ואחרי שהרעב החל לפגוע בנו, ואחרי שמקומות המסתור הלכו ואזלו, החלטנו אני ואחיותי להתייצב למשלוח מהגיטו, אתנו היו עוד 3 משפחות, משפחת בייזר, משפחת שנור, ומשפחת גבהרד, הנשים במשפחות אלו היו אחיות ממשפחת בורנשטיין המפורסמת בלודז'.

טרם ידענו אז, שהמשלוחים מיועדים לאושוץ, וטרם ידענו אז על המשמעות של אושוץ, ולכן התייצבנו בשוויון נפש ברחוב קרבייצקה מספר 19, שם נתנו לנו, אוכל, לחם וריבה, לקחנו אתנו גם חבילות של בגדים וחפצים אחרים, היו אנשים שלקחו אתם אף את כלי המטבח, בטענה כי הם נוסעים למחנה עבודה עם המשפחות, [כך רומינו והתבלבלנו] אני לקחתי אתי את כתיבי היד של סבא ז"ל, שהיו בו חידושים על התורה וגם שו"ת על השי"ס 4- חלקי השולחן ערוך, הכל פרי עטו של סבא ז"ל, אבי אבא הי"ד, וגם הגלויות שנשלחו בזמנו ע"י סבא לאבא והם היו מלאים בדברי תורה, אח"כ הובלנו לחשמלית מיוחדת שהובילה אותנו ל-מרישין עד לרכבת משא שעמדה שם הכן.

המקום שרץ גרמנים אנשי ס.ס. שהאיצו בנו לעלות על הרכבת, בתוך כל קרון דחסו 70 איש כולל נשים וטף וגם זקנים וזקנות, בתוך הקרון התמקמנו ע"י האשנב שהיה מסורג בתיל דוקרני [אני ו-2 אחיותי הי"ד] וקודם כל התחלנו לאכול את מה שקבלנו ברחוב קרבייצקה בכדי להשקיט את הרעב, בדיוק בשעה 2 בצהריים סגרו את הקרונות בצורה הרמטית, ואח"כ בשעה 3 בדיוק הרכבת החלה לזוז, לאט לאט יצאנו את העיר לודז' שבה נולדתי, בה גדלתי ובה התחנכתי, לצמיתות שלא על מנת לחזור אליה, כפי שאכן אח"כ התברר,

הרכבת זזה מערבה, ולומר את האמת, שלמרות התנאים הפיסיים הקשים, והצפיפות הנוראה ברכבת, שמחתי בלבי [כי טרם ידענו ולא עלה על דעתנו לחשוב על יעד שכזה ששמו אושוץ] לצאת מהחסגר הרב שנתי ששמו גיטו לודז' ולצאת קצת למרחב, קיוונו שנגיע למקום חדש, יותר טוב והעיקר שנוכל לאכול לחם לשובע. בדרך עברנו על פני עיירות וערים וראינו דרך האשנב, כי אנשים

מנהלים עדיין חיים נורמליים, מחכים לרכבת שתסיע אותם למחוז חפצם, קינאתי בהם בכל לבי וגם קיוונו שבמקום החדש שנגיע גם אנו נהיה קצת יותר חפשיים, המרחבים החקלאיים וכרי הירק שראינו בדרך, החדירו בנו תחושה של חופש ודרור וטבע ירוק, הגיעה הלילה, לילה יפה שבה זרחה הלבנה ובשמים נראו כוכבים נוצצים, בתחנה של העיר מיסלוביץ, ששם קיימת הסתעפות של רכבות, נעצרנו קצת, ודרך האשנב ראינו תחנת רכבת פולנית רגילה טפוסית, מוארת באורות חשמליים, ואנשים מלובשים יפה חיכו בתחנה, מרחוק ראינו גם רחוב בעיר זו, הכל מתנהל כרגיל, ולמה רק אנחנו, סובלים מרדיפות ונגישות וחיים של אי בטחון, חיים שלעומתם כלב נרדף חי כמו מלך, אכן הסתר הפנים של הקב"ה היה רב מאוד, ולא רצינו לחשוב על כך יותר מדי, פן נבוא ח"ו לידי הרהור.

בתוך הרכבת שמו דלי בפנה, ששם עשו את הצרכים, כל 70 הנוסעים, והקרן היה מלא ריחות צחנה, כי לרוקן את הדלי, אפשר היה רק בעת נסיעת הרכבת.

אחרי חצי שעה של חניה במיסלוביץ, המשיכה הרכבת ביתר מהירות, כאילו שהיא ממחרת, כי חבל על כל רגע, אכן המלאכה היתה עוד רבה, כי בגיטו לודז' עדיין נשארו קצת יהודים, ובכלל, חבל על כל דקה של מלאכת ההשמדה של העם היהודי.

בהתקרב הרכבת - סמוך לשעה 1 אחר חצות בלילה - לאושוויץ, הסתכלנו דרך האשנב וראינו מרחוק אורות חזקים עם גדרי תיל, כמו בתוך חלום בלהות ראינו מרחוק גם דמויות מתהלכות לפנים מן הגדר והיו נראים לי כמשוגעים, הלבוש שלהם, וראשים מגולחים ללא שערות, גרמו לנו לאמר, מה!! הביאו אותנו לבית משוגעים? כמו כן שמענו מרחוק צעקות וצריחות היסטוריות, ובלילה הם עשו רושם מפחיד ביותר, מצד השני ראינו ארובות שיוצא מהן עשן סמיך, חשבונו שכנראה יש כאן גם בתי חרושת ואולי גם בית משוגעים? על כל מיני דברים חשבנו, רק על כך שכאן בעצם בית חרושת בעל קנה מדה גדול להשמדת עם ע" חניקה בגאזים ושריפת הגויות, על כך לא פיללנו ולא עלה על לבנו ועל מחשבותנו בכלל, על שטן כזה ועל מיתות משונות כאלה לא העזנו אפילו לחלום, ואפילו אם היו מספרים לנו מקודם את האמת, לא היינו מאמינים, והיינו רואים בכך ספורי זוועה בדויים ללא שמץ של אמת, וזאת לדעת כי מאחורינו היו כבר 5 שנות סבל וגירושין, רעב, עבודות כפיח והריגות בגיטו לודז', בכל זאת לא היינו מאמינים למין חרושת כזו של השמדה, אבל אני יכול להבטיחכם, כי אכן הכל אמת לאמתו ואף למעלה מכך.

אכן האדם הגרמני, בעל התרבות הגבוהה ביותר, הגיע לשפל כזה של אכזריות בהמית ופרימיטיביות, הכל בגלל שהתרבות היתה ללא אמונה בבורא עולם ובתורתו, וכאן ראינו מה זה תרבות ללא תורה.

ובכן לאט לאט נעצרה הרכבת כליל, בחוץ שמענו צעקות בגרמנית, ולנו נאמר לא לזוז עד שיאמרו לנו מה לעשות, ובכן בלילה שבין ה - 20 לבין ה - 21 לאוגוסט הגענו למקום הארור הזה ששמו אושוויץ, אחרי חצי שעה של המתנה פתחו את הדלתות של הקרונות ואנשים מלובשים בפסים של שחור לבן כמו זברות החלו לצרות, "להשאיר הכל ולרדת!!" השתמשו גם בפרגולים בכדי להאיץ באנשים לרדת, היו אלה אנשי "קנדה" אסירים ותיקים [ביניהם היו גם יהודים] שרכשו להם זכויות מיוחדות, והיו עובדים בחורדת ה"משלוחים", תוך כדי הורדת האנשים בכוח ובמכות רצח, צעקו שיתנו להם שעונים, טרעות זהב ועוד דברי ערך, כי אנו ממילא מיועדים לתנור, ותוך כדי אמירה זו

הצביעו לנו על העשן הסמיך השחור שיצא מהארובה מרחוק, ואמרו, מחר יהיה מכם אפר, ועשן שריפתכם תצא מארובה זו, ברור שמצב פתאומי כזה, הביא אותנו לידי בלבול חושים ואמנם השארנו הכל מאחורינו, והיו הרבה אנשים שמסרו להם את שעוניהם ותכשיטיהם. אני ואחיותי לקחנו אתנו את הלחם שנשאר לנו ואת הנעליים, ואני לקחתי אתי גם את כתבי היד של סבא ז"ל, ואת השאר השארנו מאחורינו. ברדתנו מהקרן ראינו שאנשי ה"קנדה" ואתם חיילי ס.ס. עורכים שורות של גברים לחוד ונשים עם ילדים לחוד, וכאן נפרדתי מאחיותי הי"ד, תוך תקווה שבקרוב נתראה שוב. אני נצמדתי ל - 3 הגברים של המשפחות, בייזר, שנור וגבהרד, אחותי רויזה הי"ד עוד צעקה מרחוק שאשמור על עצמי ואח"כ לא ראיתיה יותר. כשעמדנו בתור עברנו ע"י איש ס.ס. שאח"כ התברר שזה היה ד"ר מנגלה ימ"ש הידוע לשמצה, ועם פנס כיס ביד האיר את פני האיש שעבר בפניו וערך סלקציה ראשונית, כל מי שנראה לו זקן, ילד או חולה שלח אותו לתור נפרד בצד שמאלו, והשאר המשיכו לצעוד קדימה, בתור הנשים הסלקציה היתה יותר קלה עבורו, כי כל אשה עם ילד או ילדים נשלחו מיד לתור השמאלי וגם נשים מבוגרות וחולות נשלחו לאותו תור, השאר נשלחו קדימה, הספקתי עוד לראות מרחוק שאחיותי הי"ד המשיכו בתור קדימה, היינו, עברו את הסלקציה בשלום. גם אנו ארבעתנו עברנו סלקציה זו בשלום, ולכן המשכנו לצעוד קדימה, אך הנשים הלכו בכביש אחר המוביל למחנה הנשים ואנו המשכנו למחנה הגברים, וכך נפרדנו ממש מהאהובים שלנו, התור השמאלי המשיך לצעוד בשביל צדדי וכפי שאח"כ נודע לנו, הובלו ישירות לתאי הגאזים לשם חניקתם ואח"כ למשרפות לשם שריפת גויתם, בין החניקה לבין שריפת הגויות עבדו צוותות מיוחדים שעבדו בהורדת משקפיים, טבעות זהב, שיני זהב ושאר דברי הערך, כולל שערות, מעל גופות הנחנקים, באותו זמן מכונות המוות עבדו במלוא נקיטור ובכל יממה נחנקו כ - 80000 איש ויותר.

אנו המשכנו בדרכנו עד שהגענו לצריף עץ גדול מאוד, הוכנסנו לתוכו ונצטוו להפשיט את כל הבגדים ולהשאירם בצריף, מותר לקחת אתנו רק את הנעליים. לפני ההפשטה נאם בפנינו שוב קאפו יהודי שקראו לו בשם גנאי "דער מגיד" הוא איים עלינו שאם לא נמסור כעת את כל דברי הערך שעוד נשארו למישהו, אחריתנו מרה ונוראה, ושבל נתחכם ולא נבלע יחלומים או זהב כי יעשו לנו צילומים ובדיקות של הגוף ובתוך הגוף ועל הגוף ואם ימצאו אצל מישהו דברי זהב או יחלומים אחת דינו למות ויירה מיד. בשל איומים אלה נקרא "דער מגיד". אחרי שהופשטנו (והפעם, לצערי השארתי את כתבי סבא ז"ל שם לצמיתות) הוציאו אותנו מהצריף כשאנו ערומים כביום הוולדנו לרחוב, ובדרך שוב עמד ד"ר מנגלה ימ"ש וערך סלקציה שניה, כל אחד עבר בפניו ערום והיה מוכרח להרים ידיים ורגליים, בכדי שיבדוק טוב טוב אם לא מתחבאת לו איזו מכה או פצע או מחלה או מום וסתם, אם הם לא רזים מדי, כל אלה נשלחו שוב על ידו לתור מיוחד שהלך שוב ישירות לתאי הגאז, השאר הוצעד קדימה, - אז נלקח מבינינו ר' אלתר שנור שהיה לו פצע ביד הימנית, היה זה יהודי סופר ועתונאי שכתב מאמרים בעתון האגגודאי של ורשה, תלמיד חכם גדול וירא שמים, אחרי המלחמה הייתי עד למען הסר עגינות מאשתו שנישאה בשנית לגיסה עוזר גבהרד שהמשיך אתי יחד בכל המחנות, שמה זלטה, היא אף ילדה 4 ילדים, ואנו בקשר אתם עד היום - ..

אנו הוצעדנו קדימה הכל בלוי גידופים, קללות ומכות, וכמו שאנו ערומים הובלנו לחדר עם מקלחות. בתוך המקלחת ערכו אתנו משחקים סדיסטיים, תחלה קלחו מים קרים מאוד, אח"כ ממש

מים רותחים ושוב קרים וכך חוזר חלילה, והכל לשם שעשוע סדיסטי, בפנים גם חוכו אנשים במכות רצח, והיו כמה שהתעלפו מהמכות והשעשועים ואלה נלקחו מיד החוצה ישר לתאי הגאזים.

פתאום נכנס איזה קאפו עם צנור מים של גומי והשפריץ עלינו קילוח של מים קרים מאוד, אח"כ ראה אחד שהיה כנראה אויבו מהבית והוא החל להתעלל בו הוא הרביץ לו מכות אכזריות עם צנור הגומי שבידו על פני גופו הערום עד כדי עילפון וזוב דם, הוא הוצא משם ללא רוח חיים, כי הקאפו הרביץ בו כל עוד נפשו בו ללא רחמנות, אח"כ התברר שהאיש הזה היה שוטר יהודי בגיטו לודז' והקאפו כנראה סבל ממנו בגיטו, ומצא כאן מקום לנקום בו נקמה אכזרית, הנה כי כן, התקיים מאמר חז"ל: "על דאטפת אטפוך וסוף מטיפייד יטופון" כי ברור כשמש שגם הקאפו לא ישאר בחיים וגם לו יהיה סוף מר ונמהר

אחרי שעשועי המים במקלחת, הובלנו שוב ערומים והפעם גם רטובים עד לצריף גדול, שם ישבו שורה של ספרים וכל אחד עבר תספורת בכל חלקי גופו, לא נשארה אף שערה אחת בגוף, ואף בחלקים האינטימיים ביותר של הגוף גילחו את השערות וכל זאת נעשה תוך ברוטאליות, השמצות ודחיפות גסות, כשצריך היה להתכופף לשם גילוח, נתן מכה חזקה על השכם וצעק " התכופף יה - חתיכת טינופת יהודית וכו' ". אחרי התספורת נכנסנו לצריף שני ושם היו מונחות ערימות של בגדים וע"י כל ערימה עמד קאפו וכל אחד קבל חתיכת בגד, למעשה קבלנו: גופיה, תחתונים, כובע ברט וחליפה קלה עם פסים, הגודל בכלל לא התאים וכך יצא שגדול קבל בגדים קטנים וקטן קבל בגדים גדולים מדי וכולם היו נראים כליצנים, מגולחי ראש למשעי ועם בגדים כאלה היו נראים כמו אסירים מתקופת הביניים, משם יצאנו ולקראת סוף היום של ה - 21 באוגוסט 1944 הובלנו כולנו דרך ארוכה עד שהגענו לבלוק מספר 13 של "לאגער צ.", שם עמד כבר מוכן ה-"בלוק עלטעסטער" ראש הבלוק, גוי פולני מאזור קרקוב, כנראה גם אנטישמי מובהק וההתעללויות בבלוק רק החלו, אך תחלה נעמדנו ברחבה שלפני הבלוק לשם "צייל - אפעל" ז.א. מסדר ספירה, נעמדנו בחמישיות כמו חיילים ועשו אתנו תרגילי סדר, כמו: דום, נוח, התכופף, הורד כובע, קום, ושוב דום, נוח וחוזר חלילה, תרגילים אלה נערכו בכל בקר וערב ע"י הבלוק ותוך כדי קללות, השפלות וגידופים כמעט במשך שעה, עד שבא איזה קצין ס.ס. שספר את החמישיות ורשם בפנקסו ואז שוחררנו מהענוי הזה ששמו "תרגילי סדר", אח"כ קבלנו, חתיכת לחם שחור ודביק וחתיכת סוכר וקפה שחור מר, אך את הקפה חילקו בכלי גדול, ראש הבלוק ספר לתוך הכלי איזה 10 מנות של קפה ואח"כ ספר 10 אסירים שילכו קדימה נתן לאחרון, את הכלי עם הקפה, וכל העשרה היו צריכים להתחלק בקפה, כמובן שזה שהכלי היה בידו, היה הראשון לשתייה, וכולם צעקו עליו שהוא שותה יותר מדי ולכן לקחו בכוח את הכלי מפיו, ותוך כדי הדחיפות נשפך חצי מהקפה ארצה, והקאפו וגם ראש הבלוק האנטישמי עמדו בצד מתפוצצים מצחוק משתולל, כשראו את הסצינות האלה, דבר זה חזר על עצמו בכל בקר בעת שתית תה או קפה וגם בצהריים בעת חלוקת המרק וגם בערב בעת חלוקת קפה, וכך זה היה במשך כל ימי שהותנו באושוויץ, וכל זאת נעשה תוך מכות וקללות, בכלל היה כל ילד קטן שעבר במחנה והיה לו איזה מעמד במחנה, אפילו אם היה רק משרת או בן זוג הומוסקסואלי לראש הבלוק או לסגנו הנקרא "פיופיל" בלשון אושוויץ, יכול היה סתם כך להרביץ בנו או לירוק עלינו או לקללנו סתם ככה, כשראיתי מקק מטייל להנאתו על הארץ, קינאתי בו, כי היו לו יותר זכויות לקיום מאשר לנו, ובכן כל תרגיל סדר וכל חלוקת אוכל היה ענוי סדיסטי ומשפיל וגורם שעשוע למענים כאילו

מקום זה היה מיועד רק למענים שיש להם אפשרות וזכות לעשות למעונים כאוות נפשם וכרצונם והיות ולקאפוס ולראשי הבלוקים היה אוכל למדי וגם דיור מתאים ואף נער שישמש להם כאובייקט מיני, היה חסר להם רק שעשועים, ולכן דאגו להם לשעשועים ע"י ענויים סדיסטיים של האסירים היהודיים.

עינוי מיוחד והשפלה מיוחדת היתה הלינה, הצריף היה פעם אורווה לסוסים של חיל הפרשים הפולני, צריף ארוך ובאמצע היה את גדול לחימום, ועל הרצפה היו מונחים בדים בלויים, לתוך אורווה זו הכניסו 300 "אנשים", ס ל י ח ה, אמרתי אנשים אך הכוונה לאסירים יהודיים, וזאת לדעת שמהצריף הזה חלק גדול גודר בעצים ושם היו מגורי ראש הבלוק ופמלייתו, כך התיישבו על הרצפה, הראש היה מונח על ברכי החבר מאחור, וכך ישנו במצב של ישיבה מזרחית, כשהראש מוסב קצת על ברכי החבר המגורמים, באמצע הלילה כשהתחשק לראש הבלוק סתם כך להשתעשע קצת, נכנס עם הפרגול ביד והחל סתם כך להנחית מכות על הראשים ועל הגופים המעונים שלא זכו אפילו לא למנוחת שעה שלמה.

לפנות בקר בשעה 4 כבר העירו אותנו בצעקות ובצריחות איומות לקום ולצאת החוצה לארוחת בקר קצרה ואח"כ שוב למסדר בקר ולמסדר ספירה, הסיטו הזה חזר על עצמו וחוזר חלילה במשך כל לילה ולילה וקויים בנו מקרא שכתוב: **בבקר תאמר מי יתן ערב וערב תאמר מי יתן בקר**, ובגויים **האלה לא תרגיע**, בצריף הלינה לא היו חלונות בכלל ורק למעלה היו אשנבים קטנים ודרכם חדרו קצת אור לנשימה, וכך ממש נתנקנו והצטופפנו במשך הלילה וציפינו כבר לבקר שנוכל לפחות לנשום קצת אור בקר צה, אך בבקר שוב החלו הצרות של הארוחות ושל מסדר הבקר ובמשך היום כולו, כפי שסיפור להלן:

כאמור, לפנות בקר בשעה 4 העירו אותנו בצעקות ובצריחות ובלווי מכות של אלות על הראשים, הוצאנו מיד החוצה ע"י הצריף למסדר בקר, שוב תרגילי סדר, דום, נוח, הורד כובע, שים כובע, התכופך על הברכיים, קום, ידיים למעלה, מטה וכו' וכו' כך כמעט במשך שעה, עד שבא הקצין הגרמני וקבל מראש הבלוק את המסדר בעוברו בין השורות, אחרי מסדר הבקר החל הסיט של ארוחת בקר, קפה בכלי גדול ל-10 או 20 אסירים ולכל אחד מנה של לחם שחור ודביק וחתוכת שומן צמחי, ריב בין האסירים על קצת קפה שברובו הגדול נשפך על הארץ. אחרי ארוחת בקר היו ימים שהסתובבנו כך באפס מעשה על פני המחנה, בתי השמוש היו פרימיטיביים ביותר, צריפון עץ עם גג של פח ומסביב חורים לעשית צרכים לתוך בור עמוק, כמה פעמים ביום קרה, שכנראה היו חסרים קרבנות לתאי הגאזים לשם השלמת המכסה, אז ערכו עוצר במחנה הנקרא "לאגער - שפעררע" או עוצר בבלוק הנקרא "בלוק - שפעררע" ואז באו קציני ס.ס. והוציאו אנשים שנראו להם מיותרים או חולים או רזים מדי כעין "מזולמנים" [בלשון אושוץ] לתאי הגאזים, ולכן כשהכריזו על "לאגער" או "בלוק - שפעררע", החלה מנוסה והתרוצצות של אנשים בחיפוש אחר מקום מיסתור, ולפעמים אנשים התחבאו בבתי השימוש, והיו גם כאלה שירדו דרך החור למחראה למטה בכדי להתחבאות, אבל אח"כ לא יכלו לעלות שוב וכך טבעו שם בקיא צואה, היו כאלה שהתחבאו בבלוק אחר ולבסוף התברר שדוקא בבלוק זה נכנסו הגרמנים והוציאו אנשים לתאי הגאז ואילו בבלוק שברחו ממנו, כלל לא הגיעו הגרמנים, וכך קויים הפסוק: **וַנִּסְתֶּם וְאִין רוּדִי אַתְּכֶם**, ולבסוף כאשר ה - "בלוק

שפעררע" הסתיים וכל המתחבאים יצאו ממסתוריהם והסתובבו ברחוב שבין חבלוקים, למען שוב לבלוק שלהם, הרי קבלו מכות סתם כך מהקפוס שעברו דרך הרחוב, כי למה לא? הלוא הם לא היו אנשים אלא חיות שאפשר להלום בהם בכדי להוציא פורקן ויצר. בדרך כלל אחרי "בלוק - שפעררע" כזה. חילקו ארוחת צהריים, מין מרק עבה שכזה, ושוב אותו מחזה, ספרו 10 אנשים ושפכו לתוך הקערה 10 כפות מרק, שיתחלקו בינם לבין עצמם, ריב אחים על כף מרק, ולפעמים זה הגיע עד כדי מהלומות הדדיות, ועל פי רוב, חלק גדול מהמרק נשפך על הארץ. ולא פעם קרה שכאשר המרק נשפך על הארץ, הלכו הרעבים ואספו אותו מהקרקע - יחד עם חול - ישר לתוך הפה, הנה, כך נראו החיות האלה שהיו פעם אנשים, בתוך הפלנטה הזו ששמה א ו ש ו י ץ.

כך נמשכו הימים, כל יום כשנה, פעם פרצו לבלוק ורצו כמה אנשים לעבודה מחוץ למחנה, מיד התייצבתי גם אני לעבודה, כי רציתי קודם כל להפטר קצת מהצרה ששמה "בלוק - שפעררע" וסתם רציתי לנשום קצת אויר מחוץ למחנה הזה, וגם לנוח יום מהשגעונות של ראש הבלוק הפולני והאנטישמי מקרקוב.

והנה יצאנו בלווי גרמנים את המחנה, בחוץ חילקו לנו אתים ומגריפות ועוד כלי עבודה, ואמרו לנו לגרף לנקות וליישר שביל חצץ שהוביל לאיזשהו מקום בלתי ידוע לנו עד כה, עבדנו בשמחה, באמצע היום אף קבלנו מנה של לחם ונקניק וגם מרק, אך בדרך לקבלת האוכל עברנו לא רחוק מתאי החניקה של הגאז ובדיוק הכניסו לשם "משלוח" של אסירים יהודיים לחניקה, ופתאום שמענו מרחוק צעקות היסטטריות של "ש מ ע י ש ר א ל" ועוד כאלה צעקות שתוך דקותיים הלכו ונשתתקו, כך גוועו ונפחו. נשמתם הטהורה והזכה על קידוש השם, אחינו ואחיותנו הקדושים הי"ד, על לא עול בכפם, אלא בגלל רשעים וזדים, עמלקים ימ"ש ורק בגלל שהם יהודים, ולנו באו הדמעות בעיניים והבכי נחנק פנימה, כי הגרמנים שליוו אותנו לא חרשו לנו אפילו לבכות על מות אחינו, ובכן, גם בעבודה ששם רצינו למצוא מקלט מעט מהצרות של המחנה, מצאנו צרות עוד יותר גדולות, הצעקות המחרידות האלה עומדות תמיד נגד עיני ואזני ואני שומע אותם כאילו עכשו, והמחזה הזה לא יישכח ממני לעולמי עד ו - "ארץ אל תכסי דמם חטחור והקדוש". ובכן למחרת כבר הייתי שמח שלא נשלחתי לעבודה, וכך לא ידענו מה טוב ומה לא, כי בכלל לא היה משהו שטוב יותר, אלא רק רע יותר ומשונה יותר ומחריד יותר.

היו מקרים במחנה שאנשים ששהו כבר הרבה זמן באושוויץ ונמאס להם מהחיים ורצו להתאבד, לא היה דבר יותר קל מאשר להתאבד, כי מסיבב למחנה היתה גדר תיל מחושמלת, ולכן אלה היו מחזות שבכל יום אנשים תלו את עצמם על הגדר וכך נפחו את נשמתם ממכת חשמל. כך עברנו 12 ימים במחנה הארור הזה, 12 ימים אלה, הם כמו 70 שנה, כולל שנות הגיטו, ואיני מאמין שהיה עוד מקום פורענות כזה מעולם, וגם איני מאמין שאי פעם תהיה בעולם מין פורענות כזו, כל השמועות על הפורענות וכן כל הספרות הזוועתית שקראתי ושמעתי, אינם מתארים אף חלק הששים מהפורענות הזוועתית למעשה של מחנה אושוויץ, מקום ההשמדה הגדול ביותר של בני עמנו.

וכעת אתאר בקצרה את יומה האחרון של שהותי במחנה אושוויץ:

ביום ה - 31 באוגוסט שנת 1944, הוציאו את כל הנשואים מבלוק 13, ושוב נעמדנו בשורות של חמישיות בתור גדול ע"י דוכן שבו הטביעו מספרים על הזרוע, ואח"כ נרשמו ברשימות וכל אחד קבל מספר, אני קבלתי מספר 327160 כמדומני, ואח"כ שוב הוצעדנו לצריף שבו ישבו ספרים וגילונו שוב את כל השערות שבגוף, ושוב הוצעדנו ערומים למקלחות. [יש לציין כי בתקופה זו כבר היה קר מאוד ובפרט בבקרים ואנו ממש קפאנו מקור כשעמדנו ערומים בתור, עד כדי כך שנצמדנו ערומים אחד לשני בכדי להתחמם קצת], ביציאה מהמקלחת שוב נעמדנו בתור ושוב עברנו סלקציה וחלק מאתנו שוב נשלח שמאלה לעבר תאי הגאזים, כל זאת כשאנו ערומים וקופאים מקור, פשוט שמחנו עם כל טיפת שמש שחיממה אותנו במקצת, אחרי הסלקציה, הנשואים צעדו קדימה, ושוב עברנו רישום מדוקדק והוכנסנו לצריף ההלבשה, שם קבלנו הלבשה חדשה, קבלנו שוב גופיה ותחתונים, חגורת צמר לכריכה על הבטן, מדים עם פסים [כמו לאסירי אושוויץ] קיציים, נעלי עץ גבוהים וכובע על הראש, וזאת לדעת שאני לא קבלתי מספר על הזרוע, כי לא הספיקו להטביע את המספרים לכולם, כי היינו אלפים ורק חלק קטן של כמה מאות קבלו את המספר בזרוע בצורת כתובת קעקע ואילו אנו קבלנו מספר שנתפר על החזה של המעיל, ולכן כל הפרוצדורה הזו לקחה כל היום של ה - 31 לאוגוסט 1944 משעה 4 בבקר עד שעה 10 בערב מבלי לקבל לאכול או לשתות, ואחרי כל הפרוצדורה הזו, הוכנסנו ללינת הלילה לבלוק 5, היינו כ - 3000 איש וכרגיל מתאכסנים בבלוק כזה 600 איש, ולכן עמדנו שם כסרדינים ממש, וכמו שביום קפאנו מקור כך כעת הזענו ונחנקנו מחוסר אויר, בשום אופן לא הצלחנו להחזיק מעמד בפנים במשך הלילה, ולכן פרצנו חלק קטן החוצה. ברחוב הראשי ע"י הבלוקים, ראינו מיכליות עם מרק שהיה כנראה מיועד לנו, אך לא הספיקו לחלק לנו, המרק היה ממש קפוא. [המיכלים עמדו שם משעה 12 בצהריים ובמשך כל הלילה] וכנראה גם מקולקל כבר, אך אנו בהיותנו רעבים מאוד, הכנסנו ידנו לתוך המיכלים ובידיים הוצאנו חתיכות מרק קפוא ישר לתוך הפה וחזר חלילה וכך זללנו מלוא הכרס מרק קר ומקולקל שאח"כ התנקס בנו, ובשבתנו ברכבת למחנה הרכוז בגרמניה, חשנו כולנו בבטנו ושילשלנו כהוגן וזה היה בקרון צפוף ובכלל לא כל כך נעים, אך זה קרה אח"כ ובינתיים היתה לנו הרגשה של שובע כי הבטן היתה מלאה, ולכן חזרנו עם קצת כוחות לצריף וכבר חיכינו שיבוא הבקר, מיד בבקר שוב הוצאנו ונעמדנו בחמישיות מוכנים לצעידה, אחרי כל הסדורים התחלנו לצעוד החוצה באותה דרך שלפני 12 יום צעדנו פנימה לתוך הגיהנם, צעדנו כעת החוצה מהגיהנם לתוך הבלתי ידוע, בדרך עברנו לא רחוק ממחנה הנשים, ומרחוק ראיתי בפנים בחורה, חברה של אחיותי הי"ד ושאלתי אותה בצעקה על אחיותי והיא ענתה לי שאחיותי כבר הוצאו מאושוויץ לפני 4 ימים, ממש שמחתי בלבי שכבר עזבו וחסכו לעצמן כמה ימים בגיהנם הארור הזה ששמו אושוויץ. וכך צעדנו וצעדנו עד לקראת חצי היום של ה - 1 לספטמבר 1944, הגענו לתחנת הרכבת, ראינו שם ערימות של בגדים, של חבילות ומזוודות, ערימות של משקפיים ונעליים, כנראה של האנשים המסכנים המובאים למחנה הגיהנומי הזה והם משאירים מאחוריהם את כל רכושם הדל.

לפני כניסתנו לרכבת, קבלנו כל אחד ככר לחם אחד, חבילה קטנה של מרגרינה וחתיכת נקניק והם הודיעו לנו כי זה צריך להספיק ל - 5 ימי נסיעה ברכבת, כמו כן קבלנו כל אחד ספל עם קפה חם.

[כשרק הוצאנו מהגיהנם הזה כבר נחשבנו קצת לבני אדם], אחרי הפסקת שתייה בת 10 דקות, השארנו את הספלים והוצעדנו פנימה לתוך קרונות הרכבת, 70 איש לתוך קרון אחד ושוב בפנה שמו לנו דלי לעשית צרכים, אך הפעם נאמר לנו כי אנו נבלה בנסיעה במשך 5 ימים ומעלה, ושמנת האוכל שקבלנו, צריכה להספיק לכל 5 הימים עד שנגיע ליעדנו בתוך גרמניה. נכנסנו לתוך הקרון ושוב היה לי מזל לקבל מקום ע"י האשנב. אני רוצה לציין כי מאז שירדנו מהקרון בהגיענו לאושוויץ ואחרי הסלקציה בלילה הראשון, נצמדתי כל הזמן תחלה לעוזר גבחרד, לבייזר צבי ולאחר ששנור, ואח"כ כשנלקח מאתנו אלתר שנור להשמדה, השתדלתי להיות צמוד תמיד לעוזר גבחרד ולצבי בייזר, ואמנם כל הזמן היינו ביחד עד שבייזר צבי נפטר במחנה בגרמניה אז נשארתי צמוד רק לעוזר גבחרד, וגם כעת כאשר עזבנו את אושוויץ הארורה נכנסנו לקרון ביחד ותפסנו מקומות אחד ליד השני, הצצנו וחטפנו מבט אחרון לעבר המחנה הגדול והאיום הזה, שתחלה בבואנו לכאן, זה היה בבחינת נעלם וכעת ידענו את גודל הזוועות וההשמדה המבוצעות כאן, ובלבנו אמרנו שלום ולא להתראות לעולמים. שמחנו מאוד עם היציאה משם, ולמרות ששוב נסענו לנעלם בלתי ידוע, אך חשבנו בלבנו, כי כל מה שיהיה, יהיה זה יותר טוב מאושוויץ, רק הצטערנו מאוד על כך שהרבה מאחינו נשארו שם ועדיין מובאים לשם, ואמנם מיום שעזבנו את אושוויץ ועד לחיסולו בינואר 1945, הושמדו עוד מאות אלפים מאחינו ומאחיותינו הי"ד.

ברצוני לציין כי במשך 12 ימי שהותי באושוויץ, היינו עדים ל - 2 אזעקות אויר, ואף ראינו מלמעלה מטוסי חיל האויר של בנות חברית בגובה רב, וקיוונו כי אולי יטילו כמה פצצות על המחנה הארור הזה ובכך תושמד לפחות חלק מחרושת ההשמדה של עמנו המדוכדך, אך לשוא, כולם שכחו אותנו כשכוחי אל, והמטוסים עברו ביעף, ואנו נשארו בתוך הגיהנם הזה ואין מציל ופודה, הסתר הפנים גרם אף ל"כביכול" הידידים והמשחררים שלנו להסתיר פניהם מאתנו ועל כך אשמת העמים הנאורים, גם אלה שנלחמו למען הסרת שלטון הרשע מעל פני האדמה.

העיקר בדיוק בשעה 1 בצהריים, צפרה הרכבת והחלה לזוז מערבה, עוד באותו יום עברנו את העיר קטוביץ, ואח"כ עברנו את גבול פולין על מנת לא לראותה עוד לעולמים, אחרי שפולין זו שבה נולדנו וגדלנו ושבה חונכנו נהפכה לבית הקברות הגדול ביותר לקרובינו לאחינו ולאחיותנו הי"ד, ואדמתה ספגה כל כך הרבה דם של אחינו ועמנו המדוכדך והמדולדל.

עד כאן ספורי על אושוויץ, כפי שחזיתי והרגשתי על בשרי, אין זה ממצא אף קורטוב מן הקורטוב ממה שבאמת עבר עלינו בפלנטה זו שם, כי דלה השפה ודלה העט לתאר זאת, ולכן רק על קצה המזלג ממש, ובכדי שיוצאי חלצי שיבואו אחרי, ידעו מה שעבר על סבם ועל עמנו בכלל בשנות ההסתר האיומות, ואולי יפיקו לקחים שדבר כזה לא יוכל ח"ו לקרות לעתיד.

**מכל פנה זועקים דמיהם הקרושים
 מתי' יבוא הקץ לפגעים האנושיים
 מספד מר וקינה שאו על הקדושים
 נאצו הנואצים את הברית ואת תורתנו
 נפלו עלינו מחורפיך, ונבכה בצום נפשנו
 נפלה עמרת ראשנו, אוי נא לנחלתנו
 קרובים וידידים חביבים, חסידים וישרים
 קדושים וטהורים כזהר הרקיע מזהירים
 קבלם והסתירם בסתר כנפיך לעולמים
 רחום זכור ברחמיך את שרידי נחלתך
 רבון העולמים, הסר דאגה ותוגה מעמך
 רשעת הגויים ושונאי ישראל תעקר בזעמך.**

נכתב בצום תשעה באב שנת תשמ"ה, במלואת 40 שנה לשחרור מחנה אושוויץ
 ע"י מנחם קרול, אחד הניצולים במחנה זה

חג החרות בבית אבא

לפני שאתחיל לספר על חג הפסח בבית, ברצוני להגיד שהשנים שבין 1939 לבין 1948, השאירו רושם בל יימתק על חיי כאן בארץ, ואני נזכר בהם לעתים קרובות ותכופות ואפילו בגעגועים ובנוסטלגיה, אלה היו שנים של מעבר חד בין חיי הבחורות בבית הורי שבהם ינקתי תורה ודעת ודרך ארץ, לבין כניסה לחיים עצמאיים, בין תקופת חמאה ה-19 לבין שנות חמאה ה-20 עם הקידמה וחיי המותרות שלה, בין חיים במשפחה אפופת אהבה ורגש אחוה מכל הצדדים, תפנוקים מצד הסביבה לבין חיים בודדים עצמאיים ואכזריים, בין תקופה שלא ידעתי בה רעי לבב ודורשי רעה וחורשי מזמה, העיקר היתה זו תקופה של מעבר חד מאוד בחיי. וכעת לנושא העיקרי:

חג הפסח בבית אבא, הוא חג שנחרת בזכרוני ביותר בגלל ההכנות המרובות לחג הזה, ולא פעם אני מתמלא בגעגועים לזמנים ההם ונפשי יוצאת אליהם, חג הפסח שהנו ראש לכל מועדות, המשמעות של החג הזה, היתה דוקא בגלות יותר גדולה, כמין חרות בתוך עבדות, גאולה בתוך שיעבוד, ואמנם החג הזה, ההכנות לו וגם החג עצמו נעשו בעסק רב וברגשות של תקווה, חדוה ושמחה של מצוה.

עוד בעיצומו של החורף כשקנינו אווזים פטומים, הכשרנו אותם במלח כשר לפסח, והורדנו סכין וסיר מכלי הפסח, והמחינו את השומן לפסח, כי זאת לדעת, שדוקא בחורף הפולני, היו האווזים יותר שמנות מאשר לפני פסח, כמו כן אבא הפך את ביתנו למין יקב, קנה צמוקים שחורים ושוב עם כלי פסח ועם סוכר שהקפיד שיבוא משק חדש וסגור ועשה יין במיוחד לפסח, קנה בקבוקים חדשים [כמה עשרות], העסק הזה של עשיית היין לקח כמה חדשים, כי ראשית כל עמדו הצמוקים והמים במשך 10 ימים, אח"כ נסחטו הצמוקים והוספנו ליין סוכר, ק"ג סוכר לכל ק"ג צמוקים, ויחד עם שקדים מרים להוספת טעם, העברנו את התמיסה בבקבוקים ענקיים שנקראו "ביטל" בלעז, על הארון, ושם זה עמד ותסס עד לפני פורים, ואז החלה פרשת הסינון, חרושת בפני עצמה, היו לנו 4 משפכים כשרים לפסח, בתוך כל משפך שמנו נייר סופג בשכבה עבה, את 4 המשפכים שמנו על 4 בקבוקים, והיין שבהן הסתנן טיפ-טיפ לתוך הבקבוקים, העסק הזה נמשך כמה שבועות והוא הסתיים בדיוק לפני חג הפסח, היין שהופק היה טעים מאוד והספיק לא רק לחג הפסח שאז היא הצריכה העיקרית של יין, אלא כמעט לכל השנה לקידושא ואבדלתא של שאר שבתות וחגי השנה, בתקופה שבין שבת לפסח כל הבית היה רווי ריח טוב של יין וזה הזכיר לנו כבר את חג הפסח השמח והמאיר שיבוא עלינו לטובה, וזה גם הזכיר את הפסוקים הראשונים של שיר השירים "כי טובים דודיך מיין".

כשבועיים לפני חג הפורים, ערכנו כביסה רבת, בעזרת ערלית בריאה וחזקה, ערכנו כביסה כללית שנמשכה כמעט שבועיים, אז כיבסנו את כל הכביסה הזקוקה לעמילן, כי העמילן היה עשוי מחמץ נוקשה ולכן צריך היה לסיים את המלאכה עד 30 יום לפני הפסח, ואכן בשבועיים אלה כל הבית נכנס למשטר של כביסה וכבר ישנו ללא ציפות וציפיות עד ערב פסח, וגם זה הוסיף נופך לנקיטנו של חג הפסח שנעשה בעיקר בגלל כשרות ומבלי לנגוע חיו במשהו באיסור חמץ בפסח.

עוד מצרך שדרש הכנה רבתית היה קניית מצות לפסח, בדרך כלל אבא בעצמו הלך למאפיה, על מנת לודא את סדרי הכשרות במקום, וכשהחליט לקנות מצות, הלכנו מהבקר למאפיה וראינו בעצמנו את תהליך אפית המצות שלנו מהתחלה ועד הסוף, וכשהמצות היו עוד חמות, אספנו אותם לתוך ציפית לבנה חדשה, מאותן מצות לקחנו כמה והלכנו אל ר' חיים הרש אבוביץ, איש חסיד וירא שמים, שאצלו היו ריחיים של יד חדשות, ואצלו טחנו כמה מצות לקמח מצות, [וזאת לדעת כי לא הצטרכנו להרבה קמח מצות, כי לא אכלנו מצה שרויה במשך 7 ימי חג הפסח, ורק באחרון של פסח, הרשינו לעצמנו לאכול קניידלעך ועוד מטעמים עשויים מקמח מצה] אצל אותו ר' חיים הרש קנינו גם קמח תפוחי אדמה, כי היה לו קמח תפוחי אדמה ממקור מיוחד הכשר למהדרין. אבא ואחי הגדול הי"ד אכלו במשך 7 ימי החג מצה שמורה ולכן קנינו במיוחד במאפיה מיוחדת של ר' פנחס צימרמן שהיה מהדר בתכלית ההידור לכשרות במיוחד לפסח, ושוב אותו תהליך, נוכחות באותו יום שאפו את המצות השמורות משעת קצירה, מראשית הלישה ועד סוף האפיה, וזאת חוץ מ-3 המצות שאבא ואחי הגדול אפו בערב פסח בעצמם תוך שירה וזמרה של אמירת הלל, במיוחד לליל הסדר, בכדי לקיים מצוות אכילת מצה בלילה הזה בהידור רב ובכוונה מיוחדת מתוך שמחה של מצוה, כל זה נעשה בעמל רב בגוף ובממון, אך תוך כדי שמחה אמיתית פנימית, שמחה של מצוה.

עוד הכנה שהחלה כמה שבועות לפני פסח היתה הכנת חמיצה מסלק אדום שעמד במים ובמלח ובכלים של פסח במשך כמה שבועות [זה היה בכלי חרס, כי שם החמיצה מחזיקה מעמד] וזה החמיץ, עד שנהפכה לחמיצה טעימה ומצויינת לכבוד חג הפסח, וזאת שוב לדעת כי המאכל העיקרי והאהוב ביותר של חג הפסח היה תפוחי אדמה מבושלים או מטוגנים עם כוס חמיצה אדומה.

פרק מיוחד היה הנקיון הכללי שנערך לפני פסח ושהוא היה בשליטתה, בניצוחה ובהנהלת אמא הי"ד, לא רק נקיון לשם נקיון, אלא לשם השבתת כל פירור של חמץ שאולי התגנב ועלול להימצא באחד המקומות המוסתרים וכמו בלשים בלילה עלינו למצוא אותם ויהי מה, בכדי לא להכשל ח"ו בעוון של בל יראה ובל ימצא לך חמץ. אך בהזדמנות זו, ובהתחשב בחורף הארוך שהיינו סגורים בבתינו מבלי לפתוח חלון, וללא אויר רענן, דאגנו גם לאוורור כל הבגדים וכל הספרים בחצר, באויר הקריר עדיין בעונה זו, אך בכל זאת אביבי, ובתהליך האוורור גם הפכנו כיסים ופתחנו את דפי הספרים בכדי לחפש ולתור אחרי פירור חמץ שאולי הסתתר באיזשהו חור נדח בין דפי הספרים או בתוך כיסי הבגדים.

כאמור תהליך הנקיון החל מיד בשושן פורים, לאחר סעודת פורים בלילה, היתה למחרת השכמה והכל בניצוחה של אמא וקודם כל נפתחו כל החלונות בדירה וזאת היתה משימה די קשה, כי החלונות היו סתומים ומודבקים בצמר גפן, וגם הקרת עזר להדבקתם לבל תכנס ח"ו טפת אויר מהאויר הקפוא בחוץ ולבל תצא ח"ו טפת אויר מהאויר החמים בדירה, אחרי מאמצים מרובים בעזרת הילדים, סוף סוף נפתחו החלונות לראווה והחל להכנס לדירה אויר די צונן וחרף, והדירה אווררה כהוגן, תהליך זה נמשך כל יום משושן פורים ועד ערב פסח, בכל יום נפתחו החלונות מבקר עד ערב ורק לפנות ערב נסגרו וזאת לדעת ולזכור כי בפולין, האויר בתקופה זו עדיין קר מאוד ולפעמים היה עדיין שלג בחוצות וכפור בשדות, ולכן אין פלא שכולנו ברחנו מהבית ובפרט כשבבית היתה אנדרלמוסיה שלמה, הכל נהפך, בכל יום נפרשו על החלונות הפתוחים משהו אחר לשם אוורור

והכל היה הפוך, כל הבגדים וכל הכלים הוצאו ממחבואם, נבדקו בדק היטב אם לא התגבגב לשם חיו איזה פירור חמץ ובסוף הוצאו לאוויר, ורק כלי הפסח שכנו להם יפה ובטוח במקומם והם הוצאו רק בערב חג הפסח או יום לפני כן. בתנאים אלה הפך הבית לגיהנם ולמקום שאי אפשר לשחות בו, ואבא הי"ד אמר כי הוא בגלות במשך 4 שבועות אלה, ורק בחג החרות ישוחרר מהגלות הזאת, השבתות של 4 השבועות האלה שבין פורים לפסח היו מעין הפוגה זמנית נעימה, וזמנות השבת דחתה אפילו את ההכנות לחג הפסח, בשבתות אלה הופקו מלוא התועלת לשם מנוחה וריענון כוחות לקראת העבודה הקשה עבודת הפרך המצפה לנו שוב בימות החול, אך עלי להדגיש שלמרות הלחצים הכבדים ולמרות ששבתות אלה חלו בתוך ימי המהומה והאנדרלמוסיה בבית ובצעם ימי הנקיין, הגירוד והשפשוף, שבת המלכה לא סבלה מכך מאומה, ולכבוד שבת הוכנו כל מטעמי השבת הראויים לה, וימי חמישי וששי של כל שבוע, היו קדושים להכנות לכבוד שבת המלכה ולהכנות מטעמים ומעדנים בכדי להתענג בתענוגים ביום שבת קודש, אך מיד עם צאת השבת ואחרי הבדלה, שוב נכנסו לתוקף תקנות החירום של נקיין והכנות לפסח בכדי לקיים מצוות "תשביתו שאור מבתיכם".

בשבוע שחל בו חג הפסח הכל כבר היה משופשף, נקי ומבריק ואז נערכו ההכנות האחרונות, היות ואצלנו בדירה [כמו בדירות אחרות בפולין] היתה רצפת עץ, קנינו לקה אדומה מיוחדת ושזמו שכבה של לקה זו על הרצפה ואח"כ הברשנו עם מברשת מיוחדת [כל הילדים לפי תורנות] עד שהרצפה הבריקה כמו מראה מלוטש, בימים אלה אסור היה ללכת על הרצפה בנעליים מלוכלכות והיה ממש גיהנם, כאן אסור לעמוד וכאן אסור לאכול, וכאן אל תשב, אנו הילדים מצאנו מפלט בחצר הגדולה שליד הבית ושם שיחקנו בעיקר באגוזים שהיינו צריכים לקלוע אותם למטרה לתוך חור שנחפר באדמה, ואילו אבא ואחי הגדול מצאו מקלט בבית הכנסת שם למדו בשעות הפנאי, העיקר לא להיות בבית ולא להפריע לאמא ולאחיותי בבצוע הנקיין הכללי, אנו הילדים אכלנו כבר בחצר, בכדי לא להפיל חיו פירור של חמץ על הרצפה שהיא כבר נקיה, מבריקה וכשרה לפסח.

מאכל שהיה נפוץ משום מה בימים שלפני הפסח היו מלפפונים חמוצים, עד עכשו לא הצלחתי לפענח את הטעם והריזן של אכילת מצרד זה דוקא לפני חג הפסח, אך עובדה, כי בשבועיים שלפני חג הפסח הסתובבו 2 סוגי רוכלים בחצרות היהודים של העיר, מוכרי מלפפונים חמוצים ובעיקר הילדים קנו אותם ברצון בכדי לאכלם בחצר, והסוג השני של רוכלים היו מגעילי כלים לפסח, 2 סוגי הרוכלים הכריזו בקולי קולות על מרכולתם, זה על מלפפונים חמוצים שעלו 5 גרוש המלפפון עם קצת מרק שהיה מאוד טעים והשני צעק, כ ל י ס ל ה ג ע ל ה [כלים צו כשרין בלעז] והמחיר היה תלוי בכמות הכלים להגעלה, הם סחבו חבית גדולה של מים שהיתה מחולקת בדופן של ברזל [גם החבית היתה מפח] ובחלק התחתון בערו גחלים והביאו במשך כל הזמן את המים שהיו בחלקו העליון של החבית לידי רתיחה וכך אפשר היה להגעיל כלים, אחרי ההגעלה הכלים נשטפו במים קרים והנה היו לך כלים כשרים לפסח. הרבה יהודים השתמשו בשרות זה, אך אצלנו היו כמעט כל הכלים חדשים ומיוחדים לחג הפסח, הקריאות של הרוכלים בחצרות היהודים חוסיפו נופך להכנות המרובות שהיו לקראת חג הפסח.

סוף סוף הגיע ערב חג הפסח, בבקר השכמנו לקום, כי היום קצר והמלאכה מרובה, התפללנו בהשכמה ואכלנו את החמץ לארוחת הבקר בדרך כלל בחצר, כי בדירה כבר הכל היה כשר לפסח,

לא קבלנו שתיה חמה לארוחת בקר כי כל הכלים של חמץ כבר נטמנו וסולקו מן העין ובמקומם קנו להם שביתה הכלים של פסח, שהיה להם גון מיוחד והם השרו על הבית רוח של חגיגות, חרות ועושר, אחרי ארוחת בקר, נקיון אחרון בכיסים של המכנסיים, אולי עדיין נמצאים שם פירורים וישר לחצר לשם שריפת החמץ, כי בליל בדיקת חמץ אבא בדק את החמץ כנהוג עם נר שעווה, נוצות של אווז וכף עץ גדולה, את החמץ שמצא בשעת הבדיקה הטמין עד ערב פסח בבקר, ואז שרפנו את החמץ וגם כל החמץ שנשאר אחרי ארוחת בקר, ערכנו מדורה מיוחדת גדולה, וכל השכנים הביאו את חמצם לשריפה כדת וכדין, ומעניין שאותו לחם שבמשך כל השנה היה יקר המציאות ובגלל העוני הרב ששרר בין יהודי לודז' היה קשה מאוד להשיגו ולא פעם יהודים היו מוכנים לעמול קשה מאוד בכדי להשיג ככר לחם, אבל כעת בגלל מצוות ה' נהפך הלחם כעפרא דארעא ואפילו העני שבעניים שרף את חמצו בכדי לקיים מצוות "תשביתו שאור מבתיכם" ואותו עני שבעניים, הקהילה היהודית דאגה לו כבר ל- 4 כוסות יין, למצות ולשאר מצרכי החג בכדי שאפילו העני שבישראל יריגש את חג החרות וינהג כמו מלך בליל הסדר, כשיתקדש ליל חג הפסח, כה גדולה היתה האמונה והבטחון בצור ישראל ובגואלו, בין יהודי עירנו לודז'.

אחרי שריפת החמץ, הלכתי אני ואחי עם אבי לאפות מצות מצוה של ערב פסח, עסק האפיה החל מיד בחצות היום, ומלבב היה לראות איך יהודים בעלי בתים ואף עשירים, החלו בעצמם ללוש בצק דק דק ותוך כדי אמירת הלל בשירה ובזמרה, המשגיחים מיהרו וצעקו כל הזמן מה ר, מה ר, פן ח"ו יחמץ הבצק, תוך שעה גמרנו לאפות את מצות המצוה עם מים שלנו, ובזמן חלישה, העריכה והאפיה נאמר כל הזמן בפה מלא " לכבוד מצת מצווה" ומסביב שרו כולם את ההלל בנגון עליו ושמת, ושוב הכנסנו את המצות לתוך ציפית לבנה והלכנו חביתה תוך שמחה ותודה שה' זיכנו למצות של מצווה לליל הסדר, המצות הועלו על הארון מלמעלה, למרות שבבית הכל כבר היה נקי ומצוחצח, ובמקום הבלגן של עשיית נקיון, כעת הכל הבריק וכבר נעשו הכנות לחג, ריח של תבשילים טובים וחגיגים התנשא והתפשט בכל הבית ועוררו תיאבון רב, אבל אנו הזכרים מיהרנו ולקחנו אתנו מגבת, סבון ולבנים תחתוניים נקיים וישר למקוה, בכדי לטהר את עצמנו לכבוד הרגל. אחרי שחזרנו נקיים וטהורים לכבוד החג, אבא בעזרתנו, הכינונו את השולחן עם מטת ההיסב לליל הסדר, אך לפני זה, אמא הפרישה חלה מכל המצות ותוך כדי אמירת ברכה זרקת את ההחלה לתוך האש, כמו כן הוכנו זרוע, ביצה חרוסת שאבא בעצמו עשה בטוב טעם ובכלי מיוחד לחרוסת, הכלי הזה היה כל כך יפה, מחרסינה מוזהבת ופרחונית, מוארכת קצת שהיתה תאוה לעינים, ובמשך כל השנה התאויתי וציפיתי לראות כלי זה, כל כך קומפקטי עם 2 אוגנים מוזהבים קטנים מיוחד לפסח, כמו כן היו כפיות של כסף עם חריטת פרחים על ובתוך הכפיות גם הן מיוחדות לפסח, ובכלל כל הכלים היו כל כך מיוחדים וכל כך יפים, שהם באמת הצביעו על חרות ועושר.

השמש החלה לנטות לצד מערב ושולחן החסיבה היה מוכן וברגע האחרון התלבשנו כולנו לכבוד החג, בדרך כלל לפסח תמיד קנו לכל אחד איזה בגד חדש, ואז הרגשתי ברקיע השביעי, חולצה לבנה חגיגית וכולנו זוהרים ממש לכבוד החג, ואז אבא לקח אותי - הצעיר - אל הספה והחל להסביר לי את משמעות החג, הדברים שהשמיע באוזני חדרו כל כך עמוק, שהחג קבל משמעות מיוחדת בעיני וממש כאילו אני עצמי יצאתי ממצרים מעבדות לחרות וכעת הבנתי יפה המאמר בהגדה של פסח "בכל דור ודור חייב אדם לראות עצמו כאילו הוא יצא ממצרים".

הגיע הערב, גם אמא ואחיותי כבר התלבשו חגיגית לכבוד החג, ואנו הלכנו בשמחה עצומה לבית הכנסת לתפלת ערבית, גם בבית הכנסת הכל היה מצוחצח ומבריק, הפרוכת לארון הקודש וכן המפות על הבימה והתיבה וגם המפות על השולחנות הכל הוחלף לחדש ונקי והכל נראה נקי וחגיגי. הש"צ שעבר לפני התבה לתפלת ערבית היה ידוע בקולו חננים, ואחרי תפלת ערבית נאמר הלל שלם בנעימה של חגיגות וחירות, אחרי התפלה חיש מהר חזרנו הביתה, כי חג הפסח ולילות הסדר היו בעיקר חגים משפחתיים, ואמנם בהגיענו הביתה, קידמה אותנו ברכת חג שמח מפי אמי ואחיותי שהיו מצוחצחות וקורנות מאושר ויופי מלכותי. כולם התיישבו על מקומותיהם ליד השולחן, איש איש על מקומו, ליד כל אחד גביע לין לדי' כוסות, ואילו ליד אבא שלי עמד גביע מיוחד במינו, כסף טהור עם צבע זהבהב עם חריטות רבות של פרחים וורדים, ובפנים הגביע זכוכית מלוטשת, היין האדום בתוך הגביע הבריק בצורה מלכותית, אבא לבש את הקיטל הלבן שלו והיה דומה למלאך ה', עינים מבריקות ופנים קורנות וזהירות מתוך שמחה של מצוה ושמחה של חג, וארשת של חרות נבעה מפניו, במשך כל ליל הסדר לא יכולתי להוריד עין מאבא שלי ומתנועותיו, אין ברצוני לתאר את כל עריכת הסדר שנעשה ונערך כהלכתו וכמשפטו, הניגונים המסורתיים והמיוחדים שאבא שלי הלחין בעצמו, הרי אני מנסה לחקות כיום בליל הסדר את הסדר של אבא, אך בודאי הם רחוקים מאוד מהמקור אצל אבא שלי, הוא גם סידר את הקערה כמנהג האריי הקדוש ואמר קידוש בנגון מסורתי וחגיגי במיוחד, כולם שתו כוס ראשון, אח"כ לכרפס נהג אבא לקחת צנוניות, ואילו למרור חזרת מרוסקת, מטת ההיסב של אבא היתה לבנה ומבריקה, ובכלל הכל, כולל הכלים כלי הפסח היו מבריקים בזוהר מיוחד מזיוו של חג החרות והאביב, אבא דאג לסיים את ליל הסדר הראשון מוקדם ככל האפשר, בהתחשב בכך שאמא וכל בני המשפחה עייפים מההכנות הרבות לפסח, בכל זאת סיימנו את ליל הסדר הראשון בערך בשעה 12 בלילה, ואז כולם הלכו לישון שינה מתוקה של שבעות רצון, ואילו אבא עוד סיים לומר שיר השירים, ואז גם הוא הלך לישון, מבלי לומר את כל קריאת שמע, מכיון שהלילה ליל שמורים. כל מצעי המטות, היו נקיות וחדשות ונעימות למגע ולכן גם השינה היתה נעימה.

למחרת בבקר, אבא השכים והלך למקוה טהרה [כך נהג בכל שבת וחג לטבול את עצמו בבקר לפני התפלה], ומשם ישר לבית הכנסת עם קפוטת המשי והשטריימל [את השטריימל חבש רק בחגים ולא בשבתות]. גם תפלת הבקר היתה חגיגית, אבל באמירת תפלת טל בתפלת המוסף, היתה מין חגיגות מיוחדת, הניגונים היו מרניני לב, ובאוויר בית הכנסת הרגשת את האביב, את האילנות הפורחים והמלבלבים ואת הצפרים המצייצות ומבשרות את בוא האביב, הניגון והמלים של ברכת הטל, נחרתו בזכרוני ומזכירים לי את האביב בגלות פולין, אחרי החורף הפולני הקשה, היו ברכת הטל, האביב וליל הסדר, חרות ויציאת מצרים כל אלה התאחדו בצורה הרמונית נפלאה בחג הפסח, שהנו ראש לכל מועדות, מי שלא נכח בחג הזה בבית אבא לא ראה חג פסח ראוי לשמו מימיו, ואשרני שזכיתי ליהנות מזיו חג הפסח שהוא מעין עולם הבא בבית אבא, עצם הזכרון של חג הפסח בבית אבא מביאני עד לידי דמעות של אושר ושמחה, מעורב עם צער ויגון על שכל אלה נלקחו ממני בצורה כה אכזרית.

בבית ציפתה לנו ארוחת חג מסורתית של חג הפסח, דהיינו, בצל מטוגן בביצים ותפוחי אדמה עם חמיצת סלק, הריח של המאכלים האלה התפשט בבית ומחוצה לו והוסיף טעם לחג, אחרי הארוחה

כולם הלכו לנוח מחעיפנות שהצטברה, עקב ההכנות הרבות לחג וגם מליל הסדר, לפנות ערב כולנו קמנו רעננים לקראת ליל הסדר השני. מנהג היה לאבא להתפלל בליל ב' דפסח, בליל ב' דשבועות ובליל ב' דסוכות בבית הכנסת הגדול בלודז' שנקרא "די אלט שטעטישע שוהל", בית הכנסת הזה היה אחד מהגדולים בעולם, והוא היה מפואר, על הקירות היו יצירות דתיות מטובי וגדולי האמנים, ויודעי דבר אמרו שהיו בו 1000 נברשות ונורות חשמל, ולמעלה מ- 2000 מקומות ישיבה וזה מחוץ ל- 2 קומות של עזרת נשים ובית המדרש ומרפסת גדולה, ברור ששם עברו בפני התיבה מגדולי החזנים עם מקהלה גדולה של משוררים, ולכן גם אבא בקר שם 3 פעמים בשנה, כעין עליה לרגל, בכדי ליהנות משירת החזנים והמקהלה, אני תמיד התלויתי לו ושם שמענו תפלת ערבית חגיגית מחזן ומקהלה גדולה, ובעיקר את התפלה שאחרי ספירת העומר, אנחנו חזרנו קצת מאוחר הביתה, אבל ביום טוב שני של גלויות, תמיד איחרנו לבוא הביתה, בכדי שיהיה זמן לבשל לכבוד החג עם רדת הערב, כי אין יום טוב מכין לחברו, אמרנו חג שמח רחב, ואבא שוב התיישב על מטת ההיסב לשם עריכת ליל סדר שני של פסח, הכל כדאיתמול, רק שבלייל שני אבא האריך יותר, ואמר הרבה חידושי תורה באמצע ההגדה וגם באמצע הארוחה וכולם שמעו בקשב רב, ולכן גם סיימנו את הסדר בסביבות השעה 1 אחרי חצות הלילה, ההנאה היתה יותר מרובה בליל הסדר השני, כי לא היינו עייפים, ואדרבה היינו רעננים משינת החג, כך עברו 2 ימי החג הראשונים ברוב פאר והדר בסימן של חרות, ובלילה אחרי הבדלה נצבט משהו אצלנו בלב, כי חבל היה לנו על ימי החג הזה שעברו ונצטרך לחכות להם שנה שלמה, כי הם נחגגו בעיקר בלילות הסדר בסימן של אחדות המשפחה היהודית ויחודו.

ימי חול המועד המעטים שהיו בחו"ל, שימשו בעיקר לבקורים אצל דודים וזודות וקרובי משפחה, בכל מקום התכבדנו בלביבות של פסח "בובעלע" בלעז, ואנו הילדים קבלנו מתנות: אגוזי לוז קטנים שבהם שיחקנו בכל שעה פנויה בחול המועד בקליעתם למטרה היינו, לתוך הגומה שבתוך האדמה, תמיד שיחקתי כל כך הרבה זמן, עד שהפסדתי את כל האגוזים, פעם בעת בקור אצל הדוד ר' הרשל ויכסלפיש וקבלתי שם אגוזים, יצאתי מיד לחצר בכדי לשחק באגוזים עם החברים וחיש מהר הפסדתי את כל האגוזים, ישבתי בצד ובכיתי על כי אין בידי להמשיך ולשחק, במקרה יצא דודי לחצר וראה אותי בעיני ובבכי וקנה לי שוב שקית של אגוזים, אבל גם אותם הפסדתי די מהר. המאכלים העיקריים בימי חול המועד היו ביצים - והרבה ביצים - ותפוחי אדמה עם חמיצת סלק, על נסיעות מחוץ לעיר איש לא חלם, כי אלה היו כרוכים בהוצאות כספיות די גדולות, אבל גם בעיר לודז' עצמה, היו לנו הרבה קרובי משפחה בכדי לבקרם.

וכך הגיעו 2 הימים האחרונים, שביעי ואחרון של פסח שהיו מוקדשים בעיקר לשמחת החג, חסידי השטיבל הזמינו אלה את אלה למסיבות חג וברוך כלל אכלנו שם בעיקר לביבות פסח, אגוזים, ושתינו משקה הנקרא "מעד" היה זה מין יין מעורב בדבש והיה מאוד טעים, בילינו הזמן באכילה ושתייה וברקודים, בשירה ובזמרה, הרבה סעודות מריעים התקיימו בימי החג האחרונים של פסח, וכפי שהגדיר זאת ר' בונים מפרשיסכח, כי בימים האחרונים של סוכות שמחים ורוקדים בשמחת התורה ובימים האחרונים של פסח שמחים ורוקדים בשמחת האמונה, בבחינת "ויאמינו בה' ובמשה עבדו", ואמנם היו אלה באמת ימים שמחים.

באחרון של פסח הוסרו גם כל המיגבלות והחומרות של פסח, ואכלנו כבר מצה שרויה וקננידלעך וגם קומפוט של פירות יבשים, כך שהשמחה היתה עוד יותר גדולה, ואחד לא חשש מלאכול אצל השני, וכך התרבו סעודות המריעים לכבודו של חג, ולסיום לפנות ערב, שרנו ורקדנו ביחד "חסל סדור פסח כחלכתו" במין פאטוס ומתוך שמחה של מצוה.

כשהגיעה שעת ערב של מוצאי החג, אחרי תפלת ערבית של חול, נהיה קצת אפור על הנשמה שכבר חלפו ועברו הימים האלה של פסח, שכל כך הרבה נחרתו בלבנו, תחושת השייכות לעם הזה ולמשפחה שלנו, הרימה את ראשתנו במין גאווה לאומית ודתית. "אשרינו מה טוב חלקנו ומה יפה ירושתנו" שה' הוא אלקינו ותורת משה היא תורתנו הקדושה ושכאלה חגים ומועדים הנחילנו.

חג החרות הטביע בנו רגש של חרות, חופש ודרור, עזר גם האביב בטבע שהוסיף נופך של התחדשות וחופש.

ספירת העומר שבכל לילה, הזכירה לנו שבועות 7 שבועות יהיה לנו חג השבועות חג מתן תורתנו שבודאי יש לו צביון אחר משלו.

עד כאן תיאור על חג הפסח בבית אבא הי"ד.

תיאורים אישיים ופרסונליים של בני משפחתי כפי שהשתקפו בעיני, והם כמוכן מוגבלים בחתאם
לפרספקטיבת הזמן הארוך שעבר מאז ועד היום, מעין דיוקנאות לפי מיטב שפוטי ויכולתי:

אבי מורי הי"ד

בעל גובה ביוני, בעל מבנה רחב ועגול ובעל מצח גבוה ופקח, צבע עיניים חום שחרחר, עיניים
פקחיות, מרכיב משקפיים בעלי זוגיות עבות למדי בגלל קוצר ראייה, בעל פנים שוחקות, תמיד בת
צחוק על שפתיו, ובעל זקן רחב שחור, אישיות נעימה כזו שאתה מבקש את קרבתה ומרגיש אז
בנות, אפוף אהבה לזולת ובעיקר לבני משפחתו, בעל הבעה אינטליגנטית מאוד, ובעיקר תלמיד חכם
גדול שאינו מסתפק בידעיותו הרבות, אלא תמיד מחפש ללמוד ולהרחיב ידע ואופקים, מסור מאוד
לילדיו, החדיר בתוכנו את השאיפה לדעת ואת הצורך ללמוד.

ובכן זה היה אבי מורי אהרון יוסף בן יחיאל פישל ועדה געלע קרול, נולד בשנת 1887 בעיירה שרפץ
שבמערב פולין, אביו [סבי] היה תלמידו של הבעל "אגלי טל" האדמו"ר ר' אברהם מסוחצ'וב, ואבי
בבגרותו, נשלח ע"י סבי ללמוד תורה ודעת אצל חברו וידידו הבעל "חלקת יואב" הרב מקינצק זצ"ל,
למד שם תורה יומם ולילה וספג לתוכו תורה שלמד אצל אביו ומורו וגם מדות טובות ונאצלות
ונשגבות אצל שניהם, עניות, הסתפקות במועט, וקבלת כל אדם בסבר פנים יפות, בעל בטחון רב
ובעיקר נהנה מיגיע כפיו, גם סבי וגם אבי לא הסכימו בשום אופן לעשות את התורה כקידום לחפור
בה, סבי שכתב הרבה כתבי יד, חדושים על התורה ושו"ת בש"ס ופוסקים אף לא טרח להדפיסם, כי
לא היו לו אמצעים לכך ובשום אופן לא רצה לקבלם מאחרים אף לא בתורת חלואה ואף לא מבתו
וחתנו העשירים.

ההובי הגדול של אבי הי"ד היה משלי וקוהלת, התעמק מאוד בפירושים על שני הספרים הנ"ל והרבה
לצטט פסוקים משם, הוא היה חסיד נלהב של האדמו"ר מגור זצ"ל, התפלל בבית החסידים דגור וגם
נסע אל הרבי תכופות לחסות בצל האדמו"ר, בעיקר נסע לשם כמעט בכל שנה לראש השנה,
בצעירותו, בהיותו אברך סמוך לשולחן חותנו העשיר, נסע לפעמים לשבועות שלמים לגור, ובכל דבר
קטן כגדול התייעץ באדמו"ר. בבית החסידים בו התפלל נחשב לתלמיד חכם גדול וחבריו העריצוהו
וכיבדוהו.

למרות היותו חסיד גוראי נלהב, אהב לשמוע גם על אחרים, ובכלל שאף לראות וללמוד מכל אדם
ולחפיק מכה תועלת, בבחינת "תוכו אכל וקליפתו זרק", היה מעורב עם הבריות, ואף כשבעניני
מסחר בא במגע עם אנשים שונים ואף עם לא דתיים ואפילו עם גויים, בכל זאת ידע לקרב את
הבריות, כך שכולם העריצוהו בשל כך, ידע גם לענות בחכמה לכל שאלה ורבים התייעצו אתו
בענינים רבים, אינני זוכר אף פעם את אבי כשהוא כועס ואף כשחרה לו משהו, ידע להבליג, רגישותו
בעניני תורה וחסידות וכן בענין ארץ ישראל היתה רבה, ובכל הזדמנות הביע את כיסופיו לשיבה
לארץ ישראל, בכדי להתייחד שם עם למוד תורה לשמה, אהב וכוחים בפלפולי דאורייתא וחיטט
בספרים רבים, בכדי למצוא תימוכין ואסמכתאות לסברותיו וקביעותיו.

בעת שהייתה לו עגמת נפש וכן בעת דכאוונות - ואלה לא חסרו - בגלל כל מיני סיבות ובעיקר סיבות
פרנסה וצער גידול בנים, מחלות, בני המשפחה וכי' נהג להסתובב בחדר אנה ואנה ולפזם לעצמו

ניגון כלשהו, כנראה שזה היה מרגיע, וזו היתה גם דרך תגובתו לאנשים שציערוהו לפעמים, אף פעם לא הרים קולו על מישהו ואף לא על בניו ובנותיו, כן כמעט לא השתמש במכות לשם חינוך ילדיו, אבל בכל זאת כל הילדים יראו מפניו, כעין יראת כבוד והדרת קודש, ידע להטיל מרותו בדרכי נועם ואף ידע לחנך ילדיו בשיטות פדגוגיות שכיום נחשבות שיא המדע הפדגוגי, וזאת כנראה בא לו כירושה מאביו הגדול והדגול סבי ר' יחיאל פישל זצ"ל.

בשבתות ובחגים נראה כי קרנו עור פניו והורגשה אצלו מין שמחה פנימית עילאית, היה מסוגל להסיר מעל עצמו כל דאגה ויגון ואנחה בימים אלה, למרות שאלה לחצוהו מבפנים, אך ידע להתנער מהם בהתקדש ימי השבת והחג, וכבר בערב שבת או ערב חג, אחרי שטיהר עצמו במקוה טהרה, נראה היה כמאושר באדם וכאילו בא אל המנוחה ואל הנחלה, וזאת גם אם לשבת לא היו מוכנים תרגולים מפותמים.

עם פרוץ מלחמת העולם השנייה, טען תחלה שהנו בטוח שהמלחמה לא תיארך הרבה זמן, ולפיכך היה מוכן להשאר בבית עם הזקן והפאות עד יעבור זעם, אבל כשארך הזמן נפלה רוחו עליו וכאוננו גבר, חשש מפני נצחון הטומאה והרשע על הטהרה והצדק, סיפר בגעגועים על הגרמנים של מלחמת העולם הראשונה שעדיין לא היו נגועים בנגע האנטישמיות והגעז, לעומת הגרמנים של היום שספגו לתוכם את תורות הגעז והשנאה ליהודים וגם ליהדות וזה דיכא אותו והביאו כמעט לידי יאוש, אך בכל זאת עדיין גבר בו הבטחון בתשועת ה' כי תבוא, אבל כשבשנת 1941 הגיעו שמועות על נצחונות הגרמנים שכבשו כמעט את כל איירופה, וגם כאשר בלודז' גירשו את כל היהודים לגיטו, וכשהגיעו נסגר והרעב החל להציק, נפל ליאוש גמור, הוא גם נחלש מאוד בגלל הרעב ובעיקר איבד כמעט לגמרי את כושר ראייתו שגם לפני כן היה חלש למדי.

בתקופה קשה זו הראה המון דאגה לילדיו וחיזק את רוחם שיתגברו על המכשולים וישתדלו להשאר ולעבור את התקופה הנוראה הזו, לא פעם התבטא בצורה שלא היתה משתמעת לשתי פנים, כי לגביו העולם הזה תם ונגמר, והוא רק דואג לצאצאיו שיוכלו לעבור בשלום את שנות המלחמה. מכה קשה בשבילו היתה מות בנו, אחי, משה יעקב ז"ל שגוע ברעב בגיטו לודז' בשנת 1942, הוא ממש גוע לאטו ולא היה בידו להושיע ליוצאי חלציו, ובפרט כשאחי כבר היה ארוס מלפני המלחמה ולא זכה להשתתף בנשואין של אף אחד מיוצאי חלציו. כמה חדשים אחרי מות אחי ז"ל, נלקחו הורי, אבי ואמי הי"ד ע"י הצוררים הנאצים ימיש להשמדה במחנה חלמנו שע"י לודז', וזה היה בסביבת ראש השנה של שנת תש"ג 1942, ה' ינקום דמו ונקם ישיב לצריו.

כאמור שני הורי אבי ואמי נלקחו ביחד להשמדה ולמות קדושים על קידוש שמו הגדול והטהור, בבחינת 'הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו'

י ה י ז כ ר ו ב ר ו ך ו נ ש מ ת ו
צ ר ו ר ה ב צ ר ו ר ה ח י י ס !!!

על אבי כתבתי עוד הרבה במקום אחר וכאן רק כתבתי בבחינת משנה תורה, ומקוה שיקבלו מושג על אישיותו של אבא, למרות שברור שלא מיציתי הכל. נכדי אהרון יוסף שיחי" נקרא על שם אבי הי"ד, שיבדל לחיים טובים וארוכים עד מאה ועשרים שנה

בגובה למעלה מבינוני, בעלת מבנה מוצק, חבשה פאה בלונדינית, בעלת גוף מלא ויפה, עם עיניים חומות מלאות חן ובעלת מרץ בלתי רגיל, בכל מעשיה היתה החלטית, ובכלל בכל זמן שדרושה היתה החלטה, ידעה להחליט ללא היסוסים, רעיה נאמנה לבעלה ואם מאוד מסורה לילדיה, אינטליגנטית ובעלת ידע רב, שלטה בשפות: רוסית, צרפתית, פולנית וכמובן אידיש, היתה בה מין אצילות נפש וראו על פניה שהיא בת טובים ועשירים, אבל יחד עם זאת דתית מאוד ובעלת יראת שמים, ואף מדת החסידות נכרו בה.

זאת היא אמי מורתי מרת פייגה בת ר' מנחם חלוי סגל וביילה, נולדה בשנת 1889 בעיר לודז', אביה [סבי] ר' מנחם סגל המכונה מנדל סגל, שעל שמו אני נקרא, היה חסיד גדול של גור מהחריפים ביותר, הוא היה נכד ישיר של ר' משה ליפשיץ המכונה ר' משה חלפן חותנם של האדמו"ר מגור בעל ה - חידושי הרי"ם והאדמו"ר ר' מנחם מנדל מקוצק זצ"ל, אבל גם עשיר ובעל עסקים נרחב, קנה בתים בלודז', וגם ניהל בית חרושת למברשות והכל בהצלחה גדולה, ממש, תורה, חסידות וגדולה במקום אחד. רעייתו ביילה [סבתי] עזרה לו בעסקים וגם חבנות עזרו, אבל את 2 בניו שלח ללמוד תורה וחסידות. ולכן נהנה מאוד מחתנו, אבי הי"ד שעשה לילות כימים בתורה ונחשב כתלמיד חכם גדול.

אמי הי"ד היתה כפי שמכנים אותה "קוזאקית", ידעה להסתדר בכל מקרה, ואף מצאה חן ושכל טוב בעיני אלקים ואדם, הגנה תמיד על ילדיה ואנו הרגשנו בחסותה כאפרוחים החוסים תחת כנפי האם הטובה והמתוקה.

היא כיבדה מאוד את בעלה [אבי] ועזרה לו הרבה בפרנסת המשפחה. סבי העשיר נפטר בשנת 1923, והשאיר אחריו ירושה גדולה שהתחלקה בין הבנים והבנות והחתנים, וזה נתן הרגשת עושר גם למשפחתנו, אבל רק לתקופה קצרה, כי כנראה שלבו של אבי לא היה לעסקים, וגם המשבר הכלכלי העולמי של שנות העשרים, השפיעו ואבי איבד את כל רכושו שירש מחותנו, ואז אמי מורתי הי"ד, עזרה בפרנסת המשפחה ונשאה בעול גם של חינוך הילדים ודאגה לשלומם וטובתם וגם לפרנסת המשפחה.

בעלת בית נחדרת, עשתה תבשילים ומטעמים שהיו ערבים לחיך, ותמיד התנדבה לערוך מסיבות שונות בביתנו, לאבי היה יום זכרון ביום ז' אדר ולכבוד המאורע ערך סעודה לידידים [כנהוג אצל חסידים] ואז אמי שמה על השולחן 7 מיני מטעמים עשויים מדגי מלוח, וכולם היו טעימים להפליא והאורחים ממש ליקקו את אצבעותיהם ושבתו את הטעם הטוב של המעדן. גם בזמן שהפרוטה לא היתה מצויה בכיס משפחתנו, השתדלה אמי ומדברי מאכל פשוטים ביותר עשתה מטעמים ובעיקר לכבוד שבת וחג, גם לכבוד הבר מצוה שלי נערכה סעודה בביתנו וגם כאן אמי הכינה בעזרת סבתא והדודות [אמה ואחיותיה] מטעמים ערבים לחיך.

דמות מיוחדת לבשה אמי בשבתות ובחגים, כשלבשה את מיטב שמלותיה לכבוד היום וקישטה עצמה, נראתה אז כמו מלכה, שפעה שמחה ובדיחות הדעת. ובעת סעודות השבת והחג, כולנו הרגשנו שמחה שנדבקה בנו, הבדיחות שספרה ליד השולחן בידחה והצחיקה את כולנו, ואז גם הרגשנו את

מסירותה של אמנו שבעת חלוקת האוכל ליד השולחן תמיד הוסיפה לילד זה או אחר עוד חתיכה והוסיפה בחיבה: אכול ילדי!! ל ב ר י א ו ת !! אכלי ילדתי!! עד שלבסוף כמעט לא השאירה שום דבר עבור עצמה.

הכנותיה לשבת החלו עוד ביום רביעי, ובזמן שרווחה יחסית שררה בביתנו, החלה כבר ביום רביעי לאפות ולבשל ולהכין מטעמים ממטעמים שונים, שלא יחסר לנו ואף לא לאורחים [לכשיבואו] שום דבר, ובכלל ביום המנוחה היא בעיקר דאגה שלא תהיה צרה יגון ואנחה ביום מנוחתנו ושהשלוש והשלושה ישרו בביתנו, והפיגה כל מתח ודאגה וזה הכל בזכות אישיותה והקרנת שפעת הבטחון והאמונה על כל בני המשפחה ועל הבית בכלל, עקרת בית בכל המובנים החיוביים של המלה, וכשיצאה השבת, ואמי בירכה "ג - ט פון אברהם" נהיה כל כך עצוב, האור הקורן, פינה את מקומו לימות החול והחושך, על מנת לשוב לבית בעוד ששה ימים בערב שבת הבאה.

הדאגה לילדיה היתה ממש נוגעת ללב, הלוא כל אם יהודיה הראתה דאגה לילדיה, אך היא, בגלל מרצה הרב ממש יצאה מכליה, ועשתה לפעמים את הבלתי אפשרי, בכדי להביא מזון ותרופה לילדיה.

בעת מחלת אחד הילדים כשהיה צורך בתרופה כלשהיא יצאה מהבית ולא חזרה עד שהביאה את התרופה הדרושה, למרות שזאת אי אפשר היה לקבל בבית מרקחת באופן רגיל, וכנ"ל כשהיה צורך במאכל כלשהוא מיוחד במינו, על פי רוב נעזרה באחיה הגדול, דודי ר' אביגדור מאיר סגל הלוי הי"ד שגם הוא היה בעל מרץ רב ביותר. זכורני, לפני המלחמה כשחליתי אנושות במחלת הדיזנטריה ל"ג, אמי היתה צמודה למטתי יומם ולילה והביאה רופאים, תרופות וגם מאכלים מיוחדים כמו, יין אדום יבש, בשר עגל מבושל על אדים ואורז מיוחד שהיו דרושים לי בעת החלמתי מהמחלה, וכמה דאגה ומסירות הראתה בזמן המחלה ולאחריה.

פרק מיוחד היה התנהגותה בזמן המלחמה, כאשר בעלת מרץ רב, וכזו שאינה מאבדת עשתונותיה בזמן קשה, הראתה את מרצה וקשריה מעל ומעבר. פעם תפסוני הזנדרמריה הגרמנית עם חבילה של חוטים למשטרה, פתאום אני רואה את אמי מאחורי [לא יודע עד היום איך נודע לה שתפסוני] ומלמדת אותי בשפת סתרים מה להגיד ומה לא להגיד ולבסוף מצאה בין אנשי המשטרה גוי שהכירה אותו עוד מלפני המלחמה והיא כבר השפיעה עליו ושידלה אותו לשחרר את בנה, היא לא זזה משם עד שירדתי והלכתי יחד אתה הביתה, כל כך היתה רגישה לגורל ילדיה.

בזמן המלחמה ובגיוט, נחלשה מאוד, בכל זאת כשאחי ז"ל חלה וקבל התקפה באמצע הלילה, יצאה בריצה ובמשנה מרץ [למרות חולשתה] בכדי להזעיק עזרת רופא ותרופות, וכשנלקח אחי לבית החולים נשארה לידו כל זמן שאפשר היה ואף מעבר לכך ע"י מטתו, עם פטירתו נשברה גם היא לגמרי, ובעת שלקחנה יחד עם בעלה [אבי הי"ד] להשמדה בעת ה"שפעררע" לא שכחה לצעוק מעל העגלה לעברנו: * י ל ד י ם !! ז כ ר ו !! ש מ ר ו ע ל ע צ מ כ ם !! כי אנו כנראה כבר לא נחזור"..... כך נפרדה מילדיה, וכך היא דאגה להם עד לסף המות וסופה המר.

הי ינקום דמה וזכרה לא יסוף מזרעה לעולמי עד, והיא זכרה ברוך ונשמתה תהא צרורה בצרור החיים. בתי צפורה'לי נקראת על שמה שתיבדל לחיים טובים וארוכים עד מאה ועשרים שנה.

אחותי הבכורה הי"ד.

אחותי הבכירה רויזה, בבית קראו לה רויזלי, נולדה בשנת 1911 כבתם הבכורה של הורי הי"ד, בעלת גובה בינוני, מבנה גוף צנום, עיניים גדולות ושחורות ובעלת מצח גבוה מאוד.

כבת בכורה וכאחות בכירה נהנתה מכבוד והערצה מצד כל בני המשפחה, אינטליגנטית מאוד ובעלת השכלה רחבה מאוד, קראה המון המון ספרים, ורכשה הרבה ידע בכל השטחים, אהבה ללמוד שפות וידעה פולנית, גרמנית, לטינית ואנגלית על בורים, וגם עברית למדה וידעה היטב, היתה בעלת אופקים רחבים והצטיינה בראית הנולד מתוך עמקות הלב והתעמקות בנדון, מחוץ להשכלתה הרחבה, היתה גם בעלת תבונת ידיים, וידעה לעשות כל מיני דברים יפים במלאכת יד עדינות או מתוחכמות.

בגיל צעיר למדה בבי"ס "בית יעקב" בלודז', אחרי שסיימה את בית הספר, למדה בסמינריון למורים יהודיים בלודז', שם סיימה בהצלחה רבה את בגרותה ואח"כ נבחנה וזכתה בתואר מורה מוסמכת, אך היא לא הסתפקה בכך, אלא גם השתתפה בקורס להנהלת חשבונות במשרד גדול להנהלת חשבונות אצל ינקלביץ בלודז', זכתה שם לשבחים רבים, אך ינקלביץ ניצל אותה ולא שילם לה שכר הוגן, בטענה שהוא גם מלמד אותה, אך אחד הלקוחות של המשרד גילה אותה שם והכיר ביכולתה המקצועית ומיד עם קבלת התעודה של מנהלת חשבונות מוסמך, אחרי שנבחנה ועברה הבחינה בהצטיינות רבה, הזמין אותה לעבודה אצלו בעסק. שמו היה ראובן ליברמן ובניו ברחוב צגילניאנה מספר 7 והיה בעל עסק גדול של עורות ופנתים, והיא החלה לעבוד שם כמנהלת חשבונות ראשית עם סמכויות נרחבות, תחלה במשכורת קטנה יחסית, אך המשכורת גדלה עם הותק בעבודה עד שהגיעה למשכורת יפה מאוד.

היות ובעל הבית וגם בניו השתייכו אז לתנועת "הנוער הציוני" הם משכו אותה לשם והיא נהפכה לחברה בתנועה זו שעסקה בעיקר בפעילות נוער ברוח ציונית, וגם נערכו שם רקודים ומשחקי נוער. למרות שתנועה זו היתה חילונית בעיקרה, בכל זאת ידעה רויזלה לשמור על הרוח הדתית החסידית של הבית, ובשבתות ובחגים ישבה ליד השולחן החגיגי, ואף עזרה בשירי הזמירות שלמדה עוד בבי"ס "בית יעקב" וגם בתנועת "בנות אגודת ישראל" ששם היתה חברה כמעט עד שהחלה ללמוד הנהלת חשבונות במשרד ההנהלת חשבונות של ינקלביץ בלודז'.

העריצה מאוד את משפחתה, ובעיקר את אביה, אך אהבה את כולם ובעיקר אותי הצעיר, אך גם הורי העריצוה ואבי אף התייעץ אתה בכל מיני עצות מעשיות, ותמיד הטינו אוזן לשמוע את עצותיה שתמיד היו מלאי תבונה וחכמה, גם בענייני עסקים ובענייני מסחר התייעץ אבי אתה.

היא נחשבה לאנציקלופדיה מהלכת של המשפחה, ואף דודים ודודות העריצוה והתייעצו אתה ואף שמעו לעצותיה, היא גם היתה מוכנה לעזור לכל הזקוק לעזרתה ללא סייג, כשמישהו מהמשפחה חלה ליע, אז היא הבינה מה צריך לעשות וכשצריך היה להניח כוסות רוח לחולה, היא היחידה שידעה לעשות זאת בהצטיינות ובהבנה, גם אם מישהו היה צריך לכתוב מכתב לשלטונות הפולניים בפולנית טובה, היא היתה הכתובת, היה לה כתב יד יפה וברור וגם נוסח כזה שגם האינטליגנציה הפולנית לא היתה מתביישת בנוסח פולני כזה, היא ידעה גם ספרות פולנית, וידעה לדקלם בעל פה המון שירים ופואזיות מאנשי הרוח הפולניים, בכל עת פנויה קראה ספרים, בכלל לא ידעה לשבת

באפס מעשה, או לפעול ולעבוד או לקרוא, גם ספרות עברית ועולמית לא היו זרים לה.

ירשה את המרץ מאמה ואת החכמה והשכל מאביה ואף הוסיפה נופך משלה על שתי הירושות. אבל שתי תכונות אלה גם היו בעוכריה, כי למרות שלפני המלחמה הגיעה לגיל 28, עדיין לא התארכה, למרות שדובר בה הרבה, כי בכל מועמד מצאה פסול כלשהו או חוסר התאמה וכך עברו השנים והורי מאוד סבלו מכך, אך לא העיזו להכעיסה, ממש היה להם דרך ארץ בפני בתם, בתור פקחית של המשפחה, ויחד עם זאת היתה מסורה ומלאת דאגה למשפחה, ממש כמו ראש משפחה, היא עזרה בעצה ובשעת משבר גם בכסף להחזקת חבית ולכלכלת בני המשפחה, אמנם היתה הבכירה גם בשנים וגם בדעת ובתבונה.

היתה מאוד שקולה, וכל מעשה שעשתה היה לפי שקול דעת מוחלט, רחוקה היתה מקלות דעת, בבחינת "סוף מעשה במחשבה תחלה".

בעת מחלת הדיזנטריה הקשה שלי, היא היתה המייעצת הראשית, ועצותיה ממש הצילו אותי ממות בטוח.

עם פרוץ מלחמת העולם השנייה, ברחו מעבדה ראובן ליברמן ובניו לאזור הסובייטי של פולין, לעסק הוכנס אפוטרופוס גרמני "טרויהנדלר" בלע"ז, אך הוא המשיך להעסיק את אחותי בעסק כמנהלת חשבונות ואף הרחיב את סמכויותיה, למרות היותה יהודיה, ואף הבטיח לה שתוכל להמשיך ולעבוד אצלו, למרות החוק שכל היהודים צריכים להכנס לגיטו, אבל למרות זאת ובגלל קשרי האהבה למשפחתה לא הסכימה להפרד ממשפחתה, אלא נפרדה מה"טרויהנדלר" ועברה יחד אתנו לגיטו.

בחורף 1939 באה אחותי בהצעה שנארוז כמה חבילות ונברח וניסע עד הגבול של הסובייטים ולעבור לאזור הסובייטי עד יעבור זעם, טענה שכאן אצל הגרמנים אין תקוה וכי כאן נגזר עלינו מות, היא התעקשה ונדנדה כמעט בכל יום שנעשה את הצעד הזה, וזאת למרות שהיה לה עדיין טוב בעבודה, אך כאן אבי התנגד לכך להשאיר את הבית ואת הרכוש ולברוח ובפרט בחורף ואחרי מחלתי, ובזכות הזה ניצח אבי ואחותי נכנעה לרצון אבי, אך כעת רואים שהיא אכן צדקה והלואי והיינו שומעים לדבריה ועושים כעצתה, היא ממש ראתה את הנולד, ובחכמתה הרבה ראתה שבאזור הסובייטי אולי יש סכוי להצלה, אבל כאן אצל הגרמנים אחת דינו למות וזאת למרות השמועות שהתהלכו אז שקץ המלחמה קרב ובא, ממש נבואה וראית הנולד מצד אחותי.

גם בגיטו קבלה חיש מהר וממש בין הראשונים, עבודה במינהלת הגיטו, ותחלה עבדה במשרד הפנסיות אצל "זאזייה" ואח"כ עברה לעבוד אצל חברתה מביה"ס, אסתר אייבשיץ, בחנות הדיאטה שברחוב וולבורסקה, היא גם עזרה למשפחתה בכך, שבבית כמעט לא אכלה, והמנה שלה התחלקה בינינו, היא השתדלה לאכול הכל החנות [דיאט - לאדן בלע"ז], וכך עזרה למשפחתה להיחלץ קצת ממצוקת הרעב הקשה בגיטו, כמו כן פעלה רבות להוציאנו מרשימת המגורשים.

בשנת 1942 כשהורי נלקחו להשמדה, ונשארו אני ושתי אחיותי [אחי נפטר עוד לפני כן] היא הפכה לראש משפחה, דאגה לשלושתנו, תחלה עודדה אותנו בתקוות שוא, שעוד נוכל לראות את הורינו, אך היא ידעה לנווט את ספינת המשפחה לכל תתפורר לגמרי, הראתה בגרות נפשית והיתה סמכותית, אני ואחותי ריבציה קבלנו את מנהיגותה ללא עוררין, התמסרה במין חוס אמהי למשפחה וזכורני, כשחליתי בשנת 1943 ושכבתי עם חוס גבוה מאוד וירקתי עם דם, היא באה הביתה

מהעבודה כמה פעמים ביום, ודאגה לשלומי באיזה מין אחריות של אם, ולדעתי בהרבה אני חייב לה את חיי, כי הדאגה והמסירות שלה אלי, היתה ללא גבול, הצביעה עלי תמיד כעל "אחיה הקטן", היא אף שכרה מורה בגיטו על חשבונה בכדי שנלמד יחד את השפה האנגלית, בחושיה הבריאים, ראתה שיהיה לנו צורך אי פעם בעתיד בשפה זו.

באשוויץ נפרדנו בשנת 1944, ואחרי המלחמה נודע לי מפי זלטה גבהרד, שהיתה בברגן בלזן יחד עם אחותי הי"ד, שרוזה'לי אחותי נפחה את נשמתה ממחלת הטיפוס ביום כז' בניסן תש"ה, 4 ימים לפני שחרור מחנה ברגן בלזן ע"י צבאות בנות הברית. **י ה י ז כ ר ה ב ר ו ך ל ע ד !!!**
נכדתי ורד'לי נקראת על שמה [ורד - רויזה] שתיבדל לחיים ארוכים עד מאה ועשרים שנה.

אחי הגדול משה יעקב ז"ל.

נולד בשנת 1915, בחור גבוה, רחב גרם, בעל מבנה מוצק, גברי, בעל כתפיים רחבות, שעיר וגבר יפה ותמיר, בעל עיניים כחלחלות, נראה בריא גוף, איש עבודה, ששום עבודה לא היתה קשה מדי בשבילו, כשהיה צורך להרים משהו כבד, התנדב תמיד והרים זאת ללא שום קושי וללא ניד עפעץ. התנהגותו היתה תמימה מאוד, השתייך לחבורה סוחרית של חסידי גור ברחוב ציגלינאנה 16, עבד בבית חרושת לטריקוטז' אצל לייבל זנדברג, עבד שם קשה, אך אף פעם לא התלונן על עבודה קשה, אהב לאכול הרבה ובמיוחד אהב לאכול בחוץ, המאכל האהוב ביותר עליו היה: לחמניות בחמאה עם כוס שמנת, עישן סיגריות בשרשרת, ידע ללמוד ש"ס ופוסקים, וגם ידע לשחק שחמט טוב מאוד, הבלוג על כל דבר ואף על עלבונות כלפיו הבלוג, אחרים ראו בכך תמימות, אך אני ידעתי שזאת היתה אחת המדות שהיו טבועות באופיו, בעל לב טוב ולמרות שגופו היה קשה כארז, הרי לבו היה רך כקנה, והיו לו הרבה רגשות כלפי אחרים ובעיקר כלפי המשפחה ובמיוחד אהב אותי הצעיר, ותמיד ספר לי סודותיו ללא הגבלה, אהב לקנות לי תמיד גלידה ולפנק אותי. בבית לא זכה להערצה מרובה, אחיותי לא אהבוהו כל כך, כי האמת ניתנה להיאמר שלא ניחון במדה רבה של תבונה וידע, כמו אחותי רויזה, אך היה בעל מדות טובות, תמים וישר, הגון מאוד ובעיקר טוב לב מאין כמוהו, לא זוכר שמישהו יבקש משהו ממנו, שלא ישתדל בכל כוחו למלא את מבוקשו, אף כשהדבר היה קשה.

היה מאוד מקובל על חבריו, ובכלל היו לו הרבה חברים וזאת עקב אופיו הטוב ומדותיו הטובות, נסע עם החברותא שלו לגור לאדמור"ר, ולמד אתם יחד בבקרים ובערבים, היו לו חברים טובים בין השמנת של חסידות גור בלודז' ודרכם זכה למקום עבודה טוב אצל לייבל זנדברג, שנחשב לאחד מעשירי לודז' ופאר חסידי גור.

אהב מאוד לשחק שחמט עם חבריו, ואף לימד אותי לשחק שחמט, לא היה מפונק ושום עבודה לא היתה קשה מדי בשבילו וגם לא הקפיד במיוחד על לבוש יפה או מטה טובה, תמיד הסתפק במה שיש, רק על דבר אחד לא היה יכול לותר, וזה על עישון סיגריות, עישן כמעט 100 סיגריות ביום והיתה לו מין מכונת יד שכולנו ובעיקר אני עזרנו לו לגלגל סיגריות ובעיקר לפני חגים כשעישן במיוחד הרבה לכבוד יום טוב, וזאת בזמן שאבי ואף אחד מהמשפחה אף פעם לא עישנו. תמיד היה שמח וטוב לב, אף פעם לא התעצב אל לבו כי זו היתה תכונתו האישית, אך אנשים

מבחוץ ראו בכך תמימות רבה למדי וחוסר חשיבה, אך האמת היא שידע לחשוב והבין טוב את סביבתו, אך בעיקר לא רצה לצער את משפחתו והבליג להם ועשה למענם הכל. לפני שהיה צריך לעמוד בפני ועדת הגיוס לצבא הפולני בגיל 21, החל להרעוב ולסגף את גופו בכדי שישחררו אותו משרות בצבא, כפי שהיה נהוג אצל הבחורים החסידיים, ואמנם הוא עמד בכך, למרות שהיה לו די קשה כי מטבעו היה אכלן, וכעת שהיה צריך לעמוד לצבא, שקל בס"ה 49 ק"ג, רזה מאוד, זה עזר קצת אך לא לגמרי כי קבל דרגה ב' ז.א. דחיה לשנה, לשנה הבאה שוב אותה סגפנות, אך הפעם קבל דרגה צ' ז.א. שחרור משרות צבא פעיל, אך היה צריך לשרת בעבודות למען הצבא, כל שנה במשך שבועיים, מאז, הפסיק סגפנותו, החל לאכול כרגיל, ואמנם חזר לאיתנו ואדרבה נהיה לגבר עוד יותר יפה.

בשנת 1938, התארס עם בת גילו, ביילה למשפחת רובין, סעודת התנאים נחגגה ברוב פאר בבית אבי הכלה במוש"ק פ' בראשית תרצ"ט, כשנה לפני המלחמה, הכלה היתה חביבה ויפה, בשבת אחרי עריכת התנאים, אבי ערך קידושא רבה בביתנו למוזמנים, קנו לחתן בגדים חדשים וכשלבש את הבגדים נראה ממש כשחקן קולנוע או להבדיל מלאך, כל כך יפה היה ונזכרתי במאמר חז"ל "בנות ישראל נאות הן אך העניות מנוולתן".

כנדוניה הבטיחו לו חוץ מסכום כסף הגון, גם ש"ס וילנא, שטריימל" ושעון זהב עם שרשרת זהב, לכלה היה אח עשיר מאוד שעלה לארץ ישראל והקים שם ברמת גן בית חרושת לטריקו, ונקבע שמיד אחרי החתונה גם אחי וכלתו יעלו לארץ ישראל ואחי יעסוק שם בטריקוטי, יחד עם גיסו לעתיד, לצערי לא יצא כלום מכל התכנית, כי עוד לפני החתונה פרצה המלחמה ואח"כ חלה אחי וגם הכלה חלתה ובגיסו לודז' ניתק הקשר בכלל, כמה חבל, כמה טוב היה לי אם היה לי אח בארץ ישראל, אך מה לעשות "דבות מחשבות בלב איש ועצת ה' היא תקום", המלחמה פרצה והפכה את הקערה על פיה.

בתחלת המלחמה ביום ה- 5 לספטמבר 1939 עם נסיגת הצבא הפולני מעיר לודז' ברח אחי יחד עם עוד אלפי צעירים מלודז' מזרחה ברגל, אך אחרי הליכה של יומיים הקדים אותם הצבא הגרמני המנצח, ואז עשו את הדרך חזרה תוך השפלות וגידופים מצד חיילי הצבא הגרמני המתקדם, הגיע הביתה שבור ורצוף יומיים לפני ראש השנה של שנת ת"ש, בערב יום כפור הלך לאחל לכלתו ולמחותניו גמר חתימה טובה, אך בדרך תפסו אותו הקלגסים הגרמניים לעבודות פרך ועבד שם במשך כל היום, בהגיעו הביתה כבר התקדש ליל יום הכפורים וכך יצא שצם כמעט יומיים, אך התלאות שלו טרם הסתיימו, מיד אחרי חג הסוכות לקח על עצמו לנסוע ברכבת לורשה ולפגוש שם את כל בני המשפחה שלנו מצד אבי שהתגוררו בורשה, הנסיעה בימים טרופים אלה היתה ממש הרפתקה מסוכנת ליחודים, אך הוא לא נרתע מכך והוא מילא את שליחותו, נסע והביא ד"ש מהדודים שלנו בורשה, וגם הביא אתו חבילה של סחורות שהיה צריך להביא, וזאת ממש תוך סכנת נפשות, סבל בשקט ומבלי לבקש על כך שום טובת הנאה.

בגיסו, מיד כשהחל הרעב להשתולל, וחילקו מנת לחם של 300 גרם לנפש ליום, חלה, שום סבל או עבודה קשה לא יכלו להכניעו, ורק הרעב המציק הכניעו מיד, נלקח כמה פעמים לבית החולים בגיסו ושהה שם לסירוגין במשך שנה וחצי, ואף כשחשבנו שהתאושש במקצת, הרעב וחוסר המזון הרעו שוב את מצבו, בחדישים האחרונים לפני מותו, היה בבית והוא ממש צמק, הנמיך קומתו ושכב,

ראיתי את גופו המצומק ואת ידיו ורגליו הדקות כקנים ואת פניו הנפולים, ואמרתי לעצמי הוזהו אחי הגבר משה יעקב? תחבתי לתוך פיו אוכל כלשהו, אך הוא סרב ואמר לי בזה הלשון: "מנדלי אחי תאכל אתה אולי זה יעזור לך, לי זה כבר לא יעזור" באותה לילה שוב התעלף, ונלקח שוב בדחיפות לבית החולים וביום ששי כז' בתמוז תש"ב החזיר את נשמתו לבוראו, מת ממש מרעב ומצוקה. השתתפתי בהלויתו, אך לא יכולתי לשבת שבעה, כי הייתי מוכרח ללכת לעבודה כי אחרת אני מפסיד את מנת הלחם היומית וזה כבר ענין של פקוח נפש ממש, אך הייתי פעמיים על קברו בגיטו, ואני שומר על היארצייט שלו בכל שנה ביום כז' בתמוז.

בדיק חודש לאחר מכן ביום ה - 1 לאוגוסט 1942 נכנסו הקלגסים הנאציים לתוך הגיטו ולקחו את כל החולים מבתי החולים בגיטו, ורקו את החולים מהחלונות כמו כדורים ישר לתוך מכוניות ונשלחו להשמדה, מאז חוסלו בתי החולים בגיטו, ומי שחלה אחת דינו למות בבית ללא עזרה רפואית, אבל אותו זמן כשראיתי זאת "שמחתי" בלבי שלפחות אחי נפטר על מטתו ונקבר בקבר ישראל. .
י ה י ז כ ר ו ב ר ו ך ל ע ד ויהא לי ולכל משפחתי למליץ יושר, א מ ן !!!
נכדי ראובן משה שיחי" נקרא על שם אחי ז"ל שיבדל לחיים טובים וארוכים עד מאה ועשרים שנה.

אחותי הצעירה הי"ד

אחותי רבקה, קראו לה ריבצה, נולדה בשנת 1921, היא היתה השלישית במשפחה, בעלת גובה בינוני, עגלגלה, בעלת עיניים גדולות, יפהפיה. היא סבלה בעיניה וכמעט תמיד היו לה עיניים אדומות וטרוטות, אך בכל זאת יפיה לא נפגם, בבחינת "ועיני רבקה רכות, אך היתה יפת תאר ויפת מראה", נחשבה כיפהפית המשפחה, היא מצאה חן בעיני אנשים רבים והרבה דברו בשבחה בעיקר בזכות יופיה.

היא היתה מאוד עליזה ובדרנית, אהבה לבדר את כולם והיא הדביקה את כולם בצחוקה הרם והתמים, תמיד כשהיתה בבית היה שמח, היא כזאת שלא אוהבת לדאוג יותר מדי, אוהבת את החיים כמו שהם, ושמחה בכל דבר, ואינה לוקחת ללב שום דבר.

בגיל צעיר למדה בביה"ס "בית יעקב" בלודז' ותחלה השתייכה לתנועת "בנות אגודת ישראל", ידעה לשיר יפה, וע"י שולחן השבת של המשפחה, תמיד שרה זמירות יפות והיא לימדה את כולנו לשיר אתה במקהלה עם כמה קולות, גם אנוכי הצעיר למדתי הרבה משירה, שאני שר אותם עד היום.

אחרי שסיימה את בית הספר, החליטה ללמוד מקצוע והיא למדה את מקצוע ה"אוברלוק" הקשור בתפירה, ידעה לתפור יפה במכוונת תפירה ואכן קבלה עבודה בבית חרושת בו תפרו לבנים. מעבידיה העריצו אותה, כי היא היתה בעלת מרץ בלתי נדלה, עבדה כמו שד וגם היתה מלאת חן וכרגים בעת העבודה שרה משירה ושימחה את כל העובדים.

כשאחותי הבכירה סיימה את בית הספר להנהלת חשבונות אצל ינקלביץ, היא הכניסה במקומה את אחותה ריבצה וגם היא תפסה את המקצוע חיש מהר, ואחרי מחצית שנה של לימוד, כבר השיגה עבודה כמנהלת חשבונות אצל בן חברו של אבא לייבל שלדייבסקי, בחנות לחוטים.

כשבגרה, גם היא נרשמה לתנועת "הנוער הציוני" והיא בקרה שם הרבה, היא היתה מאוד מקובלת שם על החברים, והרבה צעירים התחילו אתה ובקשו את קרבתה, בכלל, מצאה הרבה חן ושכל טוב אצל אנשים, תוארה היפה, קלסתר פניה העגלגל, ומבנה הגוף הנשי והיפה שלה, וכמו כן עליזותה וצחוקה מצאו הרבה הערכה אצל אנשים ונשים כאחד..

ככולם, גם היא היתה מסורה מאוד למשפחה והיתה מוכנה לעשות הכל למען המשפחה, אך לא ניחנה בשקול הדעת ובראיית הנולד כאחותה הבכירה הי"ד. היא חיה עם הזמן ולקחה את הזמן בידיה ושמחה אתו.

כפי שאמרת, דובר בה הרבה, עד שלבסוף בחור בשם פרנציבסקי משה, מתנועת הנוער הציוני לכד אותה ברשתו, ונקשר ביניהם קשר של חבה ואהבה. הוא היה בחור מבית עשיר, ביקר כבר פעמיים בארץ ישראל, היה פטריט ציוני, אך לא היה כל כך דתי, כשנודע על כך לאבי, הוא לא כל כך הסכים לשידוך, איך יתכן שיהיה לו חתן לא דתי? ותחלה לא הסכים כלל שיבקר בביתנו, אך אחרי ששוב נסע לארץ ישראל וחזר משם, ומשום חבתו לארץ ישראל, היה מוכן לקבלו בביתנו, אבא שאל אותו על ארץ ישראל ועל תכניותיו, לבסוף הבטיח לאבי לשמור לפחות על עיקרי הדת, כמו שמירת שבת, הנחת תפילין וחבישת כובע על הראש, הוא היה בחור מאוד יפה, האמת ניתנה להיאמר, שהיה בעל תכונות טובות, בחור ישר, דבק במטרתו, והיה קשור לאחותי בעבודות של אהבה כאלה שלא ניתן לשער ובגללה הוא ממש אהב את כל המשפחה, הביא מארץ ישראל מתנות לכל בני המשפחה ואני אפילו קבלתי ממנו קופסה וחשבון חסכון בבנק העירוני על שמי.

בתחלת המלחמה ראינו, איך שהוא היה מסור למשפחתנו בגלל אחותי, הוא דאג לנו ולצרכינו יותר מאשר למשפחתו הוא.

הוא היה בעל עסק של סמרטוטים [עסק טוב בלודז'] והיה בעל בית גדול ברחוב קילינסקיגו 131 בעת פרוץ המלחמה אחותי היתה בסי"ה בת 18 וחצי והיה מדובר שבעוד שנה יהיו התנאים של הזוג, אך עקב המלחמה הארורה לא הספיקו, בתחלת הגיטו נשלח משה פרנציבסקי לעבודות כפיה מחוץ לגיטו לודז' ולא חזר יותר. בתחלה הוא כתב אלינו כמעט בכל הזדמנות עד שלבסוף לא שמענו ממנו יותר. גם בגיטו אחותי ידעה להסתדר יפה, מצאה מיד חברים טובים מהתנועה וסתם חברים והם דאגו לה למקום עבודה במטבח צבורי, עבודה שנחשבה כחכי טובה בגיטו, בעת עבודתה במטבח, עזרה לכל המשפחה בכלכלה, לא פעם גם אני וגם אבי הלכנו לאכול אצלה במטבח והאוכל הזה השיב את רוחנו ואת נפשנו הרעבה.

גם אחרי שהמטבחים חוסלו, קבלה עבודה טובה בבית חרושת ידסורט בלעז לעור ורצענות ברחוב ריבנה 3 והיא נהפכה שם חיש מהר למנהלת עבודה.

גם בגיטו הצחוק והשמחה היו מנת חלקה, היא כמעט שלא אכלה בבית, ומנת האוכל שלה התחלקה בין בני המשפחה. למרות הצלחותיה הרבות בין אנשים, היא היתה כפופה תמיד לאחותה הבכירה, הכירה בעליונותה ובשקול דעתה וחכמתה היתרה, למרות שלפעמים רבו ביניהם בגלל שמלות או דברים אחרים.

בעת שהגענו לאושוץ, היתה ביחד עם אחותה הבכירה רויזה הי"ד והיא אף דאגה לה שם, כפי שספרו לי אחרי המלחמה, גם במחנות, ידעה ריבציה להסתדר ותמיד מצאה מצרכי אוכל ואף הביאה מצרכי אוכל לאחותה ולחברותיה בצריף, אך לבסוף מחלת הטיפוס הכניעה והתגברה עליה והיא

י ת י ז כ ר ה ב ר ו ך ל ע ד . ו ת . נ . צ . ב . ה .

בכדי לסיים את הגליון, אכתוב כמה מלים על דודי אביגדור מאיר הלוי סגל הי"ד

הוא היה אחיה הבכור של אמי הי"ד, גבוה ותמיר בעל זקן עבות, תלמיד חכם גדול וגם בעל תפלה עם קול ערב, לא פעם בקשו ממנו לעבור לפני התיבה בימים הנוראים, ואני זוכר שמעיני האנשים והנשים זלגו דמעות שליש בעת תפלתו שבאה מקרב לב. היה חסיד גוראי גדול וחרף מאוד, האמין באמונת צדיקים ולא עשה שום דבר שלא על דעת האדמו"ר מגור זצ"ל, היה מאוד שמח ותמיד שרה בבדיחות הדעת, נחשב לאחד מחסידי גור החשובים בלודז'.

היה שמח בחלקו, היו לו 9 בנות ובן יחיד, עד המלחמה זה להשיא 3 מבנותיו וגם את בנו יחידו לייבל סגל שהיה שוחט בעיירה קוז'מינקא שע"י העיר קאליש.

נוכחתי בעת שהשיא את בנו, איזו שמחה, הוא רקד ממש על השולחן ושר שירי תהלה והודיה לה' שזיכה אותו להשיא את בנו בזיווג יפה. בת אחת נפטרה בחייו בשעת לידה, גם פרנסתו היתה דלה ובפרט שהיה צריך להשיא כל כך הרבה בנות, אך הוא היה בעל בטחון רב בה' ולכן תמיד היה שמח וטוב לב, הוא ידע את כל המלאכות בגלל תבונת ידיים שלו, וכשהיה צריך סנדלר, נגר או מסגר או אפילו רופא שיניים, הוא טיפל בכך ללא עזרת בעל מקצוע, ממש היו לו ידי זהב, הרבה מחסידי גור בלודז' הכירוהו ואף היום מספרים ספורים על חייו.

לא נשאר אף אחד ממשפחתו הגדולה והענפה וכולם ניספו על קידוש השם בשנות השואה.